

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Julius, Augustus. 1881.

4-ik füzet.

KRISZTUS ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

A Krisztusról és a kereszténységről uralkodó két legjelentékenyebb, legérdekesebb és elterjedtebb nézet, mint ellentett végletek, állanak egymással szemben. Az első az egyház nagy orthodoxiája, mely a kereszténységet a legfőbb lény csodálatosan közbelépő művének tartja az emberi nem megszüaditására s azt hirdeti, hogy az az egyedüli igaz vallás, melyen kívül nincs üdvesség, s hogy a Krisztus maga isten és ember, próféta, főpap és király. Próféta, mivel csalhatatlan természetfeletti igazságot tanított. Főpap, mivel az Isten kien-gesztelésére az emberek bűneért meghalt. Király, mint maga az Isten, a háromságban második személy, kinek jogában áll feltétlen engedelmisséget követelni minden teremtményeitől.

Ez az egyik nézet, melyet *supranaturalismus*-nak nevezünk. A másik meg azoknak a nézete, kik tagadják a Krisztusnak és kereszténységnek természetfeletti jellegét, — mint Németországon Strauss, Franciaországban Renan, Angliában Conway, Amerikában Frothingham. Szerintök a kereszténység, mint minden más vallás természetes fejlemény; né-mely tekintetben jobb azoknál, — egykor jó és hasznos is volt; de ma már túlélte, lejárt a magát. S a helyett, vagy nincs más vallásra szükségünk, hanem tudományra, művészetre és irodalomra, vagy pedig egy szélesebb körű, jobb vallásra, a humanitás vallására. Nevezük e nézetet *naturalismus*-nak.

S a midőn két ily ellenkező és szélső nézetet komoly, értelmes emberek védenek, kik meggyőződésüket hűn követik, s hitöknek az egész világot meg akarják hódítani, kérdehetjük, melyik részen van az igazság?

A régi közmondás azt tartja, hogy az igazság a két szélsőség közt valahol közből van. Higyj valamivel kevesebbet a *supranaturalismus*nál, és valamivel többet a *naturalismus*nál s megtalálod az igazságot. De a fél nézetek sohasem kielégítők. Mindkét szélsőségben van eszme, elv, s éppen azért meg-

győződés; a középben meg a gondolat inkább határozatlan, és a szándék gyöngé. Egy jobb bölcelem az emberi szellemről megtanított minket, hogy az igazság nem a középben, hanem mindkét részen van, hogy az egyik szélsőség egy igazságot testesít meg, a másik meg annak ellenkezőjét. Mindkét részen van meggyőződés, de a középben kételkedést és lágymelegséget találunk. Goethe már régen kifejezte e nézetet, eme szavakban: „Ti azt gondoljátok, hogy az igazság a szélsőségek közt van, nem az igazság van ott, hanem a paradoxon.“ De minő igazság rejlik a régi supranaturalismusban, és minő igazságot foglal magában a modern naturalismus? Ha megtaláljuk és elfogadjuk mindkét részről az igazságot, kiegészítik egymás hiányait, egymás hibáit kijavítják, a nem lényegesek elesnek és megmaradnak a lényegesek. Ez az újabb tudomány módszere: megtalálni az igazságot, a mely valamely dologban van, s bizonyos, hogy végre mindeniket maga magával öszhangban lenni találjuk.

Mi tehát a supranaturalismusban az igazság?

Az, hogy a kereszténység nemcsak mélyebb, fenségesebb, szélesebb körű és jobb, mint bármely más vallás, hanem lényegileg is különbözik mindeniktől abban: hogy oly általános és egyetemes igazságot hirdet, mely méltán lehet az emberiség vallása. Van benne erő minden munkára, minden hatásra, a mit csak egy vallástól kívánni lehet, tanítani tud örökévaló igazságokat, az embert Istennel kibékíti és meg tudja menteni a rosztól. Hogy a kereszténység természetfeletti vallás, nem szükség bizonyítanom, sőt a természetfeletti jelzővel sem mondtunk eleget. Mert az Isten, ki a természet felett létezik, folyton működik benne, úgy hogy a természetfelettit minden dologban föltalálhatjuk. Isten, mint Pál apostol tanítja: „mindenek felett, mindenekben és ti bennetek is van.“ S azt mondani, hogy a kereszténység természetfeletti, ezzel nem hogy igen sokat, sőt igen keveset fejezünk ki. S az sem elég, hogyha „a kereszténységet kizárólag (exclusive) nevezük igaz vallásnak,“ hanem tovább menve, azt kell állítanunk, hogy az befogadólag (inclusive) igaz vallás. A mi kizár, kirekeszt, soha sem oly nagy, mint a mi fölvesz, magába befogad. Így a kereszténység mind fölvette a mi más rendszerekben jó volt, Görögország bölcselmét és művészetét, Róma törvényeit, India mysticismusát, a zsidók egy Isten hitét, az egyiptomiak

háromságát, a jó és a rossz közötti harcot, melyet Zoroaster tanított, a kínaiak conservatizmussát és mély tiszteletét az elődök iránt s a skandinávok ragaszkodását a szabadsághoz és előrehaladáshoz. A világ összes prófétái, a mult egész művelődése a csecsemő messiásnak szolgáltak drága adományaikkal, mint a keleti bölcsék. E vallásban csodálatos erő van a hasonításra, melylyel a jót és igazat magába minden oldalról felveszi. Olyan mint a tenger, mely minden folyót magába fogad, és mégis mindig tud befogadni.

Az egyedüli haladó vallás ma a világon a keresztény vallás. A többiek mind kihalóban vannak, egy helyt állnak, vagy visszafelé mennek. De a kereszténységnek ereje van az önfejlődésre. Új formákat vesz fel, új ágakat hajt és minden nap új eget és új földet teremt. A durva harcias középkorban kolostor intézménynyé fejlődött s a béke szigete volt a dühöngő oczeán közepén, a tudomány oasisa a tudatlanság pusztáján. S midőn az egész társadalom csaknem megsemmisülni látszott a barbarismus özönében, megteremtette mint központi erőt a pápaságot, hogy a kereszténységet összetartsa, s a mikor e hatalom tulcsapongó és zsarnok lett, eléidézte a protestáns reformatiot, hogy Európában az egyéni szabadságnak megvédője legyen. S a mikor a tüzes láva e kitérőse szárazságot hagyott maga után, ismét elétört a gondolat ama forrásaiban, melyeket puritanismusnak, presbyterianismusnak, quakerismus, és methodismusnak neveznek, elétört a modern hitnézetek számtalan különféleségeiben.

Azt mondják, hogy a kereszténység a haladás útjában áll, az emberi gondolatot feltartóztatja. Magyarázzák meg hát azt a napnál világosabb tény, hogy az emberiség haladása tudományban, művészetben, irodalomban együtt jár a kereszténységgel. Ki megy ma tanulni mohamedan egyetemekre? Minő astronomiai felfedezéseket tesznek Khina vizsgáló tornyai-ban? Indiai találta-e fel a gőzöst, a mozdonyt, a fényképirást és a villanyos távirót? Vannak-e Török- és Oroszországnak és Japánnak nagy festői és szobrászai? És a költőket, a történelemírókat, a matematikusokat, szónokokat, regényírókat és bölcselőket a buddhisták közt találjuk-e? Csupán a kereszténységben halad elé az emberiség, a kereszténység az egyedüli haladó vallás. S nekünk jogunk van hinni, hogy az mindinkább a világ világossága lesz.

E csodálatos életerő elve magában a Krisztusban található. A kereszténység nem elvont hitnézet, sem bölceleti rendszer, az egy nagy lélek személyi befolyása. A kereszténység elmondhatja, mit az apostol mondott, „az életet, melyet most élek, az Isten fiában való hit által élem.“ A teremtő az emberiség eléhaladását legkivált az által munkálja, hogy a nagy emberek által új lökéseket ad a mivelődésnek. Minden nagy mivelődési korszakot nagy lelkek alkotnak. Görögország Arisztides és Miltiades, Socrates és Plato, Thukydides és Phidias által lett Görögország. Vegyük ki a nagy embereket az európai történelemből — a hősök és szentek emez ékes társaságát, a próféták, költők és államférfiak nemes sergét, — és az Afrika színvonalára süllyed le. Mi lenne Anglia Shakespere, Spenser, Locke, Newton és Milton, Nagy Alfréd, Cromwell és Hampden nélkül? Mi Amerika, hogyha nem lettek volna a bevándorló ősök, ha nem lett volna Adams Sámuel, Washington és Franklin? Mik lennének más nemzetek is nagy férfiak nélkül?

Mondhatni a történelem nagy férfiai alkotják magát a történelmet. De egy kimagaslik mindenk felett, úgy hogy a mint Horatius mondta Zeusról: „senki sincs hozzá hasonló, senki meg nem közelíti.“ Midőn Khinára gondolunk, Confucius jut eszünkbe. Zoroaster a régi Baktriából három ezer év sötétségén keresztül elévilágot. A szelid Buddha kétezzeröt száz év óta gyakorol jótékony befolyást az egész Kelet-Ázsia felett. Az a miveltség azonban, melynek ők voltak lelkei, enyészőben van, de a hol a Jézus igéje él és működik, mindenütt új étellel önti el ma is a lelkeket. Nyomában szólás és gondolat-szabadság, szabadelvű kormányforma és népnevelés. A kereszténység a szabadsággal rendet, s conservatismussal reformot egyesít, a szomorkodónak vigasztalást, s a szükülködőnek segélyt nyújt. Es mindez csupán a Krisztus életének a befolyása, eredménye.

Amerikában gyorsan emelkednek a városok, némely helyt mintha a földből egy éjszaka nőttek volna ki. Az ily helyeken a népesség többnyire mind jött-mentekből áll; nincsenek templomaik, iskoláik, még lapokat sem találhatni ott, de van korcsma, játékház, durvaság és gyilkolás. S betalál az ilyen helyekre egy-egy methodista vagy baptista pap és hirdeti Isten igéjét, a hol tudja, most egy vendéglőben, majd talán az utcákon. Az Isten nevében körül jár ez erkölcsi szörnyek

közt, keblük elrejtett érzelmeire hivatkozik. És a lelkiismeret felébred, mint egy mély álomból magukhoz jönnek, megváltottatják életüket, addig ismeretlen béke és nyugalom száll szíveikbe. A bölcselők, kik csöndes szobában irnak zavartalanul, hihetik, hogy a kereszténység túlélte magát, és hogy Jézus fényes alakját meghaladta bölcseségük. De a midőn amaz aláztos keresztény hittérítők ezrei az isteni ige és élet hatalma által így rakják le a rend alapját, én úgy hiszem, hogy a Krisztus ma is épen oly közel van az emberekhez, mint volt Pál vagy János apostolhoz.

En valóban Augustinussal, Lutherrel, Fenelonnal, Wesleyvel és Swedenborggal ugy vagyok meggyőződve, hogy a kereszténység magának Jézusnak az élete kifejtve és kiterjesztve a föld felett. Az újabb bírálók azt mondják, hogy mi nem sokat tudhatunk a történeti Krisztusról, az evangéliumokban annyi ellenmondás és nehézség van, azok nem alkotnak összhangzatos egészet. Így beszél az alsóbbrendű bírálat, az analizáló, romboló, tagadó bírálat. De a magasabb, rokonszenves, összetevő, pozitív, alkotó bírálat mind közelebb hozza a történeti Krisztust úgy értelmünkhez, mint szívünkhez. És minél hűségesebben követi őt a világ, annál igazabban tanulja megismerni. Midőn ő felment Istenhez, nem távozott el az embertől. Ő a nagy hatalom ma is az emberiség életében, a nagy mozgató erő az eléhaladásban. Ő ma is „a testté lett ige, mely közöttünk lakozik.“

És ki volt legyen a Krisztus?

Nem fogadhatom el az egyház scholastikus theológiáját, Aquinoi Tamás meghatározásait, sem a Tertulliantól használt kifejezéseket, mert nézetem szerint e formulák elfödik szemünk előtt a Krisztus valódi istenségét. Én a Krisztust sokkal istenibbnek tartom, mint a hogy az egyház meghatározza. Többet látok benne az Istenből, mint a mennyit az egyház technikus theológiájában találhatok. A középkori phrasisok nem kinyilatkoztatják a Krisztust, hanem elrejtik. Ha azokra halgatok, elvesztem a mindeneket szerető Atyát és a leggyöngédebbet minden testvérek között. Azok lelkemet megzavarják és elsötétítik, nem megvilágosítják.

Félretéve tehát mindazokat a theologiai kifejezéseket és úgy vizsgálva ama csodálatos erő hatását, mely Jézustól áradt ki a világra, azt kérdezem, minek tartotta magát ő, és

kivánta tartatni, és mit tanít az új szövetség őt illetőleg. Nézetem szerint bármennyire különbözik is a négy evangélium egymástól részletekben, de szellemben és lényegben megegyeznek. Ha megengedjük is, mit némely bírálók igényelnek, nem lehet kétségünk a felől, hogy az a négy egyszerű, jó lélekkel irt elbeszélés oly eredeti képet rajzol elénk, a milyent ők maguk nem költhettek volna; s annyira összeillő e kép, hogy az maga megett valódi személyről tesz bizonyosságot, és annyira felül áll mindazokon, melyeket a világ valaha látott, hogy e személyiség teljes magyarázat ama fenséges hit eredetét illetőleg, melyet kereszténységnek neveznek.

Először tehát bármi más volt különben Jézus, tökéletes embernek van leírva, a ki minden tekintetben hasonlított testvéreihez. Kisértésnek volt kitéve mint más ember, szenvedett mint közülünk bármelyik, minden embert felebarátjának nevezett, Istenhez imádkozott mint ember, és végre meghalt mint ember. A helyett, hogy az ő istenségével kezdenők, mint némelyek teszik és úgy szállanak le, embervoltával kezdjük és azt nézzük, mily magasra tudott felemelkedni.

Másodszor születésére nézve zsidó volt, hazafi, a ki szeretete országát, népét, fővárosát, tisztelte Mózeszt és a prófétákat, nem azért jövé, hogy azokat eltörölje. De ő teljesen felülállott nemzete előítéletein, bigottságán és szűkkeblűségén; radikális volt a zsidó sabbath, a zsidó templom, szertartás és papságról való nézetében és eljárásában. Az isteni tisztelet, melyet ő tanított, nem zsidó isteni tisztelet volt, hanem az Atyának lélekben és igazságban való imádása. A becsületes publikanusról azt mondta, hogy közelebb van Istenhez, mint a kegyeskedő farizeus. És az utolsó ítéletről való tanításában azt jelentette ki, hogy nem azok, a kik az ő nevében prófétálnak, hanem a kik az igazságosságban és könyörületben gyakorolják magukat, mennek be az Istennek országába. Vallása nem zsidó vallás volt, hanem emberi; és a czim, a melyet legjobban szeretett: az emberfia — az emberek embere — a kiből az emberiség a maga teljességében jelent meg.

Harmadszor ő magát „útnak, életnek és igazságnak“ nevezi. Így szól: „e végre születtem, és azért jöttem a világra, hogy az igazság mellett bizonyosságot tegyek.“ Ő bizonyosságot tett arról, mit az isteni törvényekből észlelt, a mit nemcsak gondolt és hitt, hanem tudott is. Mi azért bizton támaszkod-

hatunk tekintélyére, mert az a belátás és ismeret tekintélye. Ő arról beszél, a mit tud, és arról tesz bizonyosságot, a mit látott. Ő épen úgy látta az ihlettség benső szemeivel a szellemi világ tényeit és törvényeit, a mint mi külső szemeinkkel látjuk a természeti világéit. S ő épen annyira nem tévedhetett az előbbi, mint mi az utóbbi felől. Vannak dolgok, melyeket bizonyosan tudunk. Én tudom, hogy létezem. A tekintély mindig ismerettel jár. Az az ember, a ki valamely dolgot tud, szükségképen vezér lesz szakjában, és mindenek követik mint tekintélyt. Hangjában semmi ingatagság, állításaiban képzeltetés, beszédében zavar, gondolatait felhő nem homályosítja. És Jézus épen így beszél a szellemi dolgokat illetőleg. Midőn így szól: „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa,“ Istennek egy egyetemes törvényét állítja meg. Midőn azt mondja: „hogy egy hajszál sem eshetik le Atyátok tudta nélkül,“ egy másik törvényt jelent ki. És mert a világ megismeri benne ezt a tökéletes, ezt a tiszta látást, az igazságnak e csalhatatlan belátását, prófétájának fogadja, és lábainál ül, mint az emberiség legnagyobb tanítójának.

Negyedszer, ő azért jött, hogy a bűnösöket Istenhez vezérelje, hogy számukra bűnbocsánatot szerezzen, hogy a kik elesetek, fölemelje, és az emberi szívet derült, áldott boldogsággal árássa el. Ez az ő megváltói, vagy papi műve. Nem sokat gondolok az erről való elméletekkel, mert elégteleneknek tartom. Nem hiszem, hogy a Krisztus, a mint az orthodox tan az első ezer évben tanította, azért halt volna meg, hogy a rosztól megszabadítson, sem pedig, a mint az azután következő ötszáz évben hirdette, hogy halála által az Istennek tartozó adót rótt le; sem pedig, hogy áldozat volt az áldozat szó zsidó értelme szerint. Én mindennél többet hiszek, mélyebb, szélesebb körű, egyetemesebb megváltás az én hitem, mely a Jézus tanításával s Isten végetlen szeretetével inkább összhangzásban van. Én hiszem, hogy a Jézus minden emberek közt először látta tisztán, és először hirdette a maga teljességében az Istennek megkegyelmező, végetlen szeretetét a bűnösök iránt. Ő valóban tanítja, hogy az Isten, midőn magát törvényesen kinyilatkoztatja, folyton különbséget tesz az igaz és hamis, a jó és rosz között, hogy minden ember úgy arat, a mint vet, s úgy fog megjutalmaztatni és bűnhődni ezen, és minden

↓ más világon, a mint jót vagy rosztat cselekedett, munkái szerint fog megítéltetni, s a szerint, hogy mily hűséggel követte a gyakorlatban az isteni elvet: lesz uralkodó öt vagy tíz város felett, vagy pedig fog a külső sötétségre vettetni. Istennek ez örök törvényét Jézus nem törli el, hanem betölti, minden irányban érvényre juttatja. De egyszersmind kijelenti az Istenség másik oldalát is, mely szerint ő nem tesz különbséget gyermekei közt, csupán annyiban, hogy azokra visel gondot legfőképen, a kiknek leginkább szükségük van arra, úgy, hogy az égben nagyobb öröm van egy megtért bűnös, mint kilenczvenkilencz igaz felett, kiknek nincs szükségük megtérésre. A Jézus halála nem szülte e szeretetet, sem nem adta Istennek a hatalmat, hogy a bűnösöknek megbocsásson, de nyilvánlatkoztatta azt. Megmutatta, hogy ez a szeretet, mely a legmagasabbat a legalsóbbal összeköti, a kibékítő hatalom a világegyetemben, ama nagy megváltás, mely által a rosztat a jó teljesen legyőzheti.

A míg a törvény szétválaszt, s a rangnak, hatalomnak és állásnak óriási rendjét állítja meg, a szeretet ezt az egész fenséges istenuralmat isteni vonzerejével egyesíti és áthatja. A törvény az Isten hatalmát tárja fel és jelenti ki a teremtetett világban. A szeretet pedig ezt a végetlen világ egyetemet biztonsággal összetartja és az egészet egygyé teszi.

Ez a kiengesztelés nagy ténye, melyet az Isten kegyelméről való tan mindenütt tanít, s a mely által a bűnösök ezerei Istenhez vezéreltetnek, s ez volt, ez ma, és ez fog lenni a keresztény kijelentés középpontja: a szeretettel egygyé lett törvény. És az isteni szeretetnek eme mindent legyőző, mindenütt jelenlevő hatalmáról való nagy tant, hogy a bűnös megszabadíttassék, s az elhagyott megmentve, és a segélytelen felemelve legyen, semmi sem tanítja oly tisztán és világosan, mint az új szövetség; ott, csak is ott van a teljes kibékülés, a mindenütt egyenlőképen jelenvaló isteni törvénynyel.

És ötödször, hiszem, hogy a Jézus Krisztus az Istennek fia, és isteni lény, mert isteni igazsággal és szeretettel volt megteljesedve, és mindig abban lakozott. Az emberek fiai közül egyedül ő támaszkodott mindig a végetlen isteni szeretetre, s ő ugyanezt a szellemet adta át a világnak, s ő általa mondhatjuk: „Mi Atyánk!” Istensége nem a személyiségnek valamely technikai vagy metaphysikai értelmű istenségében

állott, hanem abban, hogy az Istennel folytonos közlekedésben élt s így az isteni igazságnak és szeretetnek folytonos kinyilatkoztatása lőn. Ő ama homály nélküli tükör, mely a mindenhatónak dicsőségét és szépségét sugározza a világra. S épen mert mi mint egy tükörben látjuk az Isten dicsőségét, változunk át ugyanarra a képre dicsőségről dicsőségre haladva. A Krisztus istensége abban áll, hogy ő a láthatatlan Istennek képe, az emberben kinyilatkoztatott Istennek. Az Isten nyilvánvaló a természetben, nyilvánvaló a gondviselésben, a történelemben, a lélek szemléleteiben. De Jézusban az Isten emberi ajkak által beszél hozzánk, és emberi életet; és így a mi testvérünk által közelebb hoz magához.

Ez röviden az igazság, melyet én a Krisztusról és a kereszténységről való supranaturalistikus nézetben találok, elejtve a lényegteleneket, és megtartva a lényegeseket.

Vegyük most az ellenkező nézetet, a másik szélső gondolatirányt, mely az orthodoxia egész rendszerét s azzal a kereszténységet is elveti és nem hisz Jézus fönséges személyiségében.

Mit mondhatunk erről?

Nem elég azt mondani, mit némelyek szoktak, hogy minden ily kétkedés és tagadás hitetlen, roszt szivből ered. Nem egy hitetlen embert láttam és ismerek, és tudom, hogy közülök sokan a legegzenesebb, a legtisztább lelkiismeretű emberek, kik bármely keresztény egyháznak büszkeségei lehetnének. Mi okozza, hogy az ilyenek idegenek lesznek a Krisztus iránt? Én úgy gondolom, hogy ők a kereszténységet elvetik, gyakran magának az egyháznak tévedéséből származik, hogy a nem lényegeseket lényegeseknek veszi, és részévé teszi a kereszténységnek ama tanokat, melyek tulajdonképen nem tartoznak hozzá. Például, ők ellent mondanak a supranaturalis musnak, de mily supranaturalis musnak? Az olyannak, a mely a dolgok rendjének megzavarása, a mely szerint a mindenható a világ rendjébe nyult, hogy meggyógyítsa a rosztat. A supranaturalis musnak e nemét tanította a theologia, de hol tanítja azt a Krisztus és az apostolok? Szerintök a kereszténység nem időleges eszköz, nem után-gondolat, hanem már kezdetben az Istennel volt, Abrahám előtt létezett, a világ alapjának megvettetése előtt. Az új szövetség supranaturalis musa ama végtelen teremtőről beszél, a ki felülállva a természetben, állan-

dóan lehelli abba életét, „a kitől, a ki által, és a kiben mindennek vannak.“ Krisztus és kereszténysége betöltése volt annak, mi azelőtt történt, az idő teljességében érkezett, utját a mult összes történelme készítette elő, jövőtelét a mult összes prófétiája jelezte, és helyét a lét szinpadán az egyetemes törvény nyelv összhangban foglalta el. És ezzel az igazi supranaturalismussal az igazi naturalismusnak harca nem lehet.

És ismét a naturalismus ellenvetést tesz az új szövetség csodáival szembe, de csak azokkal a csodákkal szembe, melyek a természet törvényei megsértésének, vagy pedig az igazság melletti bizonyítékoknak tekintetnek. De e meghatározások a theologia meghatározásai, nem az új szövetség tanítása. A Jézus csodái seholsem mondatnak ott a törvény megsértéseinek, hanem csodálatos cselekedeteknek, melyek csodálatos szellemi hatalomról bizonyítanak. „Azok“ — mint egy író igen jól fejezte ki — „egyes példái ama törvényeknek, melyek határtalanok, mint maga a világegyetem“. S távol attól, hogy a Jézus csodákat igazságai bizonyítékaiul tett volna, mert ép maga pirongatja azokat, kik ily bizonyítékot kérnek: „E gonosz nemzetség jelt kíván, de nem adatik neki semmi jel.“ A gazdag emberről és Lázárról való hasonlatában is azt tanítja, hogy a ki az igazságról csuda nélkül nem tud meggyőződni, a csoda meggyőzni nem fogja. A gazdag ember társaiért beszélve, így szól: „Ha a halottak közül valamely ő hozzájuk menend, megtérnek.“ Ábrahám pedig monda neki: „Ha Mózeset és a prófétákat nem hallgatják: annak sem hisznek, ha valamely a halottak közül föltámasztatnék is.“ Hogy egy oly rendkívüli tehetségekkel megáldott lény, mint Jézus, csodálatos dolgokat cselekedhetett, azt a naturalismus észszerűsége sem tagadhatja. De a naturalismusnak igaza van ama nézet fentartásában, hogy a természet Istene saját törvényeit meg nem sérti.

És ismét a naturalismus kifogást tesz a Krisztus istenségének bármely olyan felfogása ellen, mely azt physikailag s nem erkölcsileg értelmezi. A Krisztus istensége nem abban áll, hogy ő az Istennek a physikai világegyetemben való mindenhatóságát és mindenütt jelenvalóságát jelentette ki, mert ez nem is volt az ő küldetése. Ő isteni volt azáltal, hogy az Isten szellemi törvényeit nyilatkoztatta ki, s az isteni szertet és igazság közvetítője lett. Az erkölcsi törvényt Mózes

adta, a physikai törvényt adja a tudomány, de a kegyelem és igazság a Jézus Krisztus által jött.

Selejtes naturalismus és szűk látkörű theologia harcban állhatnak egymással, de a valódi tudomány és széles látkörű kereszténység egymásnak segédkezet nyújtanak. Mikor azt a nézetet tartották, hogy a föld a világegyetem központja, és az összes csillagok mindennap a körül forognak, az ember is gyöngeségével, tudatlanságával, erőtelen aspiratiójával és hitével a teremtett világ központitárgyává tétetett. De mennyivel fenségesebb eszme, melyet ma vallunk a legfőbb okról, ki az újabb tudomány által kijelentett végetlen téreket és örökkévalóságokat uralja! Mennyire tisztult és emelkedett a theologia az igazságnak minden újabb eléhaladása által. Az emberi szellemnek mindez a haladása Krisztust csak nagyobb-nak, és a kereszténységet nemesebbnek tünteti fel. Egy magasabb keresztény tan fog jöni, mert a szellem arra van hivatva, hogy a világot igazságról igazságra vezérelje, egy egyetemesebb, haladó keresztény hit fog előállani, hogy az emberiséget fölemelje. Mi a jövő nagy keresztény templomának csak küszöbén állunk. A Krisztust kell fölemelni, hogy minden emberek ő hozzá jöjjenek. Hogyha a kereszténység valaha elhal, ez csak akkor fog történni, mikor elvégezte a rábizott munkát, mint a Jézus. Csak „a midőn mindenk az ő lábai alá vettetnek, fog a fiu alávetetni annak, a ki mindeneket vetett az ő lábai alá, hogy az Isten legyen mindenkben minden.“

A mit az Isten megkötött, azt ember föl nem oldhatja. Az Isten összekötötte az észet és a vallást, a felelősséget és szabadságot, a hitet és jó cselekedeteket, a tudományos eléhaladást és szellemi növekedést, az Isten és az ember szertetet. Jézus, a ki mind istenfia, mind emberfia, természetes vezetője az emberi nemnek. A legfenségesebb magaslaton, melyre csak emberi ész juthat, megtaláljuk őt. Az emberi bűn és bánat legsóbb mélységeiben is oldalunk mellett van e legnagyobb barát. S a midőn szemeink előtt minden földi kilátás bezárul, ez isteni testvér akkor is közel van hozzánk, hogy fentartson és megörvendeztessen a halhatatlanság reményével. A mint a világ a mivelődés nagy országutján elé halad, a Krisztus nem lesz kevésbé emberi, vagy kevésbé isteni, hanem mind emberibb, mind istenibb.

Sokszor az új szövetséget olvasva, az író ihlettségének

bizonyítékát nemcsak nagyszerűségében találom, hanem gondolata finom árnyalataiban is. Erre egyik kiváló példa Pál apostol tanácsa a kicsinyeskedő, némileg szűk látkörű korinthusi keresztényekhez, kik nem akartak húst venni a piacon, míg meg nem bizonyosodtak a felől, hogy a hús nem az Aphrodite vagy Zeus oltáráról került, mint áldozati maradék. A korinthusi keresztények közül némelyek félték még érinteni is a pogányok oltáraitól megmaradt húst, miért a szabadabb elvűek kinevették és gunyolták. Erre nézve mondotta Pál apostol: „A ki mindent megeszik, meg ne utálja azt, a ki nem eszik meg mindent; és a ki nem eszik meg mindent, ne kárhoztassa azt, a ki mindent megeszik.“ Az apostol éles látása épen azokat a szavakat választá, melyek minden időben kifejezik amaz érzelmeket, melyekkel az orthodox és liberalis keresztények egymást nézni szokták. A szűk látkörű kárhoztatja a széles látkörűt; a széles látkörű megveti a szűk látkörűt. Az a ki magát eléhaladott gondolkozónak tekint, megvetéssel néz le a szerinte ostoba conservatismusra. A betű szolgálja pedig hitetlennek és eretneknek kiáltja, kit szabad szellem vezérel.

Ne kárhoztassuk, s ne vessük meg egymást, hanem nyissuk meg szívünket minden világosságnak, minden szeretetnek, melyet Isten küld hozzánk, tudván, hogy mi mindnyájan az Isten örökkévaló igazságának ítélőszéke előtt fogunk megjelenni. És ott kevés okunk lesz büszkélkedni akár orthodox nézeteinkkel, akár észszerű kereszténységünkkel, sőt hálások fogunk lenni, ha Isten arra segített, hogy lehattünk valamik, és az ő ügyének szolgálhattunk.

CLARKE FR. JAKAB után PÉTERFI DÉNES.

HITÖRÖKSÉGÉRT VALÓ KÜZDELEM.*)

II. Sámuel 23. r. 16. v. „Akkor a három vitézek által vágák magokat a Filiszteusok táborán, és meritének vizet a Bethlehemi forrásból, mely a kapu előtt vala; melyet elhozának, és vivének Dávidnak. De nem akara abból inni, hanem kitölté azt az Úrnak.“

Akkor a három vitézek által vágák magokat a Filiszteusok táborán és meritének vizet a Bethlehemi forrásból, mely a kapu előtt vala; melyet elhozának és vivének Dávidnak. De nem akara abból inni, hanem kitölté azt az Úrnak. És mondá: Távol legyen tőlem, hogy én ezt miveljem: avagy azoknak az embereknek véreket igyam-e meg, kik életöket halálra vetvén, mentek el a vizért? És nem akará azt meginni. Mind ama szembetűnő események között, a melyek Izrael országa legnagyobb fejedelmének életéhez fűződnek, kevés van a melyik élénkebben állítaná őt képzeletünk elé, mint az, melyet alap igénkben felolvastam. Ez nem csak ama távoli multba enged bepillantánunk, mely vad tettekben, harczias küzdelmekben és különös csodákban oly gazdag, hanem azt is nyilván mutatja, hogy a költő királyt ugyanazok a nagy eszmék és magasztos érzelmek lelkesítették, a melyek minden időben a valódi szép jellemnek és igazi lelki bátorságnak nélkülözhetetlen kellékei. De másfelől azt is hathatósan bizonyítja, hogy az ő nemes lelkesedését nem hűtötték le, s látnoki tehetségét nem homályosították el az akkori zavargós idők nyugtalanságai és egyenetlenségei; sőt még mély vallásos érzelmei sem tompultak el azokban a vad és véres tusákban, melyeket kénytelen volt folytatni. A királyi székben, a csatamezőn és a magános vadonban lelkileg Istennel társalgott s

*) E beszédet Kovács János, szerkesztő társunk, kit vallásközönségünk E. K. Tanácsa a Brit és Külföldi Unitárius Társulat ez évi közgyűlésére képviselőül küldött volt, angol nyelven tartotta az ottani unitáriusok „Kentish Town-i templomában“ Londonban jun. 12-én.

egyformán ragaszkodott hozzá az öröm és bánat óráiban. S a midőn a véték sulya lelkére nehezedett, nem igyekezett lelkiismeretét elhallgattatni, vagy bűnét eltagadni, hanem őszintén és sovároghva esdekelt bocsánatért, a mindeneket látó és tudó Isten színe előtt.

Az alapigékben rajzolt jelenet oly hatásos és oktató, hogy az abból származó erkölcsi tanulságot minden megerőltetés nélkül lelki szemeink elé állíthatjuk. Izrael országára szomoru napok következtek. A nemzetnek legelkeseredettebb ellenségei — a filiszteusok — betörték az országba, elfoglalták Bethlehemet s a körülte levő sikságot. Dávid király egy közeli erődbe vonult vissza, hogy sergét megerősítse s az ellentállásra szervezze. S midőn a lemenő nap utolsó sugaraival megáryozta a várfokot, a király mély gondolatokba merülve állott ott s tekintetét Bethlehemre, ifjúkori lakhelyére vetette, mely most az ellenség kezében volt. És a mikor a kapu mellett levő forrás körül összegyűlt csoportot megpillantá, a napbarnította sziklák között tikkadtan és kimerülve így kiáltott fel: „Oh, ha valaki nekem vizet adna innom a bethlehemi forrásból, mely a kapu előtt van!” E szavak hű kísérlőinek füleiben nem hangzottak el nyomtalanul. Mert alig haladott le a nap s tünt el az esti fény: három elszánt férfi leereszkedik a sziklás erődből, hol a király tartózkodék, keresztül török a filiszteusok táborát, s a hajnali pir előtt, sebeik és fáradtságaik tekintetbevétele nélkül, visszatérnek, egy ital vizet hozva szeretett urok számára. De ő nagy lelküségében s önmagáról való megfeleledkezésében nem akara abból inni, hanem kiönté azt az Urnak. Távol legyen az tőlem oh Uram — így szól — hogy én ezt miveljem: avagy nem azoknak a férfiaknak véree ez, a kik életök koczkáztatásával mentek el vizért? És ezért nem akará azt meginni.

K. H. Dávid király hős embereinek eme nemes tette és uroknak megindító felelete mindnyájunkra mély benyomást kell hogy gyakoroljon és maradandó érdekeltséget kell hogy ébresszen bennünk. Mert jóllehet, hogy amaz eseménynyel kapcsolatban levő körülmények teljesen különböznek azoktól, melyekben jelenleg élünk és mozgunk; jóllehet, hogy a mult emez emberei a mienktől egészen különböző befolyás alatt növekedtek és éltek: mégis e külső változások mellett a mi ne-

mesebb természetünk mintegy érzeteti velünk az emberi élet, cselekvés és tapasztalat ugyanazonosságát minden időben. Így például, igen szembeötlő és tagadhatatlan hasonlat van, az oly drágán megvásárolt pohár vizet kezében tartó Dávid király helyzete és a mi saját helyzetünk között, a kik örökösei vagyunk oly jogok és kiváltságoknak, melyeket mások, vagy életök árán vagy nehéz küzdelmeikkel szereztek meg számunkra.

Mind a vallásos, mind a politikai élet mezején szent és megbecsülhetetlen adományok birtokába jutottunk, a melyekért határtalan köszönettel kellene adóznunk. A lelkiismeret és gondolat szabadságát, a szabad vizsgálódás jogát és a szólás-szabadságot a mult idők elszánt hős férfiai a bigottság rab-szolgái, a tévedések és sötétség fentartói ellen folytatott, hosszas és erős tusákban biztosították számunkra.

Igen! sem az önök hazájában, sem az enyémben e kiváltságok nem létesültek könnyen. Az irás szavaival élve: „sok szomorúságba kerültek.“ A mi kezeinkbe érett gyümölcsként hullottak, de az előttünk élő nemzedékek csak önfeláldozó hűség és gyakran halálos küzdelem árán jutottak az eredményhez. Elődeinknek szembe kellett szállniok a hatalommal és erőszakkal, szenvedni a bizonytalan reménység kínait s mindennapi martyságban tölteni életüket azért, hogy az utánok következő nemzedékek szellemi szabadságot örökölhessenek, s mint szabad emberek, úgy élhessenek Isten előtt.

Akár a politikai szabadságért való küzdelmet tekintsük, mint „Runnymede“-nél*) vagy „Marston-Moor“-nál, akár a lelkiismeret szabadságáért való önfeláldozást, melyet Angolhon legnemesebb fiai 1662-ben tanusítottak: mindkét esetben az önök elődei a haladás ösvényét önök előtt egyengették s könnyűvé tették. És a midőn önök ezt érzik és méltányolják, mint hazafiak, nem kevésbé kell érezniök és méltányolniok úgy is mint szabad keresztényeknek. Koronként, a midőn Isten ígéje kedves volt, vagy a midőn az igazságot elrejtteni igyekeztek azok, kik a vallásos ismeretek templomának kulcsait kezökben tartották, a mult idők hősei a szellemi önkény táborának sorait keresztül törték s az igazság forrásából élővizet meritettek, hogy az eltikkadtak lelki szomját megnyhítsék.

*) E réten adatott ki a „Magna Charta.“

Vagy hogy világosabban és határozottabban szóljak, Anglia a reformatio után egy tekintetben hasonlított Palesztínához, a midőn az izraeliták meghódították. Valamint a pogány törzsek csak félig voltak elnyomva s folytonosan megtámadták az izraelitákat: épen úgy az angol reformátorok csak félig separték volt el a római egyház visszaéléseit és a papi-csel láthatatlan formáságai s az ijesztés még egyszer romboltak és pusztítást idéztek elő a Krisztus egyházában. Ezenkívül a polgári hatalom — a kard hatalma — ülte diadalát a szellem országa felett; földi érdekek s szentségtelen szenvedélyek erőszakoskodtak a lelkiismeret birodalmában, s a Krisztus egyháza Angliában, elvesztve tisztaságát és erőteljességét, arra törekedett, hogy ne e világból való országnak tekintessék. Ekkor merészen lerázták az önök ősei a nemzeti Sion porát lábaikról s menekülve annak szellemi szolgaságából, sátraikat a társadalmi életből való kizárás s a polgári jogoktól való megfosztás örömtelen vadonjaiban ütötték fel. És ezt ők nem rögtöni elégedetlenségéből, nem személyes gyűlölségből, sem pedig vak buzgóságból cselekedték, hanem azért, mivel el voltak határozva követni az igazságot, bármerre vezeti őket; azért mivel inkább szerették a szabadság üde légkörében élni, mint szivni azt a romlott levegőt, mely eltompítja a finomabb érzéseket. És ámbár a szabadelvű kereszténység ezen vezetői tántoríthatatlan hűségük miatt ha nem is kerültek (legalább a későbbi időkben) tényleg máglyára, és csak ritkán követtek el rajtok személyes erőszakot: mégis igen gyakran nehéz próbákat kellett kiállaniok s martyrságot szenvedniök. Hitökért való gyűlölet, kedves barátoktól való elszakítás, hivatali állásuk s vagyonok elvesztése s több ilyenek voltak a keserű poharak között, melyeket ki kellett üríteniök. Mindezek sok fájdalmat okozhattak s kétségkívül nem közönséges erkölcsi bátorságról tanuskodtak. És mégis nagyon sokan ama derék emberek közül nyugodt arcczal, nyílt homlokkal türték a legszigorubb üldözéseket, a meggyalázó szavak suttagásait s átkait azoknak, a kik egyedül magukat tartották az isteni kegyelem igazi és kizárólagos örököseinek.

Igy volt ez az én hazámban is.

Mi is egy hosszú sorát mutathatjuk fel az erős és elszánt hős férfiaknak, minők: Dávid Ferencz, Enyedi György, Almási G. Mihály, Szentábrahám Mihály stb. kik

nagy szolgálatot tettek a szabadelvű vallás ügyének. A tiszta és erős meggyőződés hangján s minden habozás nélkül beszélték s munkáltak a háboru zajában és politikai viszályok közepett is és arra törekedtek, hogy az egyházban s az államban új és nemesebb életet teremtsenek. Ők nem támaszkodtak sem erőszakra, sem követelésekre, sem nem hajhászták a népszerű kegyet, hanem egyedül az igazság isteni erejében bíztak s ettől lelkesítve oly hűséggel és hitökhöz való szilárd ragaszkodással küzdöttek, minőt a szentek összes kalendariumában is ritkán lehet találni.

E szerint az ősök nemes törekvéseinek s az ég által koronázott eredménynek köszönhető, hogy az igazság diadalmaszkodott az ámitás felett, és hogy szabadság és béke váltották fel az elnyomatást és czivódást. Az ők önfeláldozó küzdelmök árán élvezzük ma a hit- és gondolatszabadságot teljes mértékben, mind a természeti törvények, mind az isteni gondviselés utainak tanulmányozásában; továbbá a kereszténységnek oly szabadság levelét hagyták örökségképpen reánk, a mely nem ismer más erőszakot, mint a szabad meggyőződés és rábeszélés királyi módorát; nem ismer korlátokat, hanem az igazság határtalan birodalmában tetszés szerint szállong. Ime, ezekből világos, hogy mi a multnak adóssai vagyunk, s legdrágább kincsünket — kiváltságainkat — az elhunytaknak köszönhetjük, mert: mások küzdöttek és munkáltak s mi az ők fáradságaik gyümölcseit élvezzük.

De nagyon kétes, ha vajjon mi teljesen méltányoljuk-e a keresztény szabadságot s megbecsüljük-e úgy, a mint kellene lelkünknek eme drága gyöngyét? . . .

Ha igen, — és ha néha hálánkat hidegülni érezzük — képzeljük magunkat, ha tudjuk, azoknak a helyzetébe, a kik orthodox oktatásban és benyomás alatt nőttek fel és a kik egyszer hirtelen arra a gondolatra ébrednek, hogy ők egy elkárhozott világban, egy haragos Isten boszuja alatt élnek. Képzeljük el, ha lehet, azt az értelmi torturát, mely azon elviselhetetlen gyanuból származik, hogy a mi természetes kételyeink nem egyebek, mint örökös kárhoztatásunkra való intők; hogy észszerű vizsgálódásaink: a lélek ellenségének titkos kísértései; hogy az önmagunk becsülése: nem egyéb mint büszkeség, mely fellázad a megsértett ég ellen; hogy a lehetetlen és ellentmondó dolgoknak nem hivése: a hitetlen szív készteté-

séből keletkezik; hogy Krisztusnak, mint embertársunknak elismerése: annyi mint az Isten fiának újbóli keresztrefeszítése és nyílt meggyalázása. Valósítsuk ha lehet, az ily kinteljes lelki helyzetet és sokkal élénkebben felfogjuk, hogy minő „istenitélettől“ szabadultunk meg; s hogy milyen áldott dolog az a szellemi és lelki szabadság, az az értelmi bátorság s az az igazság keresésben való készség, a mely a bethlehemi forrásból való üdítő ital vizet alkotja és a mely a korábbi idők, bátor férfiaknak vére és könnye árán biztosított számunkra.

Vagy ha a rajzolt kép sötét oldala nem birná hálaadásra indítani szivünket, forlitsuk tekintetünket annak derültebb oldalára s vizsgáljuk meg, vajjon nincs-e valami becses, maradó, szivreható, vigasztaló, felemelő és lelkesítő, hogy érzelmeinket hála hangolja s lankadni kezdő buzgóságunkat felélessze? . . .

Hát nincs semmi egy mindenható és kegyelmes atyában való hitben és tanban, egy olyan atyában, ki szeretetteljes karokkal veszen körül boldogságunk derült napjaiban épen úgy, mint a szenvedések és bánat nehéz perczeiben? Hát semmi vonzó sincs a Krisztus életében és jellemében ha úgy tekintjük őt az erkölcsi igazság és égi bölcsesség megnyerő szavaival, mint az emberi kitűnőség legmagasztosabb mintaképét? Nincs semmi egy mindent magában foglaló vallásban, mely központja legmagasztosabb érzelmeinknek, mely oda irányul, hogy életünket minden viszonyaiban tökéletesítse és megneemesítse, s arra a dicsőségnek egy fénysugarát hintse ama világosságból, mely a mi mindennapi tapasztalatunk homályos fellegéből megközelíthetlen?!

Ha tehát a mi drága hitünkben és vallásunkban van valami olyan a mi hathat az értelemre s megszenteli a szívet; ha felette áll ama hitnézeteknek, a melyek megalázzák az Isten jellemét s eltorzítják a Krisztus valódi képét; ha olyan vallás a miénk, a melynek állandóságát úgy erkölcsi természetünk törvényei, valamint a tudományos felfedezések biztosították és a melyben a józan ész, kegyesség, hit és ismeret újra visszafoglalták illő helyeiket és az isteni magasztalatot: ne késsünk és ne vonakodjunk az illő elismerést és hálát leróni azok iránt, a kik sok méltatlan szenvedés és meg nem érdemlett gunyolódás árán szereztek meg számunkra s adták ke-

zünkbe a pohár élő vizet, hogy az igazság után szomju-
kozó lelkünket megenyhítsük.

Tegyük fel, tehát, hogy mi is, mint Dávid király, a mi-
dön a pohár vizet kezében tartotta, az oly drágán szerzett
adománynyal kezünkben, úgy állunk ama vitéz és lelkes sereg
hallgatag jelenlétében, mely érettünk a „hit nemes har-
czát megharczolta“ s így állva és szemlélve azt a
mezőt, hol az ők vérnymaik felfedezhetők, az az innepélyes
kérdés jöhet ajkainkra: Hát mit tegyünk az örökséggel a
melyet őseink hagytak reánk?... önelégülten és nyugodtan
kiüritjük a poharat és elfelejtjük megköszönni az adomá-
nyozónak?... Vagy pedig a képzelet és divat szavára könny-
nyelműen eldobjuk magunktól, nem gondolva arra, hogy az ár, a
melyen megvásároltatott, a nálunknál sokkal jobb és méltóbb
emberek vére vala?... Vagy, Izrael nagy királyához hason-
lóan, mi is elfogadjuk e megbecsülhetetlen ajándékot a ná-
lunknál erősebb hittel és vallásosabb érzellemmel bíró férfiak
kezeiből, s innepélyesen Istennek szenteljük, szívünk hála ál-
dozatául, s újabb lelkesedést meritve, nemes fogadást teszünk,
hogy az ők munkájokat folytatjuk s Isten akaratát teljesít-
jük mindaddig míg a halál „nyugalomra szólít, mely
fennmarad az isten népének.“

Vagy hogy mellőzzem a képes kifejezéseket s világosab-
ban szóljak; miután egy szabadelvű és észszerű vallásnak
nagy jótéteményeiben s áldásaiban részesültünk: csak egye-
dül a saját javunkra és lelki nyugalomunkra gondolunk-e? Vagy
fáradtan, szomoruan és bizalmatlankodva összedugott kézzel
leülünk, mivel törekvéseink eredményteleneknek mutatkoznak
s a siker, ugylátszik, igen későre jó?!... Vagy töprengé-
seinket, aggodalmainkat félretéve beállunk azok sorába, a kik
megelégesznek avál, ha a hitformákat számukra parlamenti
végzések s titkos tanácsi határozatok útján alkotják?!.. Vagy
ellenkezőleg, szabadon és kész akarva állunk e nagy ügy szol-
gálatába, mihelyt a kötelesség szólít s minden félelem és vo-
nakodás nélkül szenteljük magunkat a Krisztus igazi egyhá-
zának. En erősen hiszem ker. testvérek, hogy mindnyájunk hő
óhaja és komoly elhatározása, a reánk szállott előnyöket s
áldást a legcélszerűbben s nemesebben felhasználni s Isten
dicsőítésére szentelni.

Hadd hunyják be szemeiket mások — ha úgy akarják

— az értelem világa előtt, s nem figyelve a józan észre s a lelkiismeret sugallatára, hadd kövessék vakon embertársaik parancsát. Hadd vegyüljenek a kishitűek és féltékenyek is ama tömeg közé, a mely a népszerű zászlók körül csoportosul, mivel fél a sadduceusok gunyjától s a farizeusok haragjától.

De önök reméllem, szüntelen emlékezni fognak, hogy arra a helyzetre, melyben vannak, nagy felelősség van ruházva. Mivel mind azt, a mi egyházunk dicsőségét alkotja, az eldők hűségének és kitartásának köszönhetjük, le vagyunk kötelezve arra, hogy az általuk oly nemesen és merészen elkezdett munkát tovább folytassuk. Ők bátran keresztül törték az igazság ellen vetett korlátokat s élő vizet merítettek az utánok jövő nemzedék számára. Jóllehet a tiszta forrás birtokunkban van, de az ahoz vezető ösvényt teljesen tisztává kell tenni, s szabadon hagyni a forrást a nemzetek gyógyítására. Még most is ott vannak körülte ama setét és félelmes árnyak, a melyek oly sokáig megakadályozták a gyenge, jóllehet aggódo lelkek közeledését. Még most is ott olálkodik a bethlehemi képletés kut körül: a babona a képre ható ijesztgetéseivel, a bigottság, fenyegető arczával, a tévely pánczélba öltözve s kezében az álbölcsesség kalapácsát tartva, az előítélet szigoru tekintetével, az önérdék sovár és kielégithetlen pillantásaival, a divat fecsegő beszédével, és végre a kincsekkel telemarok, mely mindenfelé integet.

Épen azért erkölcsi és szent kötelessége mindnyájunknak s mindazoknak, a kik a szabad keresztény egyház táborában velünk tartanak, szembe szállani ez ellenségekkel s az igazság kardjával megértetni velők, hogy ők vakon harcolnak egy rossz ügy mellett.

Ugy van! az élő viz kutjához vezető utat meg kell tisztítani a sötétség hatalmának ügynökeitől s az igazság ellenségeitől, hogy a jövő nemzedékek szellemi szomjukat tiszta forrásból enyhithessék. S a kut fölé arany betűkkel kell felírni a szavait annak, a ki szoros összeköttetésben áll a bethlehemi névvel s a ki így szól: „H a v a l a k i s z o m j u h o z i k , j ö j j ö n é n h o z z á m é s i g y é k .“ (Ján. 7, 37.)

A helyett, hogy csak saját egyéni élvezeteinket keresnők, Isten a kedvező alkalmat kezünkbe adta t. i. valósítani

nagyszerű művét ama jeleseknek, kiknek nyomdokaiba lépünk. És ha kevés sikert aratunk is, azért nem kell mindjárt leveretnünk s elcsüggednünk. Tudva van, hogy a nagy célok lassanként érlelődnek s a nagy eredmények is igen gyakran későre éretnek el. Épen ezért nekünk kitartással, következetességgel s a cél iránti nemes lelkesedéssel kellene folytatni munkásságunkat abban a tudatban, hogy mind az, a mit tehetünk abból áll: hogy szántsunk a vallás mezején, „plántáljunk és öntözzünk“ mert Isten egyedül az, a ki előmenetelt adhat.

Kedves ker. testvérek! ezt a nagy munkát, melyet az önök hazájában és az enyémben ős atyáink, kik most Istennél vannak, oly méltóan végeztek, mi a tulajdonképeni Magyarországon még nagyobb hatással óhajtjuk folytatni egy Budapesten építendő templom által, s az által, hogy a fővárosban állandó isteni tiszteletet szervezzünk szabadelvű vallásunk érdekében. Mi reméljük, hogy az állandó isteni tiszteletet még az öszön megnyithatjuk, a melynek valósításához önök s amerikai testvéreink oly nagylelkűen hozzájárultak. S ha önök körülményeikhez képest az egy igaz Isten tiszteletére építendő templom alapot kegyes adományaikkal növelni sziveskednek, örök hálára fogják kötelezni budapesti hitrokonaikat.

KOVÁCS JÁNOS.

TIBOLDI ISTVÁN.

Több egy évinél, hogy egyházunk e kiváló jelességű férfia, a jó öreg Tiboldi, munkás és közhasznú életét bevégeztén, mint a többi halott, nyugszik szép csendesen oda lent a sirban; több egy évinél, hogy a résztvevők és őszinte tisztelők nagy serge a kegyelet hálás érzetével kísérte ki a kis és nagy kedei emelkedett helyen nyugvó templomhoz, hogy ott a végtiszteletet megadván, az egyház és haza e hű fiának, a székelyföldi szép szokás szerint, mint egyházi szolgát, a templom kerítésében végnyugalomra helyezze. Méltó, hogy ne feledkezzünk meg róla egészen halála után se, méltó, hogy újítsuk meg emlékezetét még egyszer nyilvánosan s azt becses folyóiratunk hasábjain megörökítsük, átadván a késő nemzedéknek is buzdításul s lelkesítő tanuságul mindazoknak, kik a jók, igazak és nagyok példáiból okulni kívánnak és szeretnek.

Tiboldi István a múlt század szülötte; saját följegyzése szerint 1793-ban született Udvarhelymegye Szentmiklós községében, egyszerű szülőktől, s mintha családjában a hosszas élet különös isteni adomány lenne, egyik testvérbátyja kevéssel utána halt meg, másik testvére pedig ma is él. Első tanulását, mint maga összegyűjtött munkái előszavában írja, 7 éves korában kezdette, egyik közeli szomszéd faluban, mely valószínűleg Siménfalva lehetett, hol mint írja, ekkor egy félszemű, jó, de igen nagy mérgű tanító volt, ki ismét nem lehetett más, mint Bodor János, minthogy ő volt 1801—1805-ig siménfalvi mester, ¹⁾ s mint írja, ez szentgericzei mester is volt, nem tudom a valóságnak megfelel-e feltevésem. Innen tanulmányai tovább folytatására a sz.-kereszturi algyrnásiumba ment, hol a „Regestrum Gymnasii Sz.-Kereszturiensis Togatorum“ című protocollumban 1810 febr. 18-ról keltezve neve beírva található. Itteni tanulásáról, szorgalmáról és előmeneteléről egyebet nem tudhatni. Majd Kolozsvárra ment, hol tanulását bevégezvén, Tordára tétetett át seniorrá. Itt folytatott működé-

¹⁾ L. Al.-siménfalvi ekkl. története Ker. Magv. 1879. évi folyam 3 füzet.

séről sem tudhatunk majd semmit, mivel az egykoruakat, kik erről szólhatnának, rég elsöpörte az enyészet, irott följegyzések pedig nincsenek. Nem tudhatjuk tehát, mikor ment Kolozsvárra? ¹⁾ mikor onnan Tordára? de tény az, hogy a két helyeni összes léte nem lehetett több kilencz évnél; mert 1810-ben még Kereszturon van bejegyezve, 1819-ben pedig már, mint szent-gericzei iskolamester emlittetik. Pályára lépésekor tehát 26 éves volt, telve az ifju kor lelkesültségével s a pálya iránti odaadó szeretetével, melyek nélkül sehol, de az iskolatanitói pályán épen semmi tényleges sikert felmutatni nem lehet, csupán napszámossá sülyed az egyén s robottá a legnemesebb munka, elvesztvén minden szépségét és vonzerejét a még napjainkban is bár meglehetősen soványul díjazott és hálátlan, de az erkölcsi és vallási szintugy, mint az állami és társadalmi életre való kihatását tekintve, legdicsőbb pályatér!

Kedvező körülménynek vehetjük mindenesetre Tiboldit illetőleg, hogy első kilépésével már az elsőrangú ekkleziák egyikébe jutott, hol a mellett, hogy nemes buzgalmanak s tehetségei érvényesítésének széles mező tárult ki, levén növénydekeinek száma a két nemből, egyik volt tanítványa tanúsítása szerint ²⁾ 100-tól 120-ig, ³⁾ azon kívül oly anyagi állás volt az ekklezia által biztosítva számára, mely a különben is kevés igényekkel bíró egyszerű mestert, kinek családra sem volt gondja teljes életében, felmenté minden egyébtől, s alkalmat nyújtott neki arra, hogy lelkének sugallatát követve, élhessen benső hivatásának, a népnevelésnek, sőt azt is megengedé, hogy szelid muzsája hívására hallgatva, a költészet egén is, habár nem elsőrangú, de egy kis körben szeliden mosolygó fényű csillaggá avassa fel magát.

Tiboldi Szentgericzen 1844-ig volt állandóan a mesteri hivatalban, tehát 25 évet. Az idő végetlen tengerében alig egy parányi csepp, de egy ember életében nem ritkán egy fél életkor, s midőn tudjuk, hogy gyakran órák lefolyása alatt is világra szóló események történnek s egy-egy lumenszerű tehetség néhány évi működésével irányt szab százakig a világ folyásának: méltó okunk van hinni, hogy egy község életére is elhatározó befolyása van 25 évig terjedő hangyaszorgalmu

¹⁾ A kolozsvári főiskolába az isk. bejegyzés szerint 1813-ban. Szerk.

²⁾ Lásd Népt. Lapja 1879 okt. 15. sz. ³⁾ Ez állítás Tiboldi nyilatkozatával is összhangzik. L. versei előszavában.

munkásságnak, minő a Tiboldié volt Szentgericzén, bárha nem elsőrendű, hanem csak közepes tehetség leendett is; nála pedig a tehetség a szorgalommal párosult s tanítói pályáján tanusított odaadó működésével megmútatta s meggyőzött mindenkit a felől, miként lehet a legegyszerűbb helyzetben is tisztelt és becsült állást kivívni; idejében pedig, sőt később is sokat kellett a világ előítéletével küzdeni, és sokat kellett a miatt szenvedni a szegény mestereknek, kiket azon kívül, hogy a lehető legsilányabbul díjaztak, még sokan le is réztek, hogy ne mondjuk, megvetettek. Avagy nem látjuk-e, hogy igen sok azon korból meritett szindarabokban, ha az író a közönséget hahotára akarta inditni, karrikaturai bünbakkul, azonnal a szegény falusi mestereket rántja elő s állítja pellengérré azt a szegény osztályát a társadalomnak, melynek minden bűne a nyomor volt, s abból keletkezett, hogy munkát sokat, de kegyeret igen keveset kapott. Mint mondtam, Tiboldi igen előnyösen vált ki kar és kortársai közül, mert nőtlen is levén, az anyagiakra kevés gondja volt s így minden idejét a tanításnak szentelhetette, s nem nagyitunk, ha állítjuk, hogy mintatanítóvá avatta magát, s kivivta, mint a néhainak egykori növendéke, és ez idők szerint jeles történészünk Jakab Elek mondja, hogy alatta a szentgericzei népiskola a nemzeti irányu reformokban is első volt, mint elébb a latin humaniorákban.

Tiboldi egy negyed százig kiváló sikerrel folytatott tanítóskodása után Szentgericzéről 1844-ben részint elbetegedése, részint egy később említendő ok miatt szülőfalujába Szentmiklóstra haza távozott. De itt sem pihent sokáig; mert egészsége helyre állván, a tanítási szenvedély is előállott, s míg csak birta, szünet nélkül tanított, hol Szentmiklóson, hol a Kedékben, minthogy egyik helyen sem volt, s nincs ma is rendes tanítói állomás szervezve, hanem a papok folytatják az e hivattal járó mindennemű teendőket. Minthogy pedig Tiboldi nem kötelességből, hanem valódi benső hivatásból tanított, nem szünt meg tanítani addig soha, míg öregségi elgyengülése miatt rá nem kényszerült, mely aztán annyira szobájába zárta, hogy onnan teljességgel nem szabadulhatott sehová, még az általa annyira szeretett s örömmel látogatott köri közgyűlésekbe, s általán az e nemű társas összejövetelekbe sem, melyeknek pedig az ő soha el nem hagyó vidám kedélyhangulata s kit fogyhatatlan humoru adomái miatt mindig kedves vendége volt.

S annyira beleélte magát hivatalába, hogy midőn az egyház hosszas és hű, e téren szerzett érdemei elismeréseül s erkölcsi jutalmául tiszteletes, az az papi czimmel ruházta fel, akkor is, a tőle megszokott humorral jegyzé meg: még is csak mester maradok én, többet érek én így! mert büszkeségének tartotta a legfőbb tanítónak, az Ur Jézusnak mesteri czímét viselni s azt meg is érdemelni.

Szóljunk már munkásságának másik ágáról, az irodalmi működésről, mert méltó, hogy ezt is figyelmen kívül ne hagyjuk. Tiboldi, ha egy szóval akarjuk az irodalom mezején való szereplését megnevezni, népköltő volt. A mit irt, azt mind a nép életéből merítette, annak okulását, erkölcsi javítását czélolta, annak gyönyörűségére, hibái ostorázására, izlése nemesítésére, egy szóval épülésére irta. Elkezdvé szentgericzei mester korában növendékei számára írott karácsoni versein, melyeknek mindenike az egyes gyermekek egyénisége, családi állapota, a tanulásban tanusított szorgalma és előmenetele kifeolyásai voltak s melyek mindannyian rövidben egy erkölcsi igazságot tolmácsolnak, minden munkáját ugyanazon czél, a javítani törekvés jellemzi. E nemü verse a kezemnél levő kötetben 265 van; elképzélhetni, hogy ugyanazon egy tárgyat, lenne az bármily széles körü, ennyi lére eresztetni, s ennyiszor melegíteni fel, nem kis mesterség, hogy olyan ne legyen, mint általában a levesek, melyek a felmelegítés által mindig veszteti szoktak jóságukból. De Tiboldi e tekintetben páratlan mester, kinek a dolog mindig keze ügyében esik. Meg vagyok győződve, hogy nem kis gyönyört szerezne a t. olvasónak, ha e nemü verseiből mutatványokat közölhetnének, mert ez által arról is meggyőződhetnék kiki, mily egyszerű és mégis szép, a célra vezető fordulatokban mily gazdag, minden keresettség nélküli és természetes észjárás jellemzi Tiboldit; de e gyönyörtől meg kell fosztani az olvasót, mert terünk a kiterjeszkedést meg nem engedi, egyes kiszakított sorok pedig kevés beccsel bírnak.

Hasonló czélúak s nem kevesebb beccsel bírók az erkölcsi és arany ábc-ék, melyek ez egyházköri iskolákban sok helyen kedvelt tantárgyul szolgálnak.

Nem utolsó helyet foglalnak el Tiboldi költői munkálatai közt a szintén tanítványai számára irt különféle alkalmi ver-

sek, melyek megfelelő dallammal ellátva használtattak templomba menetelkor, a gyermekek t. i. párosával sorba állva a tanító vezetése alatt énekszóval mentek a templomba, a szülők s általában a gyülekezet lelki gyönyörűségére. Ez egyszerű, de megható jelenetre mindig élénken emlékezem vissza, mert Korondon is gyermekkoromban e szép szokás állott fenn; nem tudom, ma megvan-e? de kár, hogy nincs meg minden falusi iskolánknál, hogy a gyermeki lélek már zsenge korában vezetettnek az ur házának szerelmére s a tanulói korszakon keresztül ápoltatnék ama hajlam és vonzalom, melyet később, midőn elkérgesedik a szív, s megfásul a lélek, oly nehezen lehet fölbreszteni. A különféle alkalmiak közt vannak: játékra menéskori, exámen előtti, halotti és sirversek; ez utóbbiak különösen feltűnők tömör rövidségök s egyszerű és találó szépségöknél fogva, ma is e nemben mintául szolgálhatnának, mert vajmi botránkoztatók a sírköveken látható poétai sületlenségek!

Igen szépek és mulatságosak az általa ugynevezett: *el len ke z ő v e r s e k*, melyekben két, néha három tanuló, inkább fiuk, vagy ha a tárgy úgy kívánja, leányok is, valamely tárgyat két-három oldalról vitatva meg, derítik ki s emelik érvényre a benne rejlő igazságot. Ezekben is nagy mester Tiboldi. Ilyeneket a következő tárgyról irt: „Lakodalmi ünnepélyen“, melyből nem állhatom meg, hogy az első két pár sort ne idézzem; az első így kezdi:

„Halotti szomorú, gyászos gyülekezet!

Szívetekbe hiszem, nagy bánat férkezett“

stb., mire a másik így kezdi a visszafelelést:

„Hó te! hol keresed szarva közt a tölgyit?

Hát hiszen itt nincs tor; lakodalom van itt,“ s így tovább folytatva ügyesen ostorozza a torozást, majd megtámadja a nőket s míg egyik szüntelen gyenge oldalairól tünteti fel, a másik nem szünik meg kedvező világitásba helyezni őket, míg nem végre a támadó fél lovagiasan megadja magát e nyilatkozattal: „Minden jó asszonynak pártfogójok lettem, s azzal aztán szent a békesség.“ E nemüek még: A koczkodó házasok és a jóra intő öreg, szintén lakodalmi ünnepélyi; Karácson ünnepén. A pipa és portubák. A ziskola házról. A férfiak ellen és mellettök, előadva két leány által. Jobb lesz-e megházasodni, vagy

még tovább is nőtlenkedni a tanítónak? ezt magáról tanítósa a hetedik évében írta, az akkor már 33-ik évében levő Tiboldi, melyben utoljára is kisüti, hogy csak jobb lesz tovább is váró politikát követni; továbbá vannak még: A viz és bor. A tél és nyár. Hivatal fölötti perlekedés, melyek mindannyian derékul megállják helyüket.

Nem kis helyet foglalnak el Tiboldi gyűjteményében az epigrammok, melyeknek száma 400-an jóval felül van, ezek legtöbbször a fukarság, iszákosság, restség, rágalmazás, gögösség, hivatalság, pletykaság van ostorozva finom gunynyal, s kevés kimélettel; de szintugy nem kiméli a rossz hazafiakat, rossz költőket, templom kerülőket, kérkedőket stb. stb. s megfordítva az érdemnek is kész megadni a jutalmat; lássunk csak egy pár példát:

Jó erkölcsű szép leányhoz.

Tiszta fehér hónál, szép lányka! fejbéd a te kebled,
S tiszta az erkölcsöd, mint mai tiszta havunk.

Kitűnően szép leányhoz.

Hajnali rózsánál százszor szebb lányka! miattad
Veszne ma egy újabb Trója, ha volna, viszont.

Látható ezekből, hogy Tiboldi nemcsak a hibát keresi, hanem meglátja a szépet és jót is, s örömmel adózik ezeknek az elismerés koszorújával. Epigrammjai legnagyobb részben eredetiek, de van néhány Ovidius s egy Mártiális után is.

Népdalai közt legszebb és legvonzóbb a „Nyikó mellett születtem én, szegény székely barna legény” kezdetű, melyben költői hévvel s megható közvetlenséggel festi a szép Nyikó vidékét, mondván:

Szebb ott még a fűzfa ág is,
Mint másutt a gyöngyvirág is.

Szebb a hal is a göbőben.
Mint az öreg Küküllőben,
Hajh! szebb ott még a lányka is,
Édesebb még a csókja is! stb.

Figyelemre méltók továbbá eredeti meséi, melyeknek száma 325, s adomái, melyek 1200-on felül vannak csak a nálam levő gyűjteményben; de a melyeknek tüzetesebb ismertetésébe már csak azért sem bocsátkozhatunk, mert kiszabott területet jóval túlhaladná; érjük meg tehát egyszerűen annak ki-

jelentésével, hogy azok is nagyobb részben mind sikerültek s Tiboldi eredetiségét magukon hordják.

Vannak még, talán a szélrózsa minden irányába szét-hordva, nem tudhatni, miféle művei Tiboldinak, mi elég kár, hogy össze nem kerülhetnek, s egy méltó helyre, pl. a kereszturi iskolakönyvtárábanemjuthatnak, hol egy vaskos kötet már is van, a néhai által összeírva és beadva, mint igazán legméltóbb helyre, minthogy Tiboldi székely s épen nyikóvidéki népköltő volt.

Van még Tiboldinak egy költői műve, minek említését szándékosan hagytam leghátul, mivel az legnagyobb szabásu, legnevezetesebb s önálló füzetben is megjelenvén, a legismeretesebb mindenfelé s ez: „Bacchus utazása Szentgericzén.” Ez a híres bortermő esztendőben 1834-ben született, de sajtó alá csak 1841-ben került. Leírja ebben a 34-iki bő termést; mint jelenik meg a faluban a bor-isten, hogyan vezeti fel őt a hegyekbe s írja le neki a különféle hegyeket, azoknak természetét, boraik minőségét; miből egy pár mutatványt látnunk, igazán megérdemli, pl.:

Ki a Tekenőből ¹⁾ felszippant emberül,
 Jó diák, jó arabs, jól beszél görögül.
 Kis verből akárki csak hármat köppintsen,
 Ott is jól tud uszni, hol egy csepp viz sincsen.
 Kít jól megöntözött nedve Kis Bekének,
 Neki fársángi dal, a halotti ének.

S így folytatja tovább, míg leírja mintegy 36 bortermő hegynek különféle tulajdonait, s a hatást, mit azoknak itala előidéz.

Majd a borral való visszaélést ostorozza, keményen dorgálván azokat, kik a borba vizet töltvén, ezáltal a szentgericzei jó bor hirnevéen csorbát ejtenek; majd ismét kiméletlenül csapködja a részegeskedőket, találó képekben s az életből elesett példákban állítván szemök elébe azon nevetséges állapotokat egyfelől, midőn az egyik

Nyárban szánnal indult a sokadalomba,
 Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
 Egy más, ki sokáig ült a kancsók mellett,
 Járomba fogta volt, lovát ökör helyett.

Majd a részegségnek az egészségre való káros és elmaradhatlan következményeire mutat:

¹⁾ Hegy neve.

Mi leszen jutalma? koráni gyengülés,
 Sápadt arcz és idő előtti vénülés,
 Reszketeges kezek, elvérmesült szemek,
 Görcs, vízkórság, köszvény, kisebbzett tetemek.

S hogy a kép kiegészítve legyen, a gazdasági hátrányokat is siet feltüntetni s szintén életből vett alakot állít elé, ki

Elfizette borért ősi birtokát is,
 Elvették e miatt hamvas fazakát is.

Ilyen s ezekhez hasonló, sőt még drastikusabb módon is metszi a gúny éle az arra érdemeseket; általában pedig az egész művet átlengi a Tiboldi vidám humora, s a ki egy pár órai gyönyört kíván szerezni magának, jó lélekkel ajánljuk elolvasásra, ha ugyan hozzá juthat; de alig hiszem, hogy a könnykereskedésekben ma már kapható legyen. Tiboldinak Szentgericzéről való idő előtti eljövételére, köztudomás szerint, betegeskedésén kívül, e műnek is nagy befolyása volt. Miért? mert az emberek az igaz-mondást nem tűrhetik. Hejh! pedig az ur szolgáinak, kik kötelezvék alkalmas és alkalmatlan időben az igének s a mi azt jelenti: az igazságnak hirdetésére, kimondására, mi gyakran jut részökbe a Tiboldi sorsa!!

Vonjunk már az elmondottakból igen röviden ítéletet a Tiboldi jellemére és egyéniségére. Mint tanítót és költőt egyaránt jellemzi őt: az egyszerűség, a magát feltolni nem akaró igénytelenség, a vidám kedélyállapot s az ezekből származó sorsával való megalégedés, s a mi az erkölcsiségnek és becsületnek legfőbb őre, támasza és alapja: a lankadatlan munkás-ság. Temérdek műveit kétszer-háromszor letisztázta, többszörözte. S hogy eszméi annál szélesebb körben terjedjenek, még aggkorában is örömmel járt szerteszéljel magánosokhoz s társaságokba, s mindenütt kedvesen látott vendég volt a kifogyhatatlan humoru s mindig ifju lelkü öreg. Ha a körbe ifju belső ember került, rendszeren ott volt beköszöntőjén, vagy azután felkereste s egy-egy alkalomszerű adomával kedveskedett.

Mikor pedig a gyengeség szobájába szorította, folytatta, mi azelőtt is egyedüli foglalkozása volt: művei rendezését, tisztázását, s ezzel soha sem akart készen lenni, hogy halálát annál tovább halaszthassa; mert ő soha sem várta halálát, mi magános élete mellett is szép jele a sorsával való megalégedésnek. Nagy befolyása volt erre kétségkívül az utolsó évek-

ben kapott 100 forint évi segély, mit a báró Sina Simon alaptól élvezett, s az, hogy egyes buzgó pátronusok, kik között különösen kitűnt a minden szép, jó és igaz ügynek nemes keblü barátja tkts Jakabházy Zsigmond ur, ki hosszasan látta el az irodalom emez öreg bajnokát szálással s más szükségességekkel, minek elismerésével és a nyilvánosság előtt való kijelentésével tartozunk, és örömmel meg is tesszük.

De ha meghalni nem kívánt is, eljött ideje a meghalásnak amugy is. Szépen kivette ujjai közül az író tollat öreg társaság: a halál, hogy pihenjen már a toll is, meg a mester is. S miután nála egy teljesen bevégzett élettel állunk szembe, nincs okunk siratni őt, de örvendünk, hogy a miénk vala. Legyen jól kiérdemelt nyugalma csendes és az úr Isten adjon egyházunknak, hazánkunk és az irodalomnak sok ily jelest.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XLVIII.

A székelykereszturi gymnasium felállítására tett első indítvány Biró Sámuel által 1712-ben.

Egy Székely-Kereszturon állítandó gymnasium eszméjének megpendítését általában a múlt száz végére teszik.

Ez az eszme azonban már ama száz elején foglalkoztatta egyházunk főbbjeit, s különösen: Homorod-Szent-Mártoni Biró Sámuel jelesünket. Erre vonatkozólag itt közlök két okmányt. Az első a kolozsvári ekklához küldött levél, a második az ekkla arra irt válasza. Sem egyikben, sem másikban nincs kitéve az évszám s az elsón az író neve sincs, de hogy Biró Sámuel, a guberniumot 1709—1712. közt helyettesítő u. n. deputatio tagja írta, ez világos egy felől abból, hogy e levél kézírása teljesen megegyezik Biró Sámuelnek ekklánk levéltárában levő levelei kézírásával; másfelől pedig abból, hogy Agh István püspök is rájegyezte, hogy Biró Sámuel írta.

Az időre nézve két körülmény ad főképpen tiszta tájékozást. Egyik az hogy említették egy akadémiára küldendő ifju számára való segélygyűjtés. Ez ifju, mint tudva van, Szentábrahám Mihály volt, és ő 1712. őszén ment külső országi akadémiákra. A másik körülmény az, hogy Simon Mihály, a kiról a levélben szó van, s a ki 1697. nov. 16-tól fogva mint „registrator“ szolgált Bécsben a Cancelláriánál az unitáriusok részéről, 1712. nov. 14-én a medgyesi országgyűlésen választatott meg gubernalis consiliáriusnak s így haza jövő szándékát ezt megelőzőleg kellett kifejeznie, a minek épen az 1712-ik év elején kellett történni. Az alább közlött levelet tehát 1712-ben s a mint a levelek kezdő sorából következtethetni, éppen január utolsó napján írta Biró Sámuel. Tartalmára nézve röviden annyit kívánok megjegyezni, hogy a főuraink által czélba vett üdvös tervek közül a Szentábrahám akadémiára küldésén kívül az akkori terhes viszonyok s a nemsokára bekövetkezett minden vagyonukból való kifosztatásunk miatt egyik sem létesült. Ez azonban semmit sem von le a tervezők érdeméből, sőt mutatja, hogy eldödeinknél mily nagy volt az áldozatkészség mindenkor, ha a nevelés és művelődés előmozdításáról volt szó.

Sacrosanctum Consistorium, Collectaque in Jesu Christo Claudiopolitano, Unitariorum Eccla, Domini et Fratres dilectissimi!

Salutem, et felicem novi hujus anni decursum! Jóllehet magamnak személyem szerint kellett volna kegyelmeteknek látogatásokra mennem, és

ez alább megirandó dolgokról conferálnom, de minthogy az közönséges dolgok azt most nem engedik, akartam kegyelmeteket levelemmel látogatnom s előre értékre adnom nagy atyafiságos szeretettel.

Látván és gondolkodván szentséges vallásunknak dolgairól mind külső s belsőképpen micsoda hanyatlásra indultanak Scholaink és Ecclesiaink, tetszett volt itt levő becsületes Atyáinkfiainak is consensusok accedálván, kiirui vallásunkon levő becsületes nemes rendeknek, mind vármegyékre s mind székelységre, hogy az mostani contributionale quantumnak repartitiojára celebrando gyűlésetskére (nehogy más alkalmatossággal frequentiankal scrupulosokot szereznénk mások elméjökben) idegyűlni ne terheltetnének; kik is szép számmal eljövén, az mennyiben az közönséges Haza dolgai engedték, ottan ottan conflualván, szép csendesen kezdtünk forgatni vallásunknak dolgait, tam quoad politica et scholastica, quam ecclesiastica; ezt penig architectonice non dogmatice, mely az clerust illeti.

Leghelsőbbben is az Bécsi cancellaria fordulván elő, honnan régtől fogva bucsuzik Simon Mihály uram, és resolválta már magát, akár külgyünk mást ő kegyelme helyett s akár ne, az lejövetelre; tudván pedig azt hogy ha ő kegyelme úgy jönne le onnan hogy senki nem maradna helyébe (hogy úgy szólják) az helye meghülne, féltő volna mint most sokakban keservesen látjuk az Felsőges udvarnak elméjét, talán igen megrövidülne ott dolgunk; de ámbár az ne lenne is, az ujabban felküldendő személy migh csak quartélyban is verhetné magát nem lenne considerabilis sumptussa nélkül, akarván azért mindezeket praecavealnnunk, candidaltuk azon hivatalra három becsületes atyáinkfiat juxta stylum solitum: Maurer István, Rákosi Péter és Bíró Moyses uramékat, kiket is repraesentaltunk az meltóságos deputationak, de minthogy a nagyobb vox Maurer uramon állott meg, jollehet az mélt. Deputatio eő Felsőségének mind hárman eő kegyelmeket repraesentálta, mindazáltal votumát Maurer uram mellé attá a jó rendszerint. Már várván az eő felsége kegyelmes Resolutioját azon leszünk ez iránt való Simon Mihály uram kívánságának s vallásunk javának is eleget tegyünk.

Másodszor látván az ifjúságnak is ez mostani veszedelmes időkbekben nem úgy mint kívántatott volna nevelkedéseket, melyet ugyan causalt az fenn forgott esztendőknék mostohaságok nagyobbára, melyek mind az csendes életet, melyet az studiumok kívánnak, mind pedig az nervusokat igen megrántották; de kivált az Scholáknak is nem az eő jó rendükben való állások sem quoad subsistentiam, sem quoad ordinem docendi nem kevés alkalmatosságot contribultanak arra. Végeztük hogy ha töubet nem is, de egy celebris Scholát erigálnánk ez Hazának közepette (gondolnók Székely-Kereszturra) hova mindenfelől az ifjúság elérkezhetnék, szülei is inkább succurralhatnának de vivendi mediis, holott egy olyan forma Paedagogium is erigaltatnék mint Hálában az szegény és maga Instentatiojára tehetetlen, de jó indulatu bizonyos számu Iffiuságnak melyre oly fundust erigálnánk, mely állhatatos volna. Lenne azon Scholának in humanioribus az mint szokták mondani tanítója ecclesiasticus, in politicis et juridicialibus vero politicus, kiknek is tisztességes fizetés volna; és inspectora vagy én, vagy más; ezt pedig oly indulattal fogtuk, hogy ha az Isten ujabb változást nem hoz édes Hazánkra, jó helybe állítására készek vagyunk mindentünket consecralni, hozzá is kezdünk Isten jóvoltából nem sokára csak az arról való projectumok és Instructioik készülhesenek; melyekről legelsőbben is kegyelmekkel kívánok conferálni és alkalmatosságot keresni,

hogy ha csak lehetséges lehet szembe beszélhesünk, ha pedig az nem lehet irással, várván mindazonáltal előre eziránt való kegyelmek opinioját és projectumit is, mint és miformában kezdhetnök, solidálhatnok azt a Scholát, et circa studia mind az tanítóknak s mind az tanulóknak rendiről.

Gondolkodtunk arról is, ha csak tehetségünkkel érkezünk Háromszéken egy, Marosszéken második, és Küküllő megyében is harmadik schola állítódnék, holott levő mestereknek az status unitariusi fizetne, ámbár az falu is az ő képéjét megadná, de azután turbálni onnan őket a falusiaknak szabad ne volna; se Tiszteletes püspök uramnak papságra ordinálni a status hire és akaratja kívül és ezekből az Scholákból, vagy másiból is kiszedegettetnének az jó indulatu és az említett paedagogiumra alkalmas és érdemes, de szegény Iffiak.

Míthogy pedig tudgyák az kolozsvári mater ecclának mind tagjaiban s mind értékekben fogyatkozott voltát, hogy ott is már az oeconomia jó rendbe ne vetetődött volna, nem kétlyük, ahhoz most nem is szollunk, hanem az tanítás ob defectum professorum, hogy ugy folyhatn a mint kívántatnék, alig hiszszük. Azért akarván annak is consulalni, ez Hazában levő atyafiak között bizonyos Inspectorok által (kikről ide alább szollok) collectat hirdetünk és szedetünk; magam vévén számban az iránt való elemosynát s azon vagyunk edgy becsületes érdemes Iffiat, kit mű fogunk a végre választani felkötlyünk Académiába és ha ugy tetszik a mater ecclának oda való professorságra taníttassuk. Haec circa Politica et Scholastica.

Quoad Ecclesiastica: Sokfelől jöttenek s jönnek naponként panaszlók ecclesiainkból előnkbe, melyeknek mi a közönséges dolgok miatt eligazításokra nem érkezhetvén, rendeltünk bizonyos districtusokban becsületes atyánkfiait Inspectoroknak, kik külső bontodásit ecclesiainknak ügyekezék orvosolni, kiknek neveket sub litera A, Instructiojokat sub B, ő kegyelmöknek irott levelemet sub C, kegyelmek megláthattyák, még az instructiojokat ki nem küldöttem, várván elsőbben hogy ha kegyelmek mit teszen hozzá még, vagy vesz el belőle. Mellyet is hogy kegyelmek ammatoráljanak és nekem vissza küldgyenek kérem kegyelmeket nagy becsülettel hadd minél hamarább expediáltathassam. Tiszt. püspök uram is ne sajnálja az papoknak ez iránt való dolgot megírni, hogy ő kegyelmek is tudgyák in casu necessitatis kiket requiráljanok. Míthogy pedig Aranyosszéken nem igen voltunk kik összegyültünk volna ismeretesek, oda denominálni senkit nem tudtunk, kegyelmek denomináljon és mi ezen titulus nélkül való levelet titulálják azon becsületes Atyánkfiainak. Ezek azok melyeket mostani confluxusunk által kívántunk munkába venni és kegyelmeknek pro cuptanda superinde Eorundem opinione állallam megíratni. De reliquo praetitulatus Dominationes vestras Divinae tutelae, me vero Eorundem favoribus recomendans, perennabo Ejusdem.

Czim: Sacrosancti Consistorii Collectaeque in Jesu Christo Claudiopolitano Unitariorum Ecclesiae.

(Az Agh István püspök sajátkezü jegyzése: „Biró Sámuel uram opinioja a Kereszturon felállítandó Gymnasium etc. iránt.“)

XLIX.

A kolozsvári Ekkla válasza Biró Sámuel fennebbi levelére.

Spectabilis ac Generose Domine Fautor et in Christo Frater Colendissime!

Praemissa Servitiorum nostrorum oblatione promptissima kegyelmed kedves levelét utolsó uapján elapsi mensis irottat ezelőtt kilenczed nappal igen kedvesen vöttük, elolvasása és felőle való beszélgetés, felesebb atyafiak jelenlétit kívánván, az választételnek szükségesképpen haladékat kellett szenvedni, melyről is kegyelmedet atyafiságosan követtük. Legelsőbbben azért az mi jó istenünknek tulajdonittuk az dicsőöséget, az kinek atyai gondviseléséből lőtt, hogy sulyos itéletinek járásában is, kevés számu, csekély és emberek előtt megvettetett értelmünket tartó atyafiságos gyülekezetünkben az Férjfiak el nem fogytanak, reménységünk s érdemünk felett találtattak eddigh is, ma is ez terhes időben találatnak, láttyuk az kik az Isten dücsöségére néző dolgokat, egyenes vállal, és elére látó szemekkel viselnék és forgatnák. Ilyenek az kegyelmed levelében feltétetet igen jeles és hasznos punctumok, ugymint Tekintetes Simon Mihály ur eő kegyelme haza szállításáról való végzése, ugy egy közönséges helyen való Paedagogiumnak, vármegyék és székenként aprob scholáknak, és azokhoz illendő sőt szükséges fundusoknak felállítása és összeszerzése s bizonyos atyafiaknak nagyobb látásnak, hallásnak okáért, idegen országra való küldetések; végezetre az felállítandó jó rend megtartásának okáért Dioecesisenként rendelendő curatorok, vagy inkább inspectorok felől való elmélkedések; mely punctumokról való írása kegyelmednek annál dicséretesebb, mennél atyafiságosabb és azért nagy reménységgel is vagyunk minnyájan, hogy ezen jó feltételt Isten eő felsége dicséretes kimenettel és hasznos állandósággal fogja szeretni, ugy mint oly elmélkedést és feltételt, melyből nem valamely különös személy dicsősége kerekedgyék ki, hanem az közönséges gyülekezet java mozduljon elé, azért is tetszett kegyelmednek nem magától valamit indítani, hanem közönséges atyafiak (kiknek az üdvözítő maga jelenlétit fogatta) jóvallásából, elvárván egyszersmind nekünk is, kegyelmed szerető csekély atyafainak vékony tetszésünket, melyet is kegyelmedtől nagy becsülettel vévén, az mint következik írásban tétettünk.

Legelsőbbben is azért az eghész dolgot intéztük ugymint valami érésre készülő gabonát, melynek gyükere az curatorok vagy inspectorok; éltető nedvessége az fundus, cikázása, szárban indulása az apró scholákkal edgyütt, az felállítandó székely-kereszturi Schola, magzása s érése az thordai és kolozsvári Gymnasiumok.

Az Curátoroknak vagy Inspectoroknak dolgát hasznosnak és szükségesnek itélljük kegyelmetekkel, perpetuitassában ugy tetzik nehézség lehet, mert minden ember azt nem érti, vagy érteni nem akarván, hogy azon hivatal nem titularis, hanem salutaris, non tam honoris, quam oneris, ha szintén miokból alkalmatlanná tetetik is annak megfelelni nehezsétné mindazon álttal attól megválni; és így propter privatum praejudicium, laboraret bonum publicum: ha penig ugyan az emberbéli szükség azt hozza magával, hogy egy személy azon hivatalt tovább viselje edgy vagy két esztendőnél, legyen elég három, akkor bucsznék el, és ha szintén helyében csekélyeb atyafi, mintegy intercalariter választatik is, nem lesz olyan ártalmas, mintha ne talán valaki

találathatnék, az ki az változhatatlansággal az közönséges jóban változást kívánna behozni, melynek az egész régi historiákban s még ma is példáit eleget látunk.

Az fundust az mi illeti, az olyan szükséges, mint az nedvesség az plánták éltetésére, ez felől kegyelmek elmékedését nem tudjuk. Levelében kegyelmed is ki nem tütte, de ha ambulatorium lészen, melly az atyafiaknak esztendőnként való jó akarattoktól s adakozásoktól függön, félő, hogy azokban gyakortabb fogyatkozás ne következék; nem külömben (sértődés nélkül mondot szó legyen.) mint az csekély tókra építettett, vagy az szélre kitétetett malmok forgásában, mellyet akár melly 'serény és vigyázó gazdanak is gondviselése sokszor elől nem vehet, jóvá nem tehet, példáit hazánkban eleget láttuk magunkon is éreztük: nem kételkedünk mindazonáltal abban, hogy kegyelmednek bölcs itéleti, mindezeket, mellyeket irunk, által nem látta volna.

Az vármegyék és székenként való scholák is igen szükségesek az Paedagogium szaporítására, de hogy azokban forgolodo tanitok, ugy mint falusi képes mesterek, az méltóságos statustól fügjenek, alig itillyük lehetségesnek lenni, közönségesen az atyafiakban gyakorlott és megrögzött praesumptio miatt, kik egy-két kalongja fizetéseknek igen sokat, kelletinél s az igazságnál többet tulajdonitván, kik, ha praxisban kellene az dolognak vétetődni, könnyebben romlanának, mint hajlanának.

Az kereszturi Paedagogium iránt edgj nehizséget látunk, ugy mint az Politiat néző tanításnak azon helyben való felemelkedését; az pedig a többi között két vagy három terhes okokból.

1.) Mert azon székej scholákban tanolt iffiak (szolljunk ugy az mint az dolog vajjon) többire teli Deákok, nyári parasztok; experientia nélkül lévén, alkalmatlanok azon tanításoknak megfogására.

2.) Az fundus is olly számos tanitoknak és ahoz való dolgoknak el-tartására elérkezik-é?

3.) Láttatik az Kolosváratt levő királyi fundationak is kissebbségére lenni, ha más helyeken fellejbb való tudományok tanittatnak és virágoznak, mint itt tanittatnak és virágoznak; és az aemulatio ugyan jó és dicséretes az eo rendiben; de felő, hogy az két tanító hely között collisiora ez uton ut ne nyittatnék, melly dolognak is szomorú példáját mások között hazánkban látbattyuk; Foelix quem faciunt aliena pericula Cautum. Talám elég volna ottan az Rethorikaig menni, az után az kik abban épületet vennének, tudományokban, értelmekben jobban meg férvén, experientiájok is több lévén, itten Kolosváratt azon Politiai tudományra tanittatnának ugy s ollyan személyly által, az mint kegyelmed írása tartya.

Továbbá hogy az kegyelmek jó vigyázása és gondviselése után fűben indult s szárban költ jó remenségű gabanának itten köztünk ez királyi fundatióban mind magzása, mind megérése, annál jobb moddal előmenetelt vehetne (melly meg kell vallanunk, hogy az mostani terhes idők folyása és tanitoknak kevés volta miatt, nem kevésé meghátráltatott, de micsoda társaság az, melly ez mostani változásokban nagyon nem szenvedett volna?) jelenti szándékát bizonyos atyafinak felső országokra való expeditiojáról olly véggel, hogy hasznos fáradozása után közinkben megtérvén, ha kívánnyuk a melly fogyatkozás mostan az scholai tanitokban vagon, vagy ezután is következhetik kipotoltathassák, melly kegyelmek hozzánk való jó akarattyaért az mi jó Istenünk mindkét élet szerént való áldását terjeszsze kegyelmekre, atyafiságosan ké-

vánnuk, és kérjük azon eo Felségét, hogy az mely jó munkát kegyelme-
ben elkezdett, vigye végben is az maga dicsőségére: az edgyet adgjuk hoz-
zá, hogj azon becsületes személy az ki léssen, mind most mind ennek után-
na kegyelmelek jo akarattjából, legyen ez Tiszt. mater Eccleának is hirével,
nemhogy abban kegyelmeleknek akarnank praescribálni, távol legyen! hanem
egjedül az szeretet és atyafiság kötelenek (:mely ha valaha köztünk gyakorol-
tatott, mostan kiváltképpen illik:) megmaradásának okáért.

Igen szivesen örültünk minnyajon az jo alkalmatosságon, mellyet ke-
gyelmed leveléből vöttünk; az mi kedves urunk s atyánkfia Tekintetes Simon
Mihály ur hazájába valo térése felől, melly munkát az Isten kegyelmelek fá-
radozása után szenteljen meg, és vigyen végben az eo kegyelme, és minnyaj-
junk sziveinek vigasztalására.

Végezetre kegyelmedet igen atyafiságosan követtjük, írásunknak akár
hoszszu s akár hibás voltáról; kegyelmed kívánságának mindenekben akarván
eleget tenni, tétettük ezeket írásban ollj véggel, hogy kegyelmed láthassa és
bizonyal elhihesse, hogy az megirt projectumnak, az mi gyülekezetünknek
csekély tagjai, legjenek nagjon javalloi és minden töllök kitelhető uton modon,
értelemmel, értékkel, ez után is álhatatosan maradjanak elősegillői; az edgjet
hozzá tévén hogy ha ngjan csak lehetséges léssen, minek előtte ez szent do-
log munkaban vétetődnék, tartassék edgj szemben való beszélgetés, holott ta-
lám bővebben, és haszasabban mindenekről vegezhetni, és laczik hogj ke-
gyelmed is leveleben azt javallja. Ezzel kegyelmedet ajánlván az mi jo Iste-
ntünknek gondviselésében, magunkat penig kegyelmed atyafiságos szeretetiben,
maradunk álhatatosan, mint eddigh is voltunk kész jo akaroi, az urban sze-
rető attyafiai

az Kolosvári mater Eccle Sz. Consistoriumának
Tagjai, Curatorival edgjütt kegyelmed szolgálái.

Eredetije van az Unitár. Vallásközönség levéltárában fasc. H. 23.

Közli: Benczédi Gergely.

HIVATALOS JELENTÉSE

Kovács János igazgató tanárnak, melyet mint a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ ez évi közgyűlésére küldött képviselő az unitáriusok E. K. Tanácsához f. évi július 31-én beadott.

Méltóságos és főtisztelendő E. K. Tanács!

Van szerencsém a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ ez évi közgyűlésén és általában Angliában tett képviselői működéséről jelentésemet megtenni.

Utamra f. évi május 28-án indultam el. Budapesten az ot-tani hitrokonok külön megbízatást adtak saját ekkleziájuk részéről. Tudván azt, hogy angol hitrokonaink mennyire érdeklődnek az unitárius mozgalmak iránt külföldön, a fővárosból Trieszt- és Velenczén át, Milánó felé mentem, hogy Bracciforti Ferdinándó tanárral, ki az unitarismusnak lelkes apostola, találkozam. Nagyon jól esett, hogy felkerestem s bámulta három százados multunkat, valamint szabadelvű és demokratikus alapon nyugvó szervezetünket. Neki sok nehézséggel kell küzdenie, de nem retten vissza. Ugy teszen, mint hajdan az apostolok, ha az egyik helyről elüldözik, más helyet keres magának. Sok ideig a „gyermekkert“ helyiségében prédikált, de a bigott szülők fenyegetései következtében a tanítónő kénytelen volt a termet tőle megtagadni, de Bracciforti újból egy nagy termet bérelt ki, hol jelenleg egy nem régiben áttért jeles r. kath. szónokkal együtt hirdetik az unitárius elveket. Bracciforti megkért, hogy őket is képviseljem az évi gyűlésen s e végre megbízó levelet is küldött Londonba.

Miután utam Turinon keresztül folytattam Páris felé: nem tehettem, hogy hazánk nagy fiát s az újabbkori magyar történelem legfeltűnőbb alakját, Kossuth Lajost meg ne látogassam, az iránta való határtalan tiszteletből, mely bé kell vallanom, hogy 1871—1872-ben az angolok között még inkább fokozódott. Az ő neve most is varázsként hatott s az angol unitáriusok rokonszenvét irántunk bizonyára nevelte. En vele nevelésügyi kérdésekről s az angolokról társalogtam. A magyar unitáriusokról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, iskoláinkról kérdezősködött s egy iskolai „Értesítő“-t ott is hagytam, melyet szívesen fogadott.

Párisban a pünköszt első napján szintén felkerestem a mi szabadelvű protestans barátainkat, kikkel a néhai Coquerel Athanáz közvetítése által jöttünk közelebbi ismeretségbe. Coquerel István, az előbbinek testvére s a „Renaissance“ szerkesztője, Charruaud s mások a legszívélyesebben fogadtak s felkérték

hogy hitrokoni üdvözlétüket s rokonszenvüket fejezzem ki az angol unitáriusoknak. E szerint én három nemzet szabadelvű keresztényeinek érzelmeit voltam tolmácsolandó a gyűlésen s jó hatása megis volt, mert azt a megjegyzést tették, hogy Kovács tanár az összekötő kapocs a magyar-olasz és francia szabadelvű keresztények között.

Londonba megérkezve, szállásom a társulat titkáránál volt kijelölve, de egykori kedves tanárom, M a r t i n e a u Russel előleges szíves meghívását fogadtam el, kinek vendégszerető házában voltam Londonban tartózkodásom egész ideje alatt.

L o n d o n b a való megérkezésem után legelső teendőm volt, hogy a társulat titkárát felkeressem s tőle holmi utasításokat kérjek. A titkár nagyon előzékenyen fogadott s együtt megbeszéltük, hogy minő alkalommal beszélhetek részletesebben ügyeinkről, s különösen a budapesti mozgalomról.

A társulat évi közgyűlése rendszeren két nap szokott megtartatni, de evel kapcsolatosan többféle társulatok s egyetek tartják gyűléseiket, a melyekben meghívás következtében én is részt vettem. Legelső volt ezek közül a „Taylerian Society“ („Tayler Társulat“) mely évi gyűlését jun 7-én d. u. 1/4 órakor tartotta az University Hall-ban. E társulatot a néhai boldog emlékü Tayler nevére s emlékére alapították hálás tanítványai kegyeletből 1874. E társulatnak célja: a theologiai tudományok művelése és fejlesztése felolvasások és vitatkozások által. Iránya szabadelvű és teljesen felekezetnélküli. A tagokat ajánlás útján választják, s mind jeles theologusokból áll. Működéseiket még eddig nem hozták nyilvánosságra, de a jelen gyűlés alkalmával a titkár, D r u m m o n d tanár, azt indítványozta, hogy indítsanak meg egy tudományos folyóiratot, a mely a társulat organuma lenne, s a melyben a felolvasásokat kiadnák. A folyóirat megindítására nézve többfelé ágaztak a vélemények. Miután a vendégeknek is meg volt engedve a vitatkozásban részt venni, én is hozzá szóltam a kérdéshez s a folyóirat megindítása mellett felhozott érveim némileg elősegítették annak elhatározását.

Hogy minő viszonyban vannak angol hitrokonaink jelesei a más vallás felekezetűekkel, mutatja az a tény, hogy e társulat gyűlésén Dr. A b b o t t anglikán egyházbeli jeles tudós és a Cityben levő egyik iskola igazgatója elnökölt s egy felolvasást is tartott. Egy másik felolvasó G e l d a r t nevű unitárius pap volt, ki nem rég lépett ki az angol egyházból.

Az évi közgyűlés jun. 8-án d. e. 11 órakor az essex streeti templomban isteni tisztelettel kezdődött. Az egyházi beszédet C o e Károly boltoni lelkész tartotta V. Móz. 6, 6 alapján. E s e z i g é k, m e l y e k e t a m a i n a p p a r a n c s o l o k n e k e d, l e g y e n e k a t e s z i v e d b e n.“. A kitünő szónok tartalmas beszéde nagy hatást gyakorolt a nagyszámu hallgatóságra. Az istenitisztelet végeztével gyűjtés volt, mely 312 frtot eredményezett. Egy órai szünet után elkezdődött a gyűlés, mely

minden tekintetben olyan, mint a mi főtanácsi gyűlésünk a val különbséggel, hogy az nyilvános, és a nők is jelen lehetnek. A gyűlést a társulat elnöke James Henrik parlamenti tag nyitotta meg, mire a pénztárnok és titkár felolvasták az előre kinyomtatott jelentéseiket. A pénztári bevétel 38,350 frtra ment s ugyanaz ki is adatott. Hogy mily nagy mérvben nyilvánul az áldozatkészség angol hitrokonainknál vallási czélokra, csak azt említem meg, hogy a múlt évben Court auld Sámuel 4,000 font sterlinget, Wrigley Tamás, pedig 5,000-et hagyományoztak.

Az Ierson Henrik derék titkárjelentése nyilván mutatja a társulat hasznos és tevékeny működését minden irányban, mely az unitarizmus terjesztését és erősítését czélozta mind Nagy-Britanniában, mind külföldön. A külföldi szabadelvű keresztényekkel folytatott érintkezésről és viszonyról felemlíti, hogy a német „Protestans Egyletnek“ múlt évi, Gothában tartott gyűlésére Geldart lelkészt küldötte a társulat követül, a hollandi „Protestans Egylet“ gyűlésére pedig Wicksteed Fülöp jeles papot és író. A magyar unitáriusokat illetőleg ez áll a jelentésben: „Magyarországi unitárius testvéreinkkel folytatott közlekedésünk a legérdekesebb és oly természetű, melyből a jövőben jó gyümölcsöket várhatni. Ferencz József püspök a választmányának megküldötte Channing „Tökéletes életének“ magyar fordítását és kifejezte, hogy a fordítók óhajtják más jeles műveknek is nemzeti nyelvükre átültetését.“ A választmány elhatározta, hogy ezután a „Manchester New-College“-ba menő magyar tanulónak a segélypénzt 3 évig fogja adni. Továbbá a Budapesten létesítendő rendes papi állomás költségei fedezésére az amerikai unitárius társulat felajánlott 100 font sterlinget, a brit és külföldi unit. társulat pedig szintén 100 fto t s ez ügy kivitelére nézve Ferencz József püspök ural érdekes levelezést folytatott. Mindezek örvendetes tudomásul vétettek.

A külfölddel való összeköttetésre nézve s a szabadelvű kereszténység előhaladását illetőleg még kedvező híreket közölt a titkár Olasz honból, hol Bracciforti több év óta hirdeti az unitárius vallást, továbbá Indiából és Ausztraliából, hol már szintén számos unitárius egyház alakult.

A titkári jelentés után következett az előre kijelölt hivatalnokok megerősítése, azután pedig a külföldi követek hivatalos üdvözlése. E tiszte t Gordon Sándor belfászt i lelkész teljesítette. „A gyűlés nagy örömmel fogadja — így szól — Bachelor György és Bush Vilmos lelkészeket, mint az amerikai unitárius társulat képviselőit, valamint Dall Károly lelkészt is nevezett társulatnak Indiában működő missionariusát, szívéből rokonszenvez a társulattal és kívánja, hogy a két társulat minden lehető uton együtt működjék az emberek közt az igazságnak és erkölcsiségnek előbbvitelére.

Ezután Gordon ur felolvasnán a Committee jelentéséből a reám vonatkozó részt: „Hogy a gyűlés szívélyesen üdvözli Kovács tanárt, mint a magyar unitáriusok E. K. Tanácsának képviselőjét, különösen ebben a minőségben, a ki már előttünk jól ismert és becsült mint a Manchester New Collegenak egykori növendéke, s egyszersmind legjobb kívánatait fejezi ki a magyar egyházak szellemi és erkölcsi jólléte iránt, s teljes reménye van, hogy ama törekvésüket, hogy Budapesten, az amerikai és angol társulatok segélyével, unitárius istentiszteletet állandósítsanak, Isten segedelmével siker koronázza“ — így folytatta beszédét „Kovács barátom oly közel áll szívemhez, hogy azt szavakkal nem fejezhetem ki, s csak azt mondom, hogy a szívélyes fogadással benne azok képviselőjét tisztelik meg, a kiknek céljuk az unitárius istentisztelet számára állandó templomot építeni, s remélem, hogy e nemes vállalat kiviteléhez készséggel járulnak. Jóllehet a tulajdonképeni Magyarországon nincs unitárius templom, de egy ily templomhoz megkívántató csira létezik nem csak Budapesten, hanem más helyeken is, s a terv kiviteléhez csak is „anyagi segély“ szükséges. A Gordon beszédjét zajos tapsokkal fogadták, s mikor az állványra kiállottam az egész férfi és női közönség felállva a legmelegebb rokonszenv nyilvánításával fogadott. Én ez alkalommal a következő beszédet tartottam:

Tisztelt elnök ur, uraim és hölgyeim!

„Legelsőbbben is fogadják őszinte szívből jövő köszönetemet ama szívélyes és testvéries fogadtatásért, a melyben engem részesítenek. Én ezt nem annyira a saját személyemnek, mint ama ténynek tulajdonítom, hogy én egy olyan egyházhoz tartozom, mely az unitarismusnak a legrégebb bástyája az egész világon, (halljuk! halljuk!) és hogy én amaz egyház Képviselő Tanácsának vagyok a küldöttje, mely a Brit és Külföldi Unit. Társulat nagyszerű működését nagyra becsüli és méltányolja. Tiszt. elnök ur, uraim és hölgyeim! én nem találok szavakat amaz érzelem kifejezésére, hogy mily boldog vagyok e perczben és pedig a következő okokból. Ugyanis évekkel ezelőtt az a nagy szerencse és előny jutott osztályrészemül, hogy a Manchester New-College-ban oly kitűnő tanárok előadásait hallgathattam, mint a hirneves Dr. Martineau és társai; alkalmam volt meggyőződni a felől, hogy nevezett intézetben a theologiai kérdéseket épen oly szabad szellemben, világosan és alaposséggal tárgyalták, mint a hogy a politikai ügyeket szokták az önök parlamentjében, s az ott hallott eszméknek az én pályámra nagy befolyásuk volt s van jelenleg is. Továbbá, a midőn Angliát elhangyandó voltam 1872. jul. 6-án az „Inquirer“-ben megjelent bucsu levelemben azt a hő ohajtásomat fejeztem vala ki: „hogy nem az utolsó pillantást vetettem kedves angol barátaimra, s nem állottam utolszor az önök szabad és vendégszerető partja-

in“ — e z az a miért oly boldognak érzem magam jelenleg, hogy viszont önök között vagyok, hogy ígéretemet beválthattam, s hogy szerencsés vagyok személyesen átnyújtani az E. K. Tanács és budapesti unitáriusok üdvözlő iratait, a melyeknek a felolvásásra ezennel szabadságot veszek magamnak.“ Ekkor felolvastam az üdvözlő iratokat, melyek a következők *):

Üdvözlő irata

a budapesti unitáriusoknak a Brit és Külföldi Unitárius Társulat közgyűléséhez.

Igen tisztelt Uram!

A magyar unitárius vallásközönség püspöke Főtisztelendő Ferencz Jó-zsef úr Budapestre, Magyarországnak fővárosába jöven és az itten élő unitáriusokat f. május hó 19-én egy gyűlésbe összehíván, előadta, hogy a Brit és külföldi unitárius társulat comitéje tisztelt titkárával, Ierson Henrik ural folytatott levelezés örvendetes következménye a lett, hogy az Associatio a maga és az ámerikai unitárius hitrokonaink részéről a Budapesten megalapítandó rendes unitárius anya-egyházköztség segélyezésére évenként 100—100 font sterling ajánlatot fel oly hozzáadással, hogyha mi budapesti unitáriusok ezen nagylelkű segélyt képesek leszünk évenként annyival pótolni, hogy egy állandó anyaeklézsiát, azaz rendes lelkeszt és állandó imaházat tarthatunk fenn.

Midőn önöknek, tisztelt hitrokonink, a magyar unitáriusok iránt tanusított eme nagylelkű és valóban keresztényi újabb nemes áldozatukért hálás köszönetünket nyilvánítjuk: egyszersmind a legkomolyabban fogadjuk, hogy részünkről teljes buzgalommal és minden igyekezettel arra fogunk törekedni, hogy a mi legforróbb vágyunk és az önök intentioja létesüljön, hogy t. i. itt hazánk fővárosában egy önálló és virágzó unitárius anyaeklézsia létrejöjjön, virágozzék és minél rövidebb idő alatt a maga erején is fennállhasson, sőt magából Magyarországnak más nagy városaiban is új unitárius egyházköztségeket teremtsen.

Ismételve köszönjük a számunkra megszavazott segélyt s kérjük egyfelől, hogy ezen hálás köszönetünket ámerikai hitrokonainknak is tudokra adni sziveskedjenek és másfelől igérjük ismételve, hogy a magunk részéről teljes erőnkől mindent meg fogunk tenni, hogy most alapítandó egyházközségünk minél erőteljesebb virágzásra jusson a magyar, valamint a külföldi unitárius egyházaknak közös dicsőségére!

Megbizottunk Tisztelendő Kovács János ur részletesebben fogja önöknek elbeszélni állapotunkat, terveinket, eddig kifejtett erőnket s reményeinket.

Most pedig a Jézus Krisztus szent nevében üdvözölvén önöket, keresztényi szeretettel vagyunk önöknek

Igen tisztelt hitrokonink az Urban

szerető atyjokfiai

Budapesten. május hó 19-én 1881.

Hajós János,
gondnok.

Buzogány Áron,
titkár.

Az üdvözlő iratok végeztével kijelentém, hogy az o l a s z és f r a n c z i a szabadelvű keresztények megbizása folytán is a legmelegebb rokonszenvet van szerencsém kifejezni. Ezután így szóltam: „Nagyon óhajtanám egyházunkra és különösen a budapesti mozgalomra vonatkozólag felvilágosításokat adni, de jól tudom, hogy ez a gyűlés különösen a társulat ügyei elintézésére van szentelve, további értesítéseimet a holnapi gyűlésre

*) Az E. K. Tanácsét l. mult számunk 198. lapján közölve.

Szerk.

hagyom, a mikor, remélem, hogy talán alkalom adódik nekem hosszabb beszédre. Addig is újból köszönöm a rokonszenves fogadtatást a magam részéről és ama testvéries és barátságos érdekltséget, melyet amaz egyház iránt mutatnak, melyet szerencsém van képviselni. (Megjegyzem, hogy csak 10 percnyi idő volt adva a szólhatásra.)

Ezután Varga Dénes akademitánkat is, ki komoly törekvésével az angol unitáriusok rokonszenvét és becsülését megnyerte, az elnök üdvözölte a társulat nevében, kifejezve a társulat legjobb kívánságát jövő boldogsága és hasznossága iránt. Ez alkalomból F r e e k e l t o n lelkész szintén helyeselve (seconded) az indítványt, így szólott: „Meg vagyok győződve, hogy a jelenlevők mindnyájan komolyan érdeklődnek azon ifjú emberek iránt, a kik koronként a „Manchester New-College”-ban végzik be tanulmányaikat. A Kovács tanár jelenléte arról tanuskodik, hogyha ez intézkedést eddig el nem kezdték volna, most kellene megkezdeniök. Ő nem kételkedik, hogy mindnyájan nagy gyönyörűséggel várták az Angliába való visszatérését ezen ifjak egyikének, hogy megmutassa, minő hasznos szolgálatot teljesít a társulat ezen intézkedése és segélye által. Ő hiszi, hogy Varga is, kivel többször érintkezett két év alatt, hasznára és javára lesz egyházának és épen ezért szerencsét és boldogságot kíván neki.” — Varga Dénes csinos beszédben köszönte meg a társulatnak a segélyt s általában a tapasztalt angol barátságot.

Jul. 9-én délelött, az úgynevezett conferentián, két felolvasás volt; az egyiket Wicksteed lelkész tartotta az „Uj-Testamentum javított fordításáról”; a másikat Hops lelkész arról, hogy „Mikép kell a tömeg számára istenitiszteletet szervezni és vezetni?” Mindkét felolvasást élénk vitatkozás követte, melyben én, mivel inkább az angolokra tartozott, csak hallgatagon vettem részt. Délután 4 órakor kezdetét vette a nagyszerű banquet, melyet a Londontól 5 angol mértföldnyire fekvő híres Richmond parkban levő „Star és Garter” czimű szállodában rendeztek. A szálloda egy magaslaton van s gyönyörű kilátás nyílik a Themzére. Először a királynét köszöntötték fel s elénekelték a nemzeti himnust. Azután az elnök világi létére egy vallásos eszmékben gazdag beszéddel üdvözölte a szép számú férfi- és hölgy-közönséget. Utána Carpenter tanár a vallási és polgári szabadságért emelte poharát. A programm szerint a 3-ik helyre a magyar barátok üdvözlése volt téve. Spears Robert, a társulat korábbi lelkes titkára, a „Christian Freeman” folyóirat s a „Christian Life” heti lap szerkesztője a következő tartalmu beszédet mondta:

„Kovács tanár úr ezelőtt 10 évvel hagyta el országunkat, megnyerve mindazok becsülését és tiszteletét, kik őt ismerték. De még jobb győzelmet vívott ki hazájába visz-

szatérése után, a midőn az általunk annyira tisztelt néhai Kriza püspök leányának vonzalmát megnyerte, ki mostan neje. Ha jelen lenne az az urnő, bizonyosan épen oly szivesen fogadnók őt is, mint Kovács urat, ki a legrégibb unitárius egyháznak a képviselője közöttünk. Mindnyájunkat érdekeli az egyháznak a történelme, ismerjük az üldözések viharait, melyek hosszú időre meggyengítették. Történelmük, szenvedéseik arról tanuskodnak, hogy a hol a férfiak és nők mérsékelték, bölcssek és hűk, kiállanak bármily üldözést. Néhány évvel ezelőtt találkoztam Kossuthtal, s midőn a nagy hazafi megtudta, hogy unitárius vagyok, kezet szoritott velem, s így szólott: „Hazámban az unitáriusok a legjobb, legnemesebb, legtisztább jellemű és legderekbabb emberek közé tartoznak mindazok között, a kikkel találkoztam.“ Az amerikai Brace Károly, ki meglátogatta Erdélyt, egy nem unitárius lapban így nyilatkozott: „a legjózanabb, szorgalmasabb és értelmesebb emberek az osztrák császár és király országaiban az unitárius gyülekezetek között találhatók.“ — Most Budapesten épen egy hitközséget akarnak alapítani. Remélem, hogy az angol unitáriusok rokonszenveznek törekvésünkkel s a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ egész készséggel segít elő egy oly nemes vállalatot. Jelenleg a művelt világ minden részében tisztelettel adóznak Stephenson György emlékének a nemes műért, melyet ő, mint gépész végrehajtott, közelebb hozván az emberek egymáshoz. A társulat évek óta hasonló munkában fáradozik, eszmék és rokonszenv közlésére sineket kíván lerakni, nemcsak ez ország városai és falui közt, hanem magyarhoni barátai és a föld legtávolibb részei számára is.

Ha a vallásos szabadságra irányuló nagy elveink sikerülnek, az csak a vallásunkban tanított egyenlőség és engedelmesség alapján történhetik meg és e hittel teljesen összhangzik az, hogy önt, Kovács ur, a legszívélyesebben üdvözljük és felkérjük, hogy vigye legmelegebb üdvözlötünket s rokonszenvünket magyarhoni testvéreinknek.“ — E lelkesülten fogadott szavak elhangzása után a következő beszédet tartottam:

Tisztelt elnök ur, uraim és hölgyeim!

„Lelkem mélyéből köszönöm a szíves fogadtatást nemcsak a magam részéről, hanem mintegy 60,000 unitárius nevében is. Köszönetet mondok a testvéries rokonszenvért, valamint a nemeskeblű segélyezésért. Fogadja a brit és külföldi unitárius társulat, valamint önök mindnyájan, viszonzásul a magyar unitáriusok s azok képviselői feje Főt. Ferencz József jeles püspök legmelegebb érzelmeinek kifejezését, mely érzelmeket tolmácsolni vagyok küldve. Ez alkalommal hangsúlyozni kívánom, hogy mily végtelenül jól esik lelkennek, hogy az önök gyűléseiken s ünnepélyeiken jelen lehetek. Az angol nemzet iránt való benső ragaszkodásom megszilárdítására igen nagy befolyással volt néhai boldog emlékü apósom

Kriza János, ki az angol nemzetet bámulta s irodalmát előszeretettel tanulmányozta s nagyon örvendett az angol és magyar unitáriusok között létrejött testvéries viszony felett. Mi mindig figyelemmel kísérjük az önök sikereit; azokat úgy tekintjük, mint a miénket s örvendünk rajtok. Szeretjük az alaphangot Angliából venni. Mindig főszlyt fektetünk a nagy angol nemzet véleményére s példájára, mely az emberiségnek oly sok kitünő gondolkozót adott. Az önök nagy szellemi vezetőinek nevei, mint: Shakspeare, Milton, Buckle, Faraday, Macaulay, Carlyle, Eliot György, Mill Stuart, Darwin, Smith Ádám. Priestley, Dr. Channing és Dr. Martineau Jakabé, igen ismeretesekek nálunk. És hogy a magyarok igazán becsülik a felhozott jeles férfiakat, meggyőződhetnek abból, hogy műveik nagyobbára mind le vannak fordítva magyar nyelvre s azokat gazdag és szegény egyaránt olvassa. Önök meglepetéssel fogják hallani, hogy az angol nyelv oly jól van képviselve Magyarországon, különösen Budapesten és Kolozsvárt (hol angol társalgó körök is vannak), hogy angol felolvasásokat is lehet tartani, melyet 1879-ben Chalmers ur is tartott az önök két vezérférfiának: Disraelinek s Gladstonenak politikai szerepléséről. Nemesak a férfiak, hanem a nők is igen kedvelik az angol irodalmat, erkölcsös, józan és komoly irányáért. Ugy, hogy én jogosabban mondhatnám — mert nem tartozom az angolszász fajhoz — azt, a mit tegnap az én amerikai képviselőtársam, Bush úr mondott, hogy: „az angol nyelv maholnap világnyelv lesz.“ Én inkább idézhetem Arndt amaz állítását, hogy: „Az angol nyelv oly hatalmasan tekint a világegyetembe, mintha Neptun három águ szigonyának egyik ágát a szigetre, másikat a tengerre s a harmadikat a continensre szegezte volna.“

Ide jövő utamban meglátogatván Kossuthot, a nagy hazafi és híres szónok így szólott hozzám: „Örvendek kedves barátom, hogy önök összeköttetésben vannak az angol és amerikai unitáriusokkal; mondja meg nekik, hogy Angliát, s különösen Skotiát második hazámnak tekintem; terjeszszék elveiket Magyarországon oly széles körben, a mennyire csak tehetik; az ők hitök az egyedüli, melynek jövője van; az egyedüli, mely hat az értelemre és érdeklődővé teszi a közönyt is: szivemből sikert kívánok a budapesti vállalatnak.“ (Itt a budapesti ügyről bővebben beszélve, így folytattam.) A kik e vállalatot valósítani akarják, mivel és jó emberek, de nem elég gazdagok arra, hogy segély nélkül telessék; s a siker főleg attól a rokonszenvtől és támogatástól függ, melyet Angliából és Amerikából remélnék. Sokan vannak Magyarországon a más vallásfelekezetűek között is, kik az unitáriusokkal rokonszenveznek. Az unitáriusok nálunk is, mint önöknél, a mivelődés harczosai. Iskoláinkra nagy szlyt fektetünk s más vallásuak is nagy számmal tanulnak azokban. Nevelésünket

illetőleg csak egy bizonyítékot hozok fel. Ugyanis a „Középtanodai tanáregylet“ közlönyének 1881-ik évi 15. száma szerint (ápril 15.), míg (1880-ban) a r. katolikusok között egy gymnasiális tanuló esik 430 lélekre, a g. katolikusok között 946-ra, a g. keletiek között 1002-re, a reformátusok között 420-ra, a lutheranusok között 307-re, az unitáriusok között 100-ra, az izraeliták között 97-re.

Szükségtelen említenem, hogy az irodalmi és vallási rokonszenv nem az egyedüli kötelék közöttünk. Anglia és Magyarország a 17-ik évszázban két erődje volt az alkotmányos szabadságnak. Az angol „Magna Charta“ és a magyarok „Aurea Bullája“ sokban hasonlítanak egymáshoz. A mi a vallásos érzelmet és szabadságot illeti, a gondolat és fejlődésnek szintén ugyanazon jelei fedezhetők fel a két országban, s különösen az unitáriusok között. És e szellemi és erkölcsi fejlődéseknek összeköttetése is kétségtelenül mélyen az emberiség szívében van. De abban az összeköttetésben is igazi valóság van, a mely rokonszenvből és kölcsönös bizalomból keletkezik. A társadalmi téren, a mult időkbén, hány jeles gondolkozó halt el s mennyi mozgalom semmisült meg az elszigeteltség miatt, a melyek boldogíthatták volna a világot, ha bátorítva lettek volna ama tudat által, hogy még valahol rokon lelkek üdvözlik és hasonló tevékenység támogatja őket; épen ugy, a midőn két vékony szálkát külön meggyujtanak: könnyen kialhatnak, de összetéve, lángra lobbannak. Így a magyar unitáriusok is Kelet-Európában 300 évig el voltak szigetelve, de végre rendkívüli nagy örömsünkre, Angliában és Amerikában rokonlelkekre találtunk, s a rokonszenv évről-évre a személyes látogatások által szerencsésen megszilárdult s reméljük, hogy a testvéri szeretet és egység kötelékei az angol, amerikai és magyar unitáriusok között hovatovább mind erősebbek lesznek.

A mi egyházi szervezetünket illeti, az egészen különbözik mind az anglikán, mind a r. kath. egyházakétól. A püspök csak első az egyenlők között, igen csekély fizetésért sok munkát végez. Továbbá ne gondolják, hogy nálunk egyházi kényuralom van; ellenkezőleg, egyházunkban a legnagyobb szabadság létezik. Mi úgy vélekedünk, hogy a szervezet nem korlátolja az egyéni szabadságot, melyet mi is épen annyira becsülünk Magyarországon, mint önök itt Angliában. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy a kik a szervezett tevékenységet pártolják, épen oly lelkes barátai az egyéni szabadságnak, mint azok, a kik ellene vannak.

Ugyanabban az értelemben, a mint mi az unitárius nevet vesszük s őseink is gyakorolták: azt óhajtanám, hogy önöknek is lenne egy püspökük, mint teszem fel Dr. Martineau, s amerikai barátainknak egy Clarke Freeman J. A mi szervezetünk s az unitárius elvekhez való hű ra-

gaszkodás tartotta fenn őseinkat hazánk története válságos körülményei között.

Az unitárizmusnak gondviselésszerű elhivatása az, hogy az egység nagy eszméjét az egyetemesség változatossága közegette is előmozdítsa, a szabadság feláldozása nélkül. E tekintetben a mi keresztény hitünk számára kitünő hely van kijelölve a jelenkor eme vallásos válságában. És én reméllem, hogy önök, az amerikaiak és mi egyesülni fogunk e szent cél valósítására a vallási közöny ezen napjaiban. Most, a midőn keleti Európát a pártok czivódásai izgatják és a különböző osztályok igényei háborgatják: nagyon jó, hogy mi egy olyan egyház körül csoportosulhatunk, a mely szabadságon, jótékonyzágon, és igazságosságon épült fel és a melyet a legmagasabb célok lelkesítenek az emberiség jóléte iránt.

Bucsuszavamban legyen szabad azon reményemnek kifejezést adnom, hogy a barátságos viszony az angol és amerikai unitárius társulatok és a mi egyházunk között fennmarad és erősödik és az a jó mag, melyet mi az önök segítségével elhintünk: százannyit terem!... Ezután Bracciforti tanárnak a társulathoz intézett üdvözlő levelét olvastam fel. Az érdekes banquetet az amerikai követekre, Dallra, az elnökre és titkárra mondott köszöntők zárták be. Ezzel a társulat gyűlései, melyeknél lelkesültebbek és reményteljesebbek aligha voltak, bevégeződtek.

Junius 10-én d. e. a „Vasárnapi Iskola Társulat“ évi közgyűlésében vettem részt. Itt az elnök felhívására, jöllehet csak 5 percznyi idő állott minden szónoknak rendelkezésére, a következő beszédet tartottam: „Örömmel jelenthetem, hogy a vasárnapi oktatás a mi főtanodánkban igen szép sikerrel folyt. A magyarok általában nagyon érdeklődnek a közmivelés ügye iránt, a mit az a körülmény is bizonyít, hogy a népnevelésügyi törvény nálunk még 1868. meghozatott, s így Angliát e tekintetben két évvel megelőztük. S örömmel mondhatom, hogy az említett törvény szentesítése óta a köznevelés ügye Magyarország minden részében bámulatos haladást tett; és miként az unitáriusok Angliában a népnevelés terén úttörők közé tartoznak, szintén ez az eset volt Magyarországon is. Mindenik ekkleziáinkban jó népiskola van, s csaknem minden unitárius tud írni és olvasni.

Eddigi, valamint a jelen gyűlések alkalmával szerzett tapasztalataim arról győztek meg, hogy a nevelés vallásos oktatással sehol sincs annyira összekötve, mint Angliában, és sehol sincs meg az a mély vallásos érzés, a mely itten még a világiak beszédein és társalgási modorán is meglátszik; nagyon dhajtanám, hogy a Continensen is a világiak az itteniekhez hasonlók volnának. A németeknek lehetnek jobb iskoláik, mint az angoloknak, hanem ők nem egyesítik a vallást oly módon

a neveléssel, mint Angliában s a gyakorlati életnek sem felelnek meg annyira. Én meg vagyok győződve, hogy ha egy társadalmi forradalom áll be (s félek, hogy egy ily nagy válság előestéjén állunk) Anglia lesz az egyedüli ország, melyet egy ily válság nem fog megrázkódtatni, a mély vallásosság következtében. (Itt felemlítettem, hogy eddig a német rendszert használtuk, de közelebről Felméri egyetemi tanár igen érdekes munkát adott ki az angol nevelési rendszerről). Végül szerencse kívánatomat fejeztem ki azok iránt, a kik a vasárnapi iskolai oktatás nagy munkájának kivitelén fáradoznak, a mely a gyermekek hétköznapi életét is áthatja; mi is igyekezzünk e rendszert terjeszteni hazánkban!

Ugyanaz nap estve a papok évnegyedes gyűlésén jelentem meg, a mely épen olyan mint a mi egyházköri gyűléseink. A világ különböző részeiből gyűltek össze ide a papok. Hollandi és sweitzi is volt. A fő kérdés egy „National Conference” megalapítása körül forgott az amerikaiak szerint. B a t c h e l o r, az amerikai nemzeti Conferentia volt titkára adott e tekintetben részletes tudósításokat. Élénk eszmecsere fejlődött ki. Én is néhány fő vonásban előadtam a mi egyházunk szervezetét, s főtanácsunkat összehasonlítottam az amerikai Conferentiával; elmondtam, hogy ők is ugyanazt cselekszik, a mit mi, csak más nevezet alatt.

Junius 11-én estve a Dr. Williams könyvtár bizottsági ülésében s vacsoráján voltam. Dr. William, egy protestáns pap volt, s minden vagyonát kegyeletes czélokra hagyta 1716-ban. A nevről nevezett ingyen könyvtár 23 ezer kötetből áll. A vagyont egy 23 tagból (fele egyházi, fele világi) álló bizottság kezeli; s örömmel jelenthetem, hogy e bizottság elnöke, jegyzője s a könyvtárnok is mind unitáriusok. Az ösztöndíjakban csak protestánsok részesülhetnek. E gyűlés már privát jellegű volt.

Junius 12-én. London egyik unitárius templomában prédikáltam. A társulat titkára is jelen volt. Éz alkalomból a gyülekezet rendes lelkesze, Rev. Clayden (a Daily News szerkesztője) a prédikálásomra vonatkozólag, az „Inquirer” junius 18-iki számában a következő megjegyzést tette:

„Kovács tanár, a kolozsvári unit. főtanoda igazgatója, a „Kentish Town”-i (London) templomban, nagy és mélyen érdeklődő gyülekezet előtt prédikált. Kovács tanár ur tőkéletes mester az angol nyelvben; beszédjét nagy érthetőség és erővel adta elő, és a mi igen figyelemre méltó, nagyon kevéssé idegen hangszózással. A beszéd sajtószerű (idiomatic) angol szerkezetű volt, az angol irodalomból való idézetekkel, a mik ez irodalommal való igen széles ismeretéről tanuskodnak. A szt. leczke II. Sámuel XXIII. 16. verséből volt véve. Szónok Dávid király helyzetéről élénk képet rajzolt elő, a ki el lévén zárva a filiszteusok által a

bethlehemi kuttól, a melyből egy üditő italért esedezett. A három erős férfi keresztül törte a tömeget, egy ital vizet hoztak a király számára, a ki azonban azt nem itta meg, hanem, mint áldozatot kiöntötte az urnak.

Szónok aztán teljes erővel vont párhuzamot ez esemény és elődeink hősiessége között, a kik Angliában, mint Magyarországon, megnyerték a vallásos szabadságot számunkra, a zsarnokság és elnyomatás seregeinek hatalmából kiszabadítván. Az ily drága áron vásárolt szabadságot nem kell egyszerű önmegelégedéssel élvezniük, hanem emlékezzünk meg, hogy nekünk a mások által kezdett munkát tovább kell folytatnunk. A beszéd behatólag utalt a hűség-, igazság és szabadságra, a melyek eképpen szereztek meg és maradtak reánk. Az említett vasárnap délután egy régi kedves családdhoz voltam hivatalos, a hol már 8-ikán nagy estély volt. E család neve Lawrence Edwin Esq. Ez áldozatkész uri ember, valamint sógornéja Smith t. kisasszony 50—50 font sterlinget ajánlottak fel a budapesti templom-alap javára. Én eleinte megköszönve jó indulatjukat, nem akartam elfogadni, mondván, hogy én nem jöttem kéregetni, s inkább adják a társulat titkárának. De ők határozottan kijelentették, hogy csak nekem adják át s vegyem is el, s vigyem magammal Budapestre. Így keletkezett önkéntes adományozás utján az a 150 font sterling, vagyis béváltva 1740 frt., melyet a főtiszt. püspök urnak nyugta mellett átadtam; s a mely, valamint az adakozók nevei is az „Inquirer“ jul. 2-ik számában, valamint az „Unitarius Herald“ és „Christian Life“ című lapokban közölve van. S ezuttal a gyűjtés is meg van indítva, mert az említett közlés végén ez áll: „A társulat titkára Ierson Henrik, örömmel elfogadja a további kegyes adományokat a nevezett célra, s azt főt. Ferencz József püspök ur kezéhez készséggel elküldi.“ Itt megjegyzem, hogy a budapestiek felhívóját nem küldözték szét, de már az ut meg van egyengetve. Eljövetelem óta Shaen lelkész küldött is már 2 fontot; mely 23 frt és 20 krt tesz, s így összesen 1760 frt és 20 kr.

Junius 19-én a F r e c k l e t o n lelkész ur meghívása következtében az „Islingtoni“ templomban (London) reggel ujból prédikáltam, s estve pedig a társulat titkára kívánságára egy felolvasást tartottam.

E kettős működésemről az „Inquirer“ junius 25-iki számában a következők olvashatók:

„Kovács tanár ur, Magyarországból, a mult vasárnap reggel prédikált, s estve felolvasást tartott. Reggeli beszédében ama kötelességeket tárgyalta hathatósan, a melyek részünkbe jutottak, hogy legyünk hivek azon igazságokhoz, a melyekért előbbeni nemzedékek itt és Magyarországon, különböző üldözések közepett, férfiasan küzdöttek. Felhívta hallgatóit, hogy törekedjenek Isten és emberek előtti felelősségüket azon ki-

váltságok böles és szorgalmas használatáért, a melyekhez mások munkái által jutottak, a kiknek önmegtagadó és önfeláldozó példája egész komolysággal lelkesítse a szabadelvű kereszténység befolyásának kiterjesztésére.

Estvéli felolvasásában az erdélyi unitárius egyházzól érdekes történelmi képet közölt és elbeszélt néhány főbb vonást az egyházi kormányzat és isteni tisztelet jelenlegi módjairól és a népnevelésre fordított törekvéseikről. Kiemelte, hogy Erdélyben az unitárius vallás a népnek is vallása, s ez mintegy megcáfolja azt az állítást, hogy az unitárius vallás csak a műveltek számára való. Végül szónok komolyan folyamodott az atyafiak jóakaratu segélyéért a Budapesten szándékolt templom építésére.

Jun. 20., 21. és 22-én a „Manchester New Collegeben“ tartott vizsgálatokon voltam jelen, hol szintén bő alkalom nyílt a vezérférfiaknak részletes felvilágosításokat adni egyházi ügyeinkről s iskoláinkról. Különösen Darbshire titkár urnak adtam kimerítő tudósítást papnevelő-intézetünkről, s gymnasiumunkról. Ez alkalommal találkoztam Allen Henrik, a harwardi egyetem (Amerikában) jeles tanárával, Dr. Martineau-nál. Allen tanár úr meg is ígérte, hogy az aug. 28-án tartandó főtanácsunkra le fog jöni.

A M. N. College ünnepélyes bezárása jun. 22-én történt, mely alkalommal nagyszámu férfi- és hölgyközönség részvétele mellett, Dr. Sadler intézett igen alkalomszerű és mély benyomást keltő beszédet a papnövendékekhez. Figyelmeztette őket, hogy ők ama 2000 confessor (hitvallók) utódai, a kik két évszázaddal ezelőtt mindenöket feláldozták azért, hogy tiszta lelkiismerettel imádhassák Istenöket. Intette, hogy hitökkel, cselekedeteikkal és erényes életökkel adjanak feleletet az unitárius vallás felöl kérdezőknek.

Ugyanaz nap estve volt a megható találkozója a „M. N. College“ régebbi és újabb növendékeinek. Ezt az üdvös szokást ez előtt 3 évvel kezdték meg csak, még pedig a hitrokoni szeretet szorosabbá füzése s az ifjúkori barátság ápolása czéljából. Mintegy 70-en lehettünk az „Inns of Court Hotel“ czimü nagyszerü vendéglöben, hol kellemes társalgás, a régi idökre való visszaemlékezés és szebbnél szebb toasztok között mindenki egyikét töltötte a legkedvesebb estéknek. E találkozó már állandósítva van, s minden évben ismétlődik, még pedig nők is részt vesznek benne.

Junius 23-ka volt a mindenki által várva-várt nap. Ugyanis Dr. Martineau Jakab, a M. N. College igazgatója, volt tanítványai korábbi felkérésére, egy nagyhatásu, mély philosophiai és a theologia jelen állását feltüntetö beszédet tartott. A templom, hol papsága idejében prédikálni szokott, zsufolásig tele volt. Hát még milyen sokan nem férhettek bé?... A 40 év feloyása alatt kibocsátott tanítványai Nagy-Britaniából s Ir-

landból többnyire mind ott voltak. Jól esett lelkemnek, hogy magyarhoni tanítványai közül én is jelen lehettem. A mi számunkra a szószék előtti padok voltak fentartva, de a templomnak szinte felerészét elfoglaltuk. Dr. Martineau is nagyon meg volt hatva, a mint különböző koru tanítványai során végig nézett. Az „ékesen szóló öreg ember“ korunk legnagyobb bölcsésze és theologusa, a hallgatóságot magával ragadta s mindenki boldognak érezte magát, hogy még egyszer a mély vallásos érzelmek s eszmék legnagyobb mesterét hallgathatta.

Junius 24-én tartatott az ujonnan alkotott „Council Meeting“-nek első ülése. E testület teljesen megfelel a mi E. K. Tanácsunknak. A tanács tagjai egyházi és világi férfiakból állanak. A titkár utasítása szerint e volt a legkedvezőbb alkalom a budapesti ügyről részletesen beszélni. Az elnök szívélyes üdvözlése s egy pár folyó ügy elintézése után az elnök felhívására kimerítő felvilágosításokat adtam az általános unitárius viszonyokról Magyarországon, kapcsolatban az unitarizmus vázlatos történelmével. Elbeszéltem az ekklézsia megalakulásának körülményeit s nehézségeit, törekvéseit és áspiratióit; kiemeltem, hogy már 10 éve küzdenek az ottani atyafiak egy állandó papság felállításán s templom építésén s több ízben folyamodtak az E. K. Tanácshoz segítségért, de az, miután minden jövedelme nevelési czélokra felhasználódik, nem segíthette. Így történt, hogy az angol és amerikai hitrokhoz folyamodtak támogatásért; így jött létre a társulat titkára Ierson Henrik és püspökünk közötti levelezés, s végre a segítség megajánlása.

Kiemeltem a budapesti unitárius papság nagy fontosságát s missióját, mind az ottani lelkes és buzgó hivekre, mind pedig egész vallásközönségünkre nézve, de egyszersmind azt is kifejeztem, hogy missiónknak közvetlen és gyors eredményt nem tulajdonítunk, s tömeges átállást nem várunk; de a jövőben bizunk, hogy elveink, mint kovász a tésztát, mind inkább áthatják az egyházat. Jóllehet, hogy az idő szelleme most vallási reformokra nem kedvező, de azért a jövőre készen kell magunkat tartani s a budapesti missiót egyszer elkezdni. Felemlítettem az E. K. Tanács s a budapestiek abbéli óháját, hogy küldjenek képviselőt a megnyitandó isteni tiszteletre. Blazby nevű tanácsos egész lelkesüléssel mondotta erre, de küldünk, s arra fogunk igyekezni, hogy az tetemes összeget vigyen magával a templom-alapra. Én megköszönve azt, hogy a tanácsülésben való megjelenésre alkalmat adtak, s általában a magyar unitáriusok iránt tanúsított meleg rokonszenvéket, Chalmers András barátunk maga is bizonyosságot tett mindazokról, a miket én előadtam, s hathatós beszédben ajánlotta a budapesti ügyet a tanácstagok figyelmébe. Örömmel jelenthetem azt is, hogy a királyság különböző részeiből jelen volt papok megígérték, hogy az ügy érdekében felolvasásokat tar-

tanak. Továbbá a budapesti ügyre nézve megnyugtatót mondhatom, hogy ámbár egy évre lett a segély intézményük szerint megszavazva, de a titkár és más befolyásos emberek határozottan biztosítottak arról, hogy ha életerő nyilvánul a budapestiekben, évről-évre szívesen fogják megadni.

Ez volt az utolsó hivatalos gyűlés, a melyen mint képviselő részt vettem, s melyen a rokonszenvet irányunkba ismételten a legnagyobb mérvben láttam nyilvánulni. Igen meglepett, különösen e tanácsülésben az a komolyság és gyorsaság, melylyel ügyeiket intézik. Ennek okát abban találom, hogy a dolgokhoz tárgyilagosan, személyes tekintetek nélkül, röviden és velősen szólnak.

Még a következőket kell felemlítenem, hogy mindennap ebédekre és estélyekre voltam elhíva, hol társadalmi uton szolgáltam ügyünket. Az amerikai követekkel többször találkoztam, s ők nekem azt az ígéretet tették, hogy úgy a budapesti ügy, mint a „Channing és Priestley“ tanári székek fentartására minden lehetőt megtesznek.

Junius 26-án találkoztam Brooke Stopford A-val, a közelebről az anglikán egyházból az unitáriusokhoz áttért hírneves szónokkal, ki maga is a budapesti egyház érdekében felolvasások tartását ígérte.

Junius 28-án hagytam el Londont, a hol a barátságunk, hitrokoni szeretetnek annyi megható jelével találkoztam. Visszatérő utamban újból meglátogattam francia barátainkat, kik hitrokoni üdvözlétüket küldik a magyar unitáriusoknak. Strassburgon, Stuttgárton, Münchenen és Bécsen keresztül július 8-án megérkeztem Budapestre, hol július 10-én egy gyűlésben Hajós János gondnok ur elnöklete alatt ottani hiveinknek, mint általuk is megbízott képviselő jelentést tettem. Július 12-én érkeztem meg Kolozsvárra. A fennebbiekben számot adtam eljárásomról. E küldetésem bár sok munkával és fáradsággal járt, de azért rám nézve kedves és emlékezetes. Én örömmel tettem mindent, a mit tehettem, s remélem, hogy a külföldi szabadelvű keresztények és a magyar unitáriusok közti testvéries viszonyt működésem által szilárdítottam. A bennem helyezett bizalmat megköszönve, mély tisztelettel maradok stb.

K I V O N A T

Főtisztelendő P A P G Á B O R dunántúli ref. Superintendens ur évi jelentéséből. *)

Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

Felekezeti viszonyaink az év folyamában sem javultak, a római egyház uralkodó hatalmát minden lépten-nyomon érezteti velünk, s mert Krisztusnak egyháza vitézkedő egyház, hogy mi Krisztusnak valódi egyházához tartozunk, az abból is kitűnik, mert folytonosan küzdenünk kell törvény által biztosított jogainknak megvédelmezhetéseért, az ezeket letiporni törekvő Clerus által ellenünk intézett jogosulatlan, országos törvényekbe is beletűköző támadásoknak visszaverhetéseért. S mert Krisztus egyházának fegyverei nem testiek, az igazság paizsában öltözöttek — a lelki erőnek fegyverzetével szállunk szembe hatalmas elleneinkkel, kiknek erőt kölcsönöz a gazdagság, privilegizált állás, főrendi háznál képviseltetés, világ szerinti tekintély, s az ezekből eredő nagy befolyás, melynek még a legfelsőbb helyeken, sőt az igazságszolgáltatás terén is érvényesítésére nem hiányzik náluk sem az akarat, sem a képesség s mikor működésüket eredmény által koszoruzva látjuk, lehetetlen nem éreznünk azt, hogy mi még most is Regnum Marianumban élünk, az 1848: XX-ik t. cikkben proclamált vallási egyenjoguságtól igen messze állunk, a helyett hogy közelednénk — a mi hátrányunkra folytonosan távozunk attól, — fájón érezzük, hogy *recrudescunt in Hungaria vulnera antiqua religionis Christianae helveticae et augsburgianae Confessionis addictae*, s ha a törvényhozás a szabadság szent lelke által ihletetten oly interconfessionalis törvényeket nem alkot, melyek minden kételyt kizárólag — minden félremagyarázást lehetetlenítőleg nem biztosítják a gyengébb jogait az erősebb félnek tulkapásai ellen, akkor azon törvényekben sem bízhatunk, melyek látszólag jogainkat biztosítják, sőt ki vagyunk téve még azon lehetőségnek is, hogy az „*absque tamen praeiudicio romano catholicae Religionis*“ záradékre hivatkozással — a mint ez az egyházi történelemből igazolhatólag már történt is — még existálhatásunk is kérdésessé tétetik. —

Az 1868: LIII-ik t. cz. 12-ik §-a törvény által szabályozza a vegyes házasságokból születendő gyermekeknek vallásos neveltetését, felekezet hovatartozandóságát. — De mert e törvénynek nem volt sanctiója, mert az ellene vétőkre, azt lábbal tapadóknak törvénytiszteletre tanítására büntetés nem szabott, a római papság mely csak akkor hajol meg az ország törvényei előtt, ha a római törvényekkel nincs ellentétben — nem létezőül tekintette a törvényt, reversalisokat követelt a vegyes házastólt, keresztelte, anyakönyvezte s így de facto egyházába fölvette azon gyermekeket is, kiknek de lege a protestáns egyházhoz kellene tartozniok. Egymást érték a Clerusnak ezen törvényt tapadó eljárása következtében a Superintendenseknek a Vallás és közoktatási Miniszteriumhoz intézett a jogsérelem orvoslátát kérő fölratai, s elisme-

*) Felhívásra közöljük.

réssel kell itt kijelentennem, hogy a Cultus Minister ily ügyekben tett minden felterjesztésemet kellő figyelemben részesítette s a törvényt tapodott plebánust illetékes egyházi hatósága útján utasította a törvénynek tiszteletben tartására, a keresztelestől fölvetett anyakönyvi bejegyzésnek az illetékes lelkészhez anyakönyvezhetése végett a palást díjjal együtt leendő áttételére. De csak is utasította, a törvényt sértő büntetéssel nem sulytatott, mert a törvényt hozók oly erősnek hitték a törvények iránti tiszteletet, főleg a papságban, melynek mint minden szépben, - jóban és nemesben, ugy a törvények iránti tiszteletben is jó példával kellene elől járnai a lelki vezéreltők alatt álló nép előtt, hogy a büntetésnek kiszabását fölöslegesnek tartották. S ha bár viszsás állapot is az, hogy a törvény sérthetlenségének csak a függelékét képező sanctióban van biztosítéka, bár törvényt — épen azért, mert törvény az s ily minőségben sanctióját önmagában hordja — soha és senkinek sem volna szabad büntetlenül megsértenie, de mert a szomorú tapasztalatok arról győztek meg bennünket, hogy a jogaink védtetére alkotott törvények a különleges sanctio hiánya miatt a hatalmas Clérus által büntetlenül sérthetők, a törvényt alkotott nemzet fenéségének megalázásával lábbal tapodhatók, jónak látta egyházkerületünk föliratban kérését a Képviselőháznak arra, hogy a sértőkre büntetést szabad sanctio által biztosítsa az 1868: LIII. t. cikknek sérthetlenségét.

Kérelmünknek óhajtott eredménye lett. Az 1879: XL. t. cz. 53-ik §-a büntetést szabott azon lelkészekre, kik az egyházukhoz nem tartozókat életkoruk 18-ik évének betöltése előtt egyházuk kebelébe fölveszik. Azt hittük, hogy e törvénynek megalkotása bezárta százados sérelmeinknek hosszu sorát. Ismét csalódtunk. A római papság kezdetben megdöbbsent s a soproni esetben az ottani járásbiróság által hozott igazságos — az országos törvény sérthetlenségének biztosítására szóló ítélet után voltak esetek, hogy egyes plebánusok az egyházukhoz nem tartozó — de keresztelest végett még is hozzájuk küldött gyermeket nem keresztelest meg, hanem az illetékes lelkészi hivatalhoz utasították keresztelest végett a szüléket. Nekem is volt ily esetem. De időközben a római egyház püspökei Budapesten tanácskozássra gyűltek össze s ha bár tanácskozással eredményét a titok leple fedezi a be nem avatottak előtt, igen valószínű — a későbbi fejlemények legalább ezt látszanak igazolni — hogy a törvénynek megerőtlenítése, az illetéktelen keresztelesteknek és anyakönyvezéseknak jövőre is folytathatása, a törvény szerint oda nem tartozó lelkeknek is egyházuk kebelébe tereltetése végett ott hangoztatták először, hogy sem a keresztelest, sem az anyakönyvezést nem fölvetel ez vagy amaz keresztyén felekezethez, mert az által csakis az egyetemes keresztyén egyházba vétetik föl az illető. E nézetnek a bíróságok által elfogadtatása esetén biztositva voltak a fölöl, hogy folytathatják ellenünk a vegyes házasságokból született gyermekeknek egyházukba terelésével hódító hadjáratukat a nélkül, hogy az 1879: XL-ik t. cz. 53-ik §-ának büntető sulya alá eséstől kellene tartaniok.

S a királyi táblának azon tanácsa, mely a famozus soproni esetben ítélte, a járásbiróság ítéletének feloldását indokoló érveivel csakugyan ezeu clericalis álláspontra helyezkedett, s arra helyezkedésével üres hanggá — értéktelen semmivé tette nem csak az 1879: XL. t. cz. 53-ik, hanem az 1868: LIII-ik t. cz. 12-ik és 13-ik §-ait is.

Nem akarom kétségbe vonni, hogy a királyi táblai tanács tagjai a bírói függetlenség magaslatán állva, melléktekintetek hatásától teljesen szabadon, legjobbnak hitt meggyőződésök szerint hozták meg ítéleteket. De mert errare

humanum est s mint emberek ők is alávetvék a tévedés lehetőségének s csalahatalanságot a bírák sem követelnek magoknak, azt határozottan állítom, hogy igen nagy tévedésben voltak a feloldó ítélet meghozatala alkalmával, utat nyitottak a törvény tapodhatására, szabaddá tették a lélek vásárt, felhatalmazták szabadon minden tartalék nélkül működhetésre azokat, kik az Ur Jézus e szavainak „Békesség ti nektek!” hangoztatása helyett a viszálynak sárkányfogait hintik a felekezetek közé, melyekből a gyűlöletnek, egyenetlenségnek, szakadatlanul tartó küzdelemnek fegyveres vitézei kelnek ki, kimondhatatlan hátrányára egy a szeretet lelke által élő keresztyénségnek, mint a polgárok versengése által nyugalmában megháborított államnak.

A királyi tábla tanácsának ítélete hogy téves, azt igazolja annak illogicitásága, mert azon érvek, melyeket indokolására felhoz, összetörök magát az ítéletet. Az mondatik ugyanis az indokolásban, hogy: „az anyakönyv nem csak vallásfelekezeti rendeltetés szempontjából vezetetik, hanem és főleg államilag átruházott hatáskörben a születés tényének idejének igazolására stb.“ Elismeri e szerint, hogy az anyakönyv vallásfelekezeti rendeltetése szempontjából is vezetetik. Azt is el kell ismernie — már csak azért is, mert az ítélet szerint állam által átruházott hatáskörben történik a vezetés, hogy az anyakönyv államilag elismert közokmány, melyben egy vallásfelekezeti, mint állami rendeltetés szempontjából csak is igaz adatok irhatók be. — Az az anyakönyvvezető e szerint, ki az anyakönyvbe nem igaz adatot jegyez be, közokmányt hamisít. Ha hát áll a királyi táblának azon másik érvelése, hogy a gyermek — ha bár a római egyházban kereszteltetett és anyakönyveztetett, de lege még is protestáns, akkor a plebánus közokmányt hamisított, mert a catholica egyházban születettek és kereszteltettek közé beírt oly gyermekeket, ki a protestáns egyházban született s mint ilyenek ott is kellett volna egy kereszteltetnie, mint anyakönyveztetnie. — Ez esetben a plebánust nem fölmenteni, hanem mint közokmány hamisítót kellett volna elmarasztalnia. — Ha pedig az okmányhamisítás vádja alól föl akarja menteni, akkor el kell ismernie, hogy bejegyzett adatai vallásfelekezeti rendeltetés szempontjából is igazak, és így igaz a gyermeknek a római egyházhoz tartozandósága, mert azon anyakönyvbe csakis a római egyházban született gyermekek irhatók be, — s ez esetben a plebánus a gyermekeket 18-dik évének betöltése előtt fölvetete egyháza kebelébe, s így büntetendő, mint az 1879: XL-ik t. cz. 53-ik §-nak megsértője. Tertium non datur. Ha a királyi táblai tanács saját érveléséből folyó logikai következetességgel hozza meg ítéletét, akkor a soproni plebánust vagy mint közokmányt hamisítót, vagy mint egyházába illetéktelen fölvevés által törvényt sértőt — de okvetlenül el kellett volna marasztalnia. — A királyi táblai ítélet is nem ez vagy amaz ker. felekezetbe, hanem az egytetemes keresztyénségbe való fölvetelnek állítja a keresztséget. Ez az egytetemes keresztyénség azonban azóta, mióta felekezetekre különült — mint szervezeten s a felekezetektől külön állólag működő testület nem létezik. Oly organuma — mely által bárkit is fölvehetne kebelébe nincs. Előbb vagy az egyik, vagy a másik felekezetbe, de föl kell venni a tagot s e fölvetél által lesz az tagjává az egytetemes keresztyénségnek is. Jól tudja ezt a római papság, s ha még is magáévá teszi azon nézetet, hogy a keresztség nem felekezetbe, hanem az egytetemes keresztyénségbe való fölvetél, teszi ezt azért, mert csak is saját egyházát tartja keresztyénnek, a többi keresztyén felekezetet eretnekíti, hittől elszakadtaknak, eretnekeknek, szakadároknak tartja a többi keresztyén felekezet tagjait. Nyil-

tan hirdetik ezt a pápai encyclicák, a syllabusok, az urnapi tanítások urbi et orbi. S így az egyetemes keresztyénségbe való fölvétel a Clerusnak álláspontjáról tekintve egy jelentőségű a római egyházba való fölvétellel; s ha a királyi tábla tanácsa nem is — de a keresztelő plebánus igen jól tudja, hogy saját egyházába vette föl az illetéktelenül keresztelt és anyakönyvezett új szülöttet, elhódította azt tényleg azon egyháztól, hova de lege tartoznia kellene, s épen a más egyházban lett keresztelés és anyakönyvezés miatt az illetékes lelkész az új szülöttnek még létezéséről sem bírván — főleg nagy városokban — tudomással, annak vallásos oktatása fölött sem örködhetik, egyháza hitelveiben oktatása felől sem gondoskodhatik, a mint (és épen egyházkerületünkben) a Nagy-Atádi és Tatai esetek igazolják, a törvényt sértő plebanus nem csak kereszteli, nem csak anyakönyvezi, hanem a római egyház hitelveiben is oktatja, meg is áldoztatja s ha meghal — el is temeti, a felekezethez nem tartozókat, és ha az ily eseteket följelentjük, az érdeklettek azt válaszolják, hogy mind ez nem fölvétel, ők oktatják a hitben, áldoztatják s ha meghalnak, el is temetik a nálok jelentkezőket, de azért de lege tartozhatnak a protestáns egyházhoz, ha bár de facto lefoglalta, bekebelezte is őket az a római egyház, melynek ténykedése mellett futották meg egész életpályájukat. Valóban *difficile est satyram non scribere!*

Mi jogainkban vagyunk az ily törvényellenes eljárás által sértve s a törvényt hozott nemzet méltóságában van megalázva, mert széttépett törvényeinek rongyait dobja arczához, a törvénynek minden tartalék nélkül tapodhatóságára most már bírói ítélet által is feljogosított hatalmas Clerus. Ezen ítélet óta, a rajtunk lélekalhászás által elkövetett sérelmek döbentő mérvben szaporodnak. Érdekes volna az ily sérelmi eseteket összegyűjteni, már csak egyháztörténelmi tekintetből is, hogy illusztrálja azon szomorú helyzetet, melyben van még korunkban is hazánkban a jogaiban nem védett, a Clerus önkényének odadobott és sérelmeinek orvoslatát még az igazságszolgáltatás terében is hiába kereső magyar protestáns egyház. A hatalom, az erő, a befolyás a Clerusnál van s mert potentes potenter agunt, eljárásaiban nem ismeri a törvény korlátait, tetszése szerint ront keresztül azokon. Ők a sasok, kik hatalmuk érzetében fennszárnynalnak, mi vagyunk az üldözött columbák, kiket a censura még a Justitia teremében is vexál s kikre a clericalismus még a törvényt is széttépő karmaival akkor, ott és úgy csap le, a mikor — a hol és a mint neki tetszik, hogy védtelen martalékát széttéphesse.

Superintendensi felhívásomra már érkeztek be a plebánusoknak rendszerezett törvényt sértő eljárásáról hivatalos adatok az imelyi, fűzes-gyarmathi, táczai, kálozi, kis-keszti, batthyáni, soponyai és tatai egyházakból. Ezek közül itt csak a tatai jelentés adatait sorolom fel. A tatai plebánus 1868-ik évben nyolcz, 1870-ik évben hat, 1871-ik évben tiz, 1872-ik évben öt, 1873-ik évben kilencz, 1874-ik évben hét, 1875-ik évben tiz, 1876-ik évben kilencz, 1880-ik évben négy s így az 1868: LIII-ik t. cz. alkotása óta összesen 68 helyét hitvalló gyermeket keresztelt és anyakönyvezett illetéktelenül, és saját beismerése szerint hitoktatásban is részletetett, áldoztatott is, el is temetett egyeseket a nélkül, hogy a törvény büntető szigorával súlytatott volna, sőt a tatai járásbíró-ság előtt eleve megjárva annak akkor még ki sem mondott ítéletét védbeszédében fönnen hangoztatta, hogy ő püspökének utasítása szerint jár el, akkor lenne rendbontó ha nem annak engedelmeskednék s hiszi, hogy mint eddig diadalmasan jött ki az ily harczokból, úgy a jelen esetben is övé leendő

a diadal. S jóslata teljesedett, a járásbírótság fölmentette, s a panaszt emelt reformált lelkésztől még a szólhatás jogát is megtagadta, föllebbezését elvetette. De a tatai ügyben fellebbezett a királyi ügyész s bár azóta már hónapok folytak le, a királyi tábla még mindig késik az ítélet meghozatalával.

Elismeréssel kell itt kiemelnem a tatai reformált lelkészek azon érdemét, hogy szemben az egyházunk tagjait ragadozó plebániával, kitéve önmagát az anyagi javakban károsodhatás lehetőségének, valódi pásztori hűséggel és éberséggel őrködik a krisztusi nyájának fenyegetett hivei fölött, s nem csak akarat, hanem apostoli buzgóság, erély és képesség is van benne arra, hogy egyházunknak fenyegetett érdekeit megvédelmezze.

A királyi tábla tanácsa által a soproni esetben hozott ítélet három millió protestánsban rendítette meg azon hitet, hogy számíthat törvény által biztosított különben is kevés s a vallási egyenjoguság követelményeit ki nem elégitő jogainak védelmére, s a hírlapokban folytatott éles, de a jogvédelem téről is leszorított protestantizmusnak méltó elkeseredése által teljesen igazolt csatározások után, f. évi mártius hó 12-ik napján a helvét és ágostai hívvalló evangélikusok közös tanácskozásra gyűltek össze Budapesten a reformált egyház tanácstermében, s együttesen intéztek feliratot úgy a m. kormányhoz, mint a Képviselőházhoz, melyben azt kéri, hogy a félre magyarázásra tért nyitó homály eloszlatatása végett az 1879. XL. t. cz. 53-ik §-a szövegeztessék ujra, s az a lelkész, ki más keresztyén vallásfelekezethez tartozó egyént kereszettel meg, s az erről fölvetett jegyzéket az illetékes lelkészi hivatalnak ez által leendő anyakönyvezés végett azonnal és hivatalból meg nem küldi, ugyanazon büntetéssel sújtassék, a minő van kiszabva arra, ki más felekezetből életkora 18-ik évének betöltése előtt az 1868: LIII. t. cz. 12-ik §-a ellenére egyházába fölvesz.

Azóta a római egyház püspöki kara is tanácskozott s bár tanácskozásai nem nyilvánosak, még is a szárnyaló hírek szerint a kormányhoz intézett emlékirat lett annak eredménye, melyben azt kéri, hogy legyen iránytadó jövőre a kir. tábla ítélete, mi más szavakkal annyit tesz, hogy legyen szabad ezentul is ellenünk indított hadjáratuknak büntetés nélkül folytathatása.

Én bízom a törvényhozók és a kormány bölcsességében, igazságosságában, jogérzetében és hazaszeretetésében, bízom abban, hogy törvény által s az előre haladó kor kívánalmainak megfelelőleg rendelkeznek és szabályozzák a felekezetközi viszonyokat s nem engedik, hogy a felekezetek egymással szemben azon természeti állapotban legyenek, melyben az erőé a diadal s a gyengébb fél védtelenül dobatik oda az egyenlőtlen küzdelemben az erősebb félnek martalékául.

Nem hagyhatom itt említetlenül, hogy a tatai plebánus, ki a főlebb közzölt adatokból láthatólag épen nem excellál a haza törvényei iránti tiszteletben, a tatai helv. hitv. lelkészt mint törvénytörtőt, csendháborítót panaszolta be püspöke általi közvetítettségben azért, hogy reformált apa és róm. cath. anya közt az 1868: LIII-ik t. cz. szentesítése előtt kötött vegyes házasságokból 1869-ik évben született fiu gyermeket — ha bár az apa reversálist adott, még pedig a házassági szerződésben, s a fiu a róm. egyház hitelveiben neveltetett és már áldozott is, még is az anya halála után kivetetvén az az apa által a róm. kath. iskolából — fölvette a helv. hitv. iskolába, és ott hitoktatásban részesíti. — E följelentésből — melyet a püspöki kísérő levél támogat — világosan kitünik, hogy a Clerus az 1863-ik évi LIII-ik t. cz. előtt kö-

tött vegyes házasságokban a felektől kicsikart reversalisokat érvényesekül kívánja tekintetni, ha bár nem tudnak is idézni orsz. törvényt, mely azok érvényességét sanctionálta volna, s az 1868: LIII-ik t. cz. határozottan kijelenti, hogy azok ezentul is érvénytelenek. Ez az ezentul is megértethetné a vádemelőkkel, hogy ezelőtt is érvénytelenek voltak azok. — Hivatkozik a följelentés az 1797: XXVI-ik t. cziknek az azt alkotók figyelmét tán ki is került azon distinctiójára, hogy mig ott, hol az apa római catholicus, határozottan jelenti, hogy „Proles illius religionem sequantur,“ addig, ha az apa protestáns, csak megengedi, hogy: „Proles masculae Patris religionem sequi possint“ . . . s ebből okoskodva azt következteti, hogy csak is követhetik, de nem kötelesek azt követni, és ha az apa térítvényt adás által lemondott a törvény által engedélyezett jogáról, akkor nem is követheti s ha az ily fiut a protestáns lelkész még is hitoktatásban részesíti, ez által törvény sértést követ el. — Tekintettel arra, hogy e följelentés a püspökök conferentiája után püspöki uton, püspöki támogatással terjesztetett fel a Cult. Miniszteriumhoz, igen valószínű, hogy ezen irányban is actióra határozta el magát a Clerus, s az eddigi előzmények után számít és tán nem is alaptalanul arra, hogy talál oly kir. táblai bírói tanácsot, mely — ha ily esetekben a helvét hitvalló lelkészt bevádolják — 1797: XXVI-ik t. cz. ily értelmezése mellett, a bevádoltat még el is ítéli. Én már azon is megütökztem, hogy e följelentést véleményezés végett minden észrevétel nélkül hozzám tette át a Cultus miniszterium a helyett, hogy a följelentő plebanust, ki önmaga beismeri, hogy a reformált apának figyermekét nem csak megkeresztelte és anyakönyvezte illetéktelenül, hanem a hitben is oktatta s meg is áldoztatta — mint törvényt sértőt utasította volna rendre, s az ország törvényeinek tiszteletben tartására. Én a tatai ref. lelkész eljárását helyeselve, annak törvényességét igazolva s azon kijelentéssel terjesztettem föl — illetőleg vissza az iratokat, hogy a tatai helv. hitv. lelkészi hivatal utasítva lett általam még pedig felelősség terhe alatt a fiúnak hitelveinkben oktatására, mint színte arra is, hogy azt iskolánkból kiragadtatni ne engedje. — Ez az ügy föl van véve a tárgysorozatba, s majd ha ott előjön, kérni fogom eljárásom felett az egyh. kerület itéletét s annyival inkább, mert a Clerus eljárásaiban rendszer van, minden lépést eleve kiszámítva tesznek s így félni lehet attól, hogy ez az eset nem marad elszigetelten hasonló esetek több egyházainkban merülhetnek föl s az egyh. kerületnek itélete irány adóul szolgálhat ily esetekben a lelkészi karnak.

Hogy rendszeres támadást intéz ellenünk a Clerus s a törvény védő paizsa alól még akkor is ki akarja szorítani a protestantismust, ha a törvény szavai minden félre magyarázhatást kizárólag világosak, az kitűnik abból is, hogy oly birtokok után, melyek valaha róm. catholicusok tulajdonai voltak s a Canonica visitatió által fölvetettek, még azon esetben is követeli az egyházi és iskolai tartozásokat (papbér etc.) ha azok most már protestánsok birtokában vannak s így a protestánsokat a római egyház érdekében és céljaira meg akarja adóztatni, sőt egyes helyeken a félrevezetett törvényhatóságoknak segítségével (de a mely törvényhatóságok állítólag a Cultusminiszteriumból kibocsátott, törvénybe ütköző intézmény által vezetettek félre) már meg is adóztatta, s ha kellő erélyvel és ismét az ágostai hitvalló testvérekkel együttesen föl nem lépünk, ki vagyunk téve azon lehetőségnek, hogy az államilag soha nem dotált s így összes egyházi és iskolai terheit saját erejéből fedező protestáns egyház tagjai, még pedig mindannyian nem csak az államnak, nem csak

saját egyházunknak, hanem a vesztőkre törő római egyház papságának is adófizetőivé törpittetnek, mert hazánkban aligha van csak egy talpalatnyi föld is, melyről be ne lehetne bizonyítani azt, hogy valaha volt az is róm. cath. ember birtokában, s mint ilyen a Canonica visitatióban fölvetethetett. A tatai ut. egyházmegye által egyik esztergommegyei községből nálam is jelentetett be ily követelés. Én azonnal átírtam Esztergom vármegyének főispáni hivatalához, idéztem átíratomban az 179¹/₁: XXVI-ik t. cz. 6-ik pontja alatt olvasható s idevonatkozó ezen törvényt: „Solutio Stolae aut Lecticalis hactenus per Evangelicos Parochis Catholicis et Ludimagistris aut aliis Ecclesiae Servitoribus, seu in naturalibus, seu in laboribus praestita, in posterum ex integro cesset, et a trimestri publicationis Articularum praesentis Dietae computando, nusquam amplius exigi valeat, nisi Evangelici opera dictorum Parochorum sponte usi fuerint, quo casu pro illis actibus Stolam cum Catholicis aequalem depone-re tenebuntur. Quaeenam antem modo Catholicis Parochis pro amissis hisce redditibus resarcitio praestanda sit? desuper Consilium Locumtenentiale audietur; una vero illis significabitur; nunquam Suam Maiestatem ad id accessuram, ut huius Indemnisationis titulo aut contribuenti Populo, aut aerario Regio Camerali quidpiam oneris aderescat. Occasione autem erectionis aut reparationis Templorum, Parochiarum aut Scholarum nec Catholica Plebs Evangelicis, nec Evangelica Plebs Catholicis manuales aut currules operas dare obligetur, eatenuspue initi Contractus pro cassatis habeantur.“ E törvényre hivatkozással fölkerétem Esztergom vármegyének főispáni hivatalát a római egyház által annak előnyére megadóztatni szándékolt helyét hitvalló birtokosoknak a törvény védelme alá helyezésére, az ellenök megindított és táu a közgazgatási tisztviselőknék is segédkezésével folytatott zaklató eljárásnak azonnal beszüntetésére. Átíratomra az alispán válaszolt s e válasz elutasító. Flagrans vallási sérelmet képez, épen ezért fölvettem a tárgysorozatba s annyival inkább, mert az alispán elutasító válaszában a m. kir. Vallás és Közoktatásügyi Miniszteriumnak Párkány község költségvetése tárgyában 1875-ik évi október 2-án 46813 sz. a kelt intézvényének ezen passusára hivatkozik: „ha a Canonica Visitatióban a papi illetmények fizetésére a telkek vannak kötelezve, ugy a telék tulajdonos — legyen az bármely vallásu — a római katholikus papi illetmények fizetésére köteleztetik.“ Hogy felelős minster alkotmányos államban ily törvénybe ütköző intézményt bocsátott ki, azt csak azért hiszem el, mert egy vármegyénk első tisztviselője az intézmény keltének — számának az ügynek — melyben kibocsátatott megnevezésével hivatkozik arra. — Nekünk azonban ezen intézménnyel szemben hallgatnunk nem lehet, nem szabad, ha csak a férgeknél is alább valók nem akarunk lenni, mert életjogánál fogva az is védi magát eltapadója ellen. Épen ez az oka, hogy ebben az ügyben nem írtam fel a Cultusminiszteriumhoz, mert ezen sérelmünk forrása épen ott veszi eredetét s fájón kell éreznünk, hogy bár feledhetetlen B. Eötvös korából volt már a Cultusminiszterium előtt ily ügyben praecedens, nem azt vette sinor mértékül, hanem új utat — még pedig a törvényromjain tört magának. Nem hiszem, nem hihetem, hogy ez az intézvény a miniszteri tanács helyeslésével lett volna kibocsátva.

AZ UGYNEVEZETT „KOLOZSVÁRI HÁZASSÁGOK” KÉRDÉSÉHEZ.

A „Ker. Magvető” utóbbi füzetének megjelenése óta a magyar lapokat egy az unitárius egyházat közelről érdeklő, mondhatni sértő közlemény járta be. Írták ugyanis, miszerint a közös hadügyministerium a katonai törvényszékek útján azt a rendeletet adta volna ki: hogy katonáknak s katonák hiveseinek többé nem szabad engedélyt adni az ugynevezett kolozsvári, vagy unitárius házasságra. Ha tehát a házosulandó oly nőt akar elvenni, ki férjétől úgy vált el, hogy az unitárius vallásra tért, vagy maga nősülni akarván, neje még él s elválás végett az is unitárius vallásra tér, házassági kérvényök visszaküldendő azon értesítéssel, hogy házasságuk érvénytelenek tekintetik. Evangelicus lelkészeknek megtiltatik a házasságok megáldása, mivel az unitárius vallás a Lajtán tul nem tartozik a törvényesen elismert vallások közé.

E közleményt állítólag bécsi lapokból vették, s azon feltevésben, hogy a rendelet való, több magyar lap — ellenzéki és kormánypárti egyaránt — a magyar közjognak és unitárius egyháznak megsértését, megtámadtatását látván a k. hadügyminiszter állítólagos rendeletében, annak ellenében erélyesen felszólaltak p. o. az „Erd. Prot. Közlöny”-ben Szász Béla egyetemi tanár „Törvénysértés” cz. alatt; „Pesti Hirlap” idei 203 számában J. „Az unitáriusok megtámadtatása cz. alatt.” Ez utóbbi egész terjedelmében idézvé a törvénycikkeket, idézvé az 1868. évi törvények ide vonatkozó részeit, sőt a királyi esküt is, melyeknél fogva az unitárius vallás mint az egész magyar birodalomban törvényesen bevett vallás, előbbi jogainak sértetlen fentartása mellett bir mindazon jogokkal, melyekkel e hazában létező keresztény egyházak birnak, tehát jogosan intézkedik, bíraskodik saját hitfeleit illetőleg, mind egybekelés, mind pedig a házassági kötelekek felbontása ügyében.

Mi a hadügyminiszter említett rendeletét eredeti szövegben nem láttuk, nem olvastuk, kerestük, kerestettük, de nem találtuk, s épen azért érdemileg hozzá nem is szólhatunk, védelembé, vagy viszont támadásba nem bocsátkozunk, annyival inkább, mert szinte lehetetlennek tünik fel, hogy az állítólagos törvénysértő rendelet éppen ő Felsége, a legalkotmányosabb magyar király utasítására adatott volna ki, mint ez a hirlapi közleményekben olvasható; mert nem szabad feltennünk, hogy

az a hadügyminister annyit ne tudna, hogy a közöshadsereg egy része magyar állampolgárokból áll, hogy a katonák polgári ügyeiben nem ő, hanem az ország törvényei és kormánya intézkedik az 1868. évi XL. t. cz. 54. §. értelmében.

Azonban ha már napirendre került, a kérdést nem hagyhatjuk észrevétel nélkül.

Először is feltűnő, mondhatni boszantó a tájékozatlanság, vagy tán roszakarat, mely tul a Királyhágón irányunkban nyilvánul. Ugy beszélnek rólunk, mintha a házassági kötelékek felbontásával és újabb házasságok kötésével üzérkedve, bántanók a magyar közjogot, erkölcsi érzületet, vagy éppen a nemzet becsületét.

Hivatkozunk a „Pesti Napló“-ban is szellőztetett bajmoki esetre mult évben, midőn egyik világi törvényszék bizonyos szentszék felhívására O. P. előbbi nejtől elvált, és újabb házasságra lépett unitárius férfi házasságát szentségtelen kezekkel akarta felbontani. Hivatkozunk egy bizottsági tárgyalásra az országgyűlésen, midőn előadó a polgári házasságra vonatkozó javaslatot többek közt a kolozsvári válóperekkel és házasságokkal is indokolni törekedett, törvényhozóhoz nem illő megjegyzésekkel. Olvastunk a „Jogtudományi Közlöny“ egyik júniusi számában oly értelmű fejtegetést, sőt felhívást egy ügyvédtől, mely szerint a világi törvényszékek ultima analysi az unitárius papi székek ítéleteit ne respectálják. Rendre járja a lapokat csaknem minden megjegyzés nélkül a kérdéses közlemény nyel a „Kolozsvári vagy unitárius házasság“ kifejezés, mintha csak az unitáriusoknál folynának válóperek és köttetnének újabb házasságok, holott köztudomásu dolog, hogy a református egyházban több történik. Idézzük a „Föv. Lapok“ idei 159. számából: „Az erdélyi házasságok Ausztriában, már régóta hazánkban épen nem megtisztelő hirnek örvendenek. Számos eset fordult elé, hogy Ausztriából házas felek rándultak Erdélybe, ott könnyü szerrel elváltak és új házasságot kötöttek. Ez ügy magára vonta a legfelsőbb körök figyelmét is, és állítólag ő Felségének egy kézírata következtében történt, hogy a hadügyminister a katonai törvényszékekhez rendeletet intézett, mely szerint katonáknak és katonák hitveseinek nem szabad engedélyt adni az ugynevezett kolozsvári vagy unitárius házasságra.“ Idézzük továbbá a „Magyar Allam“ idei jul. 15-iki számából: „Üdvözljük e rendeletet, (már t. i. a közös h. ü. minister kérdésben levő rendeletét.) ámbár szűgyennek tartjuk az erdélyi protestáns atyánkfiaira. Évek óta figyelmeztetjük, hogy néhány forintért s az erkölcs árán szerzett néhány hívert ne koczkaztassák saját tekintélyöket. Nem hallgattak az őszinte jó tanácsra. Ime az eredmény. Eszébe jut-e már most a magyar kormánynak is, hogy tegyen valamit a 100 forintos házasságok ellen.“

Ezekkel szemben lehetetlen hallgatnunk, végül elhinné a

világ, hogy mind az igaz, helyes, a mit rólunk akár tudatlanságból, akár roszakaratból irnak, vagy velünk cselekesznek.

Mondjuk el tehát saját egyházi közlönyünkben, hogy mi magyar — tehát Erdélynek Magyarországgal lett törvényes egyesítése után sem kolozsvári, sem erdélyinek nem nevezhető — unitáriusok egyházi törvényszékeinken oly esetekben, midőn a házaselet valódi céljainak többé meg nem felel, a házasság felelete erkölce veszélyeztetése nélkül fenn nem tartható, igen is felbontjuk a házassági kötelekeket, és az elválasztott feleket újabb szerencsésebb házasságra felszabadítjuk. Csak hogy e jogot nem az osztrákok, még nem is a Királyhágón tul lakó békétlen házastársak kedveért, nem piczuláért formáltuk — e jog egykoru az unitárius egyházzal, e jogunkat országos törvények, királyi eskük biztosították, és éltünk is e joggal 300 év óta Erdély bércei közt egyházunk körében. Az 1868. évi XLVIII. és LIII. törv. cikkek meghozatala után szokásba jött nem nálunk, hanem előbb a reformátusoknál, Királyhágón tuli, sőt külföldön lakó való személyek válóügyét is bizonyos ideig való itt lakás, és Kolozsvár polgári kötelekébe felvétel után ellátni. Egyszer aztán eszébe jutott egyik itteni, megjegyzem nem unitárius, hanem más vallásu ügyvédnek, hogy ilyen válóperekkel hozzánk jöjjön. És a pert elláttuk mi is; ugyanazon jogalapon, ugyanazon törvények értelmében, mint református testvéreink. Később, midőn láttuk, hogy Ausztriában az elvált és új házasságra lépett felek üldöztetnek, csak is oly válóperek ügyét vettük fel, kik előbbi állami kötelekükből kilépve, a magyar állami polgári jogot előzetesen megszerezve, léptek át az unitárius egyházba. Mióta a honosítási törvény életbe lépett, nálunk osztrák nem perelt, mi a törvények kijátszására senkinek útát nem mutattunk. Azt is elmondhatjuk nyugodt önértéttel, hogy ez ügyben propagandát nem csináltunk, nem ismertettük az eljárás módozatait, midőn fel is voltunk rá hiva, nem engedték meg azoknak közzétételét, közvetítési ajánlatokat utasítottunk el, és nem licitáltunk a díjakra. Jött, a kinek meggyőződése, vagy érdeke hozta magával, ha törvényes uton jött, vissza nem utasíthattuk. Az 1868. évi XLIII. törvény 1. §. szerint: „A törvény által megállapított feltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe s illetőleg más vallásra áttérni.“ És ha az áttért válóügyben keresett meg, az említett törvény 8. §. értelmében, mely szerint: „Az áttértnek áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, melybe áttért s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők“, válási cselekvénye felett az unitárius egyház tanai (törvényei és törvényes gyakorlat) szerint ítéltünk. Eljárásunkat egyh. törvényhozó testületünk, Főtanácsunk jóváhagyásával szentesítette, a magyar kormány nem kifogásolta, bár egyes esetekben való ítéleteink előtte megfor-

dultak. Mért elegyedik tehát a törvényszék unitárius házas felek családi élete megszakításába, midőn az áttétet az általa elhagyott egyház elvei semmiben sem kötelezik. Mi joga akarják a világi törvényszékek által az unitárius váló perbeli ítéleteket nem respectáltatni. Valóban alig érthető. Vagy tán az a baj, hogy az illetők könnyű szerrel válnak el? Szegény váló peresek, csak ők tudják. Némelyik öt—hat év múlva találta meg a szabadulás utját; mert hát előbb Ausztriában is ágy és asztaltól különveto ítéletet kellett nyerniök. Azt pedig csak többszöri béke próba, és a feleknek vagy kölcsönös beleegyezése, vagy pedig bizonyító eljárás és vagyoni ügyeik rendezése után adták és adják meg; tehát oly előzmények után mint nálunk, a hogy a felvilágosodott lelkü II. József császár elrendelte, a hogy ezt az osztrák birod. törvény által is elfogadott általános polg. törvénykönyv szabályozza. (L. Alt. p. tk. 103, 104, 105, 109, 115, 116 stb. §-ait. Fordit. Dr. Haller K.) És azután ki kellett lépniök előbbi állami és egyházi kötelékeikből, és egy újabb kötelékbe átmenni. Ekkor kérhették számtalan nehézség, előítélet legyőzése, több megszakott kötelék szétszakítása után a végleges szabadító, elválasztó ítéletet. És ha ezt a protestáns egyházak az erdélyi részekben megadták, az egyházi és hazai törvények értelmében, saját autonómiájuk alapján, ugyan mi szégyen háromlik ebből a hazára? Nézetem szerint éppen becsületére válik a magyarnak, hogy századokon át meg tudta védelmezni a prot. egyházak önállását, hogy hazája bércei közt menedéket talált a hit és lelkiismeret szabadsága és ki nem halt, de tovább fejlődött a felvilágosodás szelleme. Nyugtassa meg tehát lelkét, közönségét a „Fővárosi L.“ szerkesztősege, hogy a haza híre nincs vesztélyeztetve az ugynevezett erdélyi házasságok által. Az elválás nem megy oly könnyű szerrel még azon esetben sem, ha mindkét fél unitáriussá, vagy reformátussá levén, a per nálunk kezdődik, ekkor is 2—3, sőt több hónap telik el, míg a felszabadító ítéletet többszöri béke-próba, ágy és asztaltól elkölönítés után megkapják. Törvényünk van, és a szerint cselekszünk.

A „Magyar Állam“ idézett megjegyzésére eszembe jut Parker Tivadar értekezése a phariseusokról. A pharizeusok felekezete nem enyészett el, ugymond, ott van ma is a katedrában, az irodában, sajtóban, családban stb. Am üdvözölje a M. Á. a rendeletet, de rajtunk ne sajnálkozzék. Ugy hiszem, a reformátusok nem szégyenlik a hadügyminister rendeletét. Mi sem. Szégyenlje magát az, ki ilyen jogsértő rendeletnek kiadását sugalmazta, ha az csakugyan kiadatott. Meggyőződésünk szerint sem az elválás, sem az új házasság nem történik az erkölcs árán. A házaspárok közé itt-ott beférkezett egyenetlenségek, viszálykodások, aztán a gazdasszonytartás, vadhasságok, törvénytelen gyermekek stb. bizony inkább romlására vannak a keresztény erkölcsi világnak, mint a törvényes elválás és újab-

bi házasság. Hogy elválasztásért vagy házasságért fizetnek, az ugy hiszem rendén van. A mi törvényszékeinket a kormány nem fizeti, fejedelmi dotatiókat, vagyonukat a mult század elején fegyverrel elvették, miért ne fogadnók el a munkadíjt attól, kinek van. Van ingyen választás és házasság is elég.

A magyar kormány figyelmétől nem félünk. Sőt teljes reménnyel vagyunk, hogy a magyar közjognak és prot. egyházak autonómiájának megsértését, ha az csakugyan megsértetett, türni nem fogja.

A magyar sajtó tekintélyesebb részének eddigi fellépésében, a magyar nemzet alkotmányos érületében, szellemi felvilágosultságában mindenestre zálogát látjuk annak, hogy ha csakugyan küzdenünk kell akár nyílt-, akár titkos ellenségeink ellen, ott lesznek velünk a küzdelemben a sajtó, a prot. egyházak, és a hazának minden felvilágosodott férfia.

Végül saját hiveink megnyugtatóására irhatjuk, hogy egyh. kormányzatunk a szükségelt teendőket nem fogja elmulasztani. Püspökünk a kormánytól már is felvilágosítást kért s ha valónak bizonyulna a kérdéses rendelet, az éppen legközelebről egybegyülő Főtanács bizonyosan kérni fogja az országgyűléstől a jogsértés orvoslását.

NAGY LAJOS.

IRODALMI ÉRTESEITŐ.

Könyvismertetés. A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. Irta: Zsilinszky Mihály. I. kötet. A reformatiótól a bécsi békeig (1523—1608.) Budapest 1880. Kiadja: a „Magyarországi Protestáns Egylet.“

Mint főcíme mutatja, jelen munka a Kovács Albert által szerkesztett protestáns theologiai könyvtár XIV. kötete, egyike azon monografiáknak, melyek megírására a magyar irodalom protestáns kapacitásai vállalkoztak. Zsilinszky ezen vállalkozók sorában az első sorban foglal helyet, nehéz és terjedelmes tárgyát nagy készletséggel, nagy kedvvel oldotta meg. Munkájának első kötete, mely előttünk fekszik, egy századot se foglal magában, s e század ha nem is tartozik a protestantismus letragikusabb századai közé, nemcsak bő, hanem egyszersmind igen elágazott anyagot nyújt a történetírásra, s örömmel látjuk, hogy Zsilinszkynek sikerült feldolgozásában bizonyos egységet behozni, s végig érvényre emelni.

Munkáját 12 fejezetre osztja. Megelőző bevezetésében futólag festi a megelőző kort, indokolja a reformatió fellépésének jogosultságát s történeti előadását az 1523-iki budai országgyűléssel kezdi, hol a protestantismus, illetőleg a luth. ellen a legelső törv. czikk keletkezik. S azon időtől fogva, a letárgyalt korszak alatt legtöbbsnyire a magyarországi és erdélyi országgyűlési végzések nyomán letárgyalja a református, lutheranus és unitárius vallás keletkezését s keletkezésének küzdelmét azon visszahatással szemben, melyet a protestantismus-fejlés elébe a katolikusok és jézsuiták, a katolikus világi rend és az udvar támasztottak. A magyarországi országgyűlési végzések mel-

lett az erdélyi részletes és országos gyűlések végzéseire, azok okaira és következményeire, kellő terjedelemben fordítja figyelmét. Az unitárius vallásra nézve különös érdekekkel a 6. és 8. fejezet bír, mint a melyek elsejében az unitárius vallás elismertetése, az utolsóban a Dávid Ferencz bukása előzményeivel és következményeivel terjedelmesen tárgyalva van. A protestáns felekezetekre nézve különös érdekekkel bír a 10-ik fejezet, melyben a visszahatás Basta alatt tetőpontját éri s a 12. Fejezet, hol Bocskay a protestantismus érdekében zászlót bont s kivívja a bécsi békét.

A munka irálya, szelleme ismertetésére, legyen elég a bevezetésnek egy passusát idézni, melyben tiltakozik azon felületes felfogás ellen, mintha a reformációt Tetzl bünbocsánati visszaéléseiben lehetne keresni.

„A reformáció okait mélyebben kell keresni.

Nemünk történelmének egyik legmagasztosabb tanúsága az, hogy mikép a természetben, ugy az erkölcsi és szellemi világban is forradalom támad, mi helyt a természetes fejlődés megakadályoztatik. A reformáció az elnyomott, a lealázott emberi szellem forradalma volt, melynek nagyszerű jelentősége nemcsak abban áll, hogy a keresztény vallást visszavezeti őseredeti forrásához, a bibliához, és hogy ezt a középkori hagyományok salakjaitól megtisztította; hanem kiválóan abban, hogy a kereszténységet a tudománnyal és az étellel kibékítvén, az emberiség legnemesebb törekvéseinek, a haladásnak, a felvilágosodásnak alapelvétéé lön.“

Mint vezetésétéé végzavaiban mondja: nem a katolikus párt ócsárlására, se nem a protestánsok magasztalására, hanem történetírásra vállalkozott, — elismerve az érdemet annál, s megróva a tévedést ennél. S ugy látszik mégis, hogy ezen utóbbi felfogásából egyedül nekünk jutott ki a telymérték. Dávid Ferencz bukásának leírása után a következő reflexiót engedi meg magának: „Dávid tragikus sorsa érdekes példát szolgáltat arra, hogy a szabad kutatás elve, helytelenül alkalmazva, a gondolatoknak és következtetéseknek mily tömkelegébe vezetheti a legjelésebb főt, a legnemesebb szívet, ha az értelem végességének gondolata kellő szerénységre nem kényszeríti. Dávid a kereszténység mélységeit teljesen ki akarta meríteni, azért változtatta folytonosan nézetét, azért kellett saját hievtől is elhagyatva megbuknia.“ **K. L.**

„Magyar Prot. Egyh. Isk. Figyelő“ VII.—VIII. füz. jul.—august. A juliusi füz. érdekes tartalma: Egy elfeledett zsinati tárgy. Czelder Márton. Spurgeon. (Életrajzi vázlatok). Láng Adolf. A világ jövője, megvilágítva a történelem és kijelentés által. Venetianer Sándor. Zsoltár áttételek. Ivánka Sámuel. A régiek. A kecskeméthi reform. egyház jegyzőkönyvéből. Közli Fördös. Kül- és belföld stb. rendes rovatok. VIII. füz. A középtanoda ügye. Melegh Gyula. A vallás történelmi fejlődése. Szabó József. Venetianer fenti cikké folytatása. Külmissiói szemle. Láng A. Az első korszak reformatorai. Rác Károly. Az 1848—49 bepecsételt könyve. Vári Szabó Sámuel. Apafi Mihály levele a máramarosmegyei főtisztekhez 1672. jul. 9. Közli Koncz József. S rendes rovatok. A z Evang. Lelk. Tár. VI.—VIII. füz. Czelder, Könyves Tóth Kálmán s másoktól jeles gyakorlati beszédekkel. „A Protestáns Páp“ szerkesztői az aug. füzetben jelentik, hogy lapjuk második évfolyamát nem zárják be a 12-ik (sept.) számmal, hanem, hogy a polgári évvel együtt haladjanak, az okt.—nov. és decz füzeteket a II. évfolyamhoz csatolják, s így a 3-ik évf. 1882 januárral fog kezdődni. E lapot a gyakorlati lelkészségre nézve igen hasznosnak találjuk, miért papjaink figyelmét felhívjuk arra.

A Vasárnapügy külföldön és hazánkban. Jelentés és javaslat a tisztántuli reformált egyházkerülethez. Egy égető kérdést tárgyal e kis füzet. Vajha befolyása lenne arra, hogy minél nagyobb mozgalom indíttatnék meg a vasárnap elköznapiasítása ellen. A füzet ára 10 kr.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi Főtanácsunk, mire e sorok megjelennek, már javában fogja üléseit tartani s együtt fogjuk ismét látni a közel és távolból összegyűlt buzgó egyházi és világi férfainkat. Nagy és fontos ügyek várnak ez alkalommal is elintézésre, melyek közül kiemelkednek a budapesti unitárius főkegyháznak anyaegyházzá emelése, s a közös hadseregbeli tisztekhez újabban kibocsátott hadügyministeri rendelet ellenében az unitárius egyház törvények által biztosított jogainak épségben tartása, megvédése. Hisszük, hogy ugy az említett, valamint a többi ügyek tárgyalásában is az őseinktől örökölt egység szeretet párosulva józan erélylyel, bölcs mérséklet magasabb erkölcs és szabadságszeretettel fogja egyháztanácsainkat vezérelni. Vajha működésük minél áldásosabb lenne amaz igaz miveltségi missióra, melyre ez országban egyházunk hivatva van. A gyűlések érdekességét növelni fogja a hirneves tudós **Allen Henrik**, harwardi egyetemi tanár jelenléte Amerikából, a ki mint az angol és amerikai unitáriusok megbízottja lesz köztünk. Üdvözljük az amerikai szabad nép ez egyik nagy fiát körünkben, és óhajtjuk, hogy minél kedvesebb emlékekkel térjen vissza hazájába!

Kinevezés. A budapesti unitárius ekklezsia papjává, az ekklezsia szabad választási jogáról lemondván ez alkalommal, a főt. püspök ur által **Derzsi Károly** tordai tanár, ki a londoni theol. akadémián végezte tanulmányait, neveztetett ki. Sok szerencsét kívánunk t. barátunknak ez új minőségben!

Buzogány Áron ministeri titkár, folyóiratunk régi derék munkatársa, jeles tanfő, nem régen osztálytanácsosi czímet és jelleget nyert. A midőn ez előléptetése alkalmából üdvözljük, azon hó óhajunknak adunk egyszersmind kifejezést, hogy tényleg is minél hamarább megnyerje a már régen kiérdemelt magasabb hivatali állást.

Gróf Kuun Gézaról t. dolgozó társunkról, a „Vasárnapi Ujság“ f. é. jul. 24-iki száma érdekes életrajzot közöl Réthi Lajos tollából. Gr. Kuun 1837-ben dec. 28-án született Nagy-Szebenben. Atyja gr. Kuun László, jeles gazda és tudománykedvelő férfi; anyja gr. Gyulai Konstancia, a maros-németi gr. Gyulai Lajosnak, Döbrentei tanítványának és Kazinczy barátjának nővére. Gróf Kuun G. gymnasiumi és egyetemi tanulmányait Pesten és külföldön végezte. Csaknem egyenlő könnyűséggel beszél magyarul, francziánul, németül, angolul, olaszul, latinul. Tudományos szempontból főleg a sémi nyelveket miveli. E nemben számos értekezést is irt, melyek részint bel-, részint külföldi folyóiratokban jelentek meg, a minők pl.: „A sémi nyelvek magánhangzóiról.“ „A sémi vocalismusról.“ „Az új arab nyelvről.“ „Hogyan fejeztetik ki az örökévalóság a sémi nyelvekben?“ stb. Legújabb nagy munkája a Velenczében talált „Kún Codex“ kiadása volt, melyről egyik korábbi füzetünkben szövegtünk. Örömmel látuk a derék gróf munkálkodását a nevezett lapban méltányolva, annál is inkább, mert tanulmányaival oly téren mozog, melyre hazánkban vajmi kevesen szentelik magukat, s főleg ha születését is tekintetbe vesszük, ritka tüneménynek kell őt neveznünk. Az ottani közleményeket ki kell azonban egészíteniük avval, hogy vallási folyóiratokba is szokott dolgozni, s épen folyóiratunkban már több jeles czikket volt szerencsénk tőle közreadni, melyek az összehasonlító vallástudományban is gyönyörű tanulmányt mutatják.

Varga Dénes, pap és tanárjelölt, ki két évig volt a londoni akadémi-

án, július végén szerencsésen haza érkezett. A mint az angol unitáriusok fő heti lapja, az „Inquirer“ írja, szép sikerrel tett vizsgát, és a theol. akadémiai rendes diplomát megnyerte. Megjegyezzük, hogy Varga már előlegesen a kolozsvári egyetemen három évig tanult történelmet és nyelvészetet, sőt az elővizsgát is kiállotta. Reméljük, hogy egyházunkban tanulmányainak megfelelő állásban fog alkalmaztatni.

Érdekes okmány. A Kolozsvár városi levéltárban Szabó Károly, nagynevű történetírónk egy eredeti ítéletre talált, mely a Dávid Ferencz és neje Baráth Katalin közt folyt perben 1575-ben hozatott. Az okmány szerint D. F. akkor kolozsvári plébánus volt, (a kolozsvári „Ellenzék“ s utána más lapok hibásan írták Lutheranus plébánusnak, a mint ezt Szabó Károly urtól magától tudjuk, mert az okmány erre nézve nem szól) s való pert kezdett nyíltan Baráth Katalin ellene a polgári bíróság előtt. A kolozsvári fő- és királybíró illetékesnek mondták ki magukat e perben, hasonlóképp ítélte a városi community is, mint II-od fokú bíróság, de a fejedelem ítélőszéke — a tábla — megsemmisítette mindkét ítéletet s a válóperben való eljárásra Alesius Dénest mondta ki illetékes bírónak, tehát egyházi forumot, mely előtt később a D. F. válópere le is járt. A nagy érdekű okmány az illetékesség kérdésében lefolyt tárgyalásokat és ítéleteket egész terjedelmökben magába foglalja zamatos jó magyar nyelven. Szabó Károly úr egész terjedelmében közzé fogja tenni az érdekes okmányt.

Kimutatás a kolozsvári unitárius ekklézsiáról 1880-ból. Nem-, családi állapot és foglalkozás szerint. A.) Nem szerint: 383 férfi; 535 nő; összesen — 918. B.) Családi állapot szerint: Férfiak, nős 137, özvegy 4, törvényesen elvált 3, nőtlen és gyermek 229, összesen 363. Nők férjes 176, özvegy 72, törvényesen elvált 7, hajadonok a) 20 éven felül 82, b) 20 éven alul 198, összesen 535 Főösszeg 918. C.) Foglalkozás szerint: I.) Férfiak. a.) Szellemi foglalkozók Püspök 1. Lelkész 2. Kántor 1. Egyetemi tanár 2. Gymnasiumi tanár 11. Nyugalmazott tanár 1. Papnövendék 1. Lapszerkesztő 1. Orvos 4. Ügyvéd 6. Ügyvéd jelölt 1. Ügyvédi fogalmazó 1. Irnok 2. Dijnok 3. Városi mérnök 1. Festész 2. Színész 3. b.) Hivatalkok: Hivatalkok 23. Távirtdai hivat. 5. Vasuti hivatalkok 1. Nyugalmazott ezredes 1. Nyugalmazott hivatalkok 6. c.) Kereskedéssel foglalkozók: Könyvvezető 1. Kereskedő segéd 3. Kereskedő inas 8. d.) Gazdászattal foglalkozók: Földbirtokos 9. Földmives 12. Jóságigazgató 2. e.) Magánzó 3. f.) Ipparral s egyéb vállalatokkal foglalkozók: Asztalos segéd 2. Asztalos inas 1. Aranymives segéd 3. Ács legény 3. Ács inas 1. Bádogos (vasutnál) 1. Börtönőr 1. Cseléd 15. Czipész mester 2. Czipész segéd 2. Czipész inas 1. Csizmadia mester 9. Csizmadia segéd 4. Csizmadia inas 3. Czukrász mester 1. Dohánygyári munkás 2. Favágó 1. Festő (szoba és diszlet) 2. Fodrász segéd 1. Gombkötő 1. Kaptakészítő 1. Kenyértűtő mester 2. Kenyértűtő legény 1. Kefekötő 1. Kovács mester 1. Kovács segéd 1. Kovács inas 1. Kőmives mester 3. Kőmives segéd 5. Kőmives inas 2. Könyvkötő segéd 1. Lakatos mester 1. Mészáros mester 10. Mészáros segéd 6. Molnár mester 2. Molnár segéd 4. Napszámos 10. Népzenész 1. Pék mester 3. Pék segéd 1. Pincze mester segéd 1. Rézöntő legény 1. Szabó mester 1. Szabó segéd 3. Szabó inas 1. Szőcs mester 1. Szőcs segéd 3. Timár legény 1. Tűzőltő (fizetéses) 1. Vámos 1. Városszolga 1. Vasutnál: tüzelő 1, napszámos 2, málházó 1. Segélyből él 1. Aggházban 1. Nyugdíjas 2. Kegydíjas 1. Temetkezési intézet tulajdonosa 1. II.) Nők. a.) Családi körben foglalkozók 304. b.) Megnevezett fog-

lalkozásuk: Aggházban 1. Alamizsnából 61. Bába 2. Bejáróné 4. Bortmér 1. Cseléd 105. Dohánygyárban 2. Disznóhust árul 1. Földbirtokos 1. Földműves 1. Gazdaságban 1. Gyámság alatt 2. Gyümölcs árus 2. Kenyér sütő 1. Majorságárus 1. Mosóné 4. Napszámos 8. Nevelőnő 1. Nyugdíjas 1. Ószer árus 1. Szatócs 2. Varrónő 7. Összesen 150. Foglalkozás nélküli gyermek 81. Összesen 535.

Az országos tanító-testületi közgyűlés. A nmélt. vallás és közoktatásügyi miniszter ur által f. évi aug. hó 12-re egybehívott országos tanító-testületi közgyűlés előmunkálatainak eszközzésére f. évi július hó 28-ikára 14 tanító-egylet képviselői hivattak meg. Az előkészítő bizottság Békey Imre fővárosi kir. tanfelügyelő elnöklete alatt jul. 28-án kezdte meg működését. A bizottság megállapította saját ügyrendjét, s elkészítette az országos közgyűlés ügyrendjének tervezetét. Kijelölte a közgyűlésen tárgyalandó 12 tételt, e tételeket javaslatok készítése végett a tagok között kiosztotta s a tárgyalás befejeztével jóváhagyás végett a közoktatásügyi miniszteriumhoz felterjesztette. — A közgyűlés aug. 12-én vette kezdetét. Megjelent 157 tanító-egyesület képviselője, továbbá a közoktatásügyi miniszter által meghívott 24 állami tanító képezde képviselője s 13 kir. tanfelügyelő. (Kolozsvárról jelen voltak: Váradi Károly kir. tanfelügyelő, Paal Ferencz és Kozma József képezdei igazgató tanárok, és Rieger Imre a kolozsmegyei tanító-testület képviselője.) A közgyűlés Gaspár János alsó-fehérmegyei kir. tanfelügyelő mint korelnök vezetése alatt megalakulván, elnökké Békey Imre, alelnökké Göbel János, jegyzökké Berecz Gyula, Csathó Alajos és Rieger Imre választottak meg. A közgyűlés első napján Gönczi János minisleri tanácsos a kormány nevében, Ráth Károly főpolgármester pedig Budapest törvényhatósága nevében üdvözölte az országos tanítógyűlést. Ezután az előkészítő bizottság által készített közgyűlési ügyrend csekély módosításokkal elfogadtatván, a következő szakosztályok alakítottak meg: 1. nevelési, 2. módszertani, 3. fegyelmi, 4. tanítási szerek, 5. „Eötvös-alap“, 6. egyesületek szervezete, 7. iskolai és népkönyvtárak szakbizottsága. A közgyűlésen tárgyalandó tételek a szakosztályoknak kiadatván, a közgyűlés aug. 15-ig elhalasztatott, mely idő alatt a szakosztályok működtek. A folytatólagos közgyűlésen a szakosztályok által beadott javaslatok tárgyalattak a következő rendben: I. Az ismétlődő iskolák tantervének a különböző vidékek viszonyaihoz való alkalmazása. II. A megyei tanszermuzeumok kérdése. A közgyűlés a tanító-egyesületek által megyénként alakítandó tanszermuzeumok szükségességét kimondja. III. Az iskolai takarékpénztárak ügye, melyeknek felállítását a közgyűlés ajánlja. IV. Az iskolai és népkönyvtárak kérdése, melyeknek a népiskolák mellé való felállításának szükségességét a közgyűlés kimondja. Ily irányu könyvek kiadására s különösen a könyvtárak berendezését és kezelését tárgyaló utasítás megkésztetésére a kormány felkérte. V. Az „Eötvös-alap“ ügyében egy bizottság küldetett ki, mely a III-ik egyetemes tanító-gyűlés végrehajtó bizottságával az alap átvétele tárgyában értekezik. VI. A magyar nyelv tanítása a nem magyar ajku iskolákban. Az ilyen iskolákban a magyar beszéd tanítása már az I. osztályban megkezdendő, e tanítás mikéntjére nézve figyelmet érdemlő módszertani utasítások adattak. VII. A kézi munka és háziipar tanítását a helyi viszonyokhoz kell alkalmazni, a részletes tervezetek megkésztése a vidéki egyesületekre bízott. VIII. A tanító-egyesületek szervezete, mely az ezután alakulandó tanító-egyesületnek alapszabály mintául szolgálhat. IX. Az iskolai fegyelem kérdése. X. A népnevelési egyesületek ügye. XI. A

történelem és alkotmánytan tanításának módszere, s végül XII. Az országos tanító-gyűlés szervezete. A közgyűlés a kittüzött 12 tételt letárgyalva, munkálatát aug. 19-én befejezte. Záradékol megjegyezzük, hogy ez országos tanítótestületi közgyűlés, mi akármely európai államot tekintünk, páratlan, országos költségen tartatott, s hisszük, hogy fontos következményei úgy mivelődési, mint magyar állami szempontból nem fognak elmaradni.

Gyászhirek. Angliában az egyház julius havában két nevezetes férfit vesztette el. Az egyik Stanley P. Arthur a westminsteri hírneves dekan, ki az anglikán egyház legkedveltebb s népszerűbb papja volt. Nemcsak mint író és szónok tűnt ki, hanem mint humanus és szabad gondolkozású keresztény. Ő az ugynevezett „Broad-Church“ párthoz tartozott. Az unitáriusokkal nagyon rokonszenvezett, mit bizonyít az, hogy Dr. Martineau egyike volt legmeghittebb barátainak. Stanley halála általános részvétet keltett az egész angol királyságban felekezeti különbség nélkül. E sorokban mi is megkívántunk emlékezni a szabadelvű kereszténység e kiváló harcászáról. — A másik nevezetes férfi Sharpe Samuel, ki az irodalmi téren s áldozat készsége által örökitette meg nevét. Először bankár volt, később nagy vagyonnal viszszafelelve az irodalomnak élt. Különösen a régi iratokat tanulmányozta, s több művet adott ki, legnevezetesebb: „Egyiptom története“, a „Héber nemzet és irodalma.“ Lefordította az Ó- és Új szövetséget az eredetiből. Hogy vagyonát miként használta, mutatja az, hogy iskolákra és templomokra életében csaknem 200,000 forintot adott. Azon kívül egyeseket is nagy összegekkel segített. Szívvél lélekkel unitárius volt, a „Priestley“-féle iskolából.—Homoródszen t-páli id. Dimén Zsigmond egyháztanácsos jul. hó 14-én 80-dik évében jobb létre szenderült. Az udvarhelyi egyházkör egyik jeles és buzgó világi tagját vesztette el benne. Az elhunyt fiai: Dimén Domokos, a ki csakugyan egyháztanácsos, s nevelt fia Dimén Sándor, kiknek vesztésében őszinte részvétet osztozunk. — Molnár Aladárnak f. évi aug. 17-én Gleichenbergben történt halála érzékeny csapás köznevelésünk ügyére, melylyel 1868 óta nem csak neve, hanem lelke is egybe forrott. Alkotmányos életünk megkezdésével B. Eötvös által a közoktatási kormányba mint titkár, s csakhamar mint osztálytanácsos, ifju erővel, lelkesült buzgalommal vett részt közoktatási ügyünk ujjá teremtésének nagy munkájában, jelesen a népoktatásról szóló törvény szerkesztésében. Az ő kezdeményezése és lankadatlan munkássága mellett létre jött néptanítói országos nyugdíj-intézet, meg a balaton-füredi szeretet-ház állandó emlékei, fájdalom, nagyon is rövid életének.

Iskolai értesítők: A brassói magyar királyi állami felső leány- és elemi népiskolák értesítője. Igazgató Orbán Ferencz. Egy érdekes cikk nyitja meg az értesítőt, mely a lefolyt tanév történetét öleli fel, melyből látjuk azt is, hogy ez iskolában takarékpénztárak alakultak. A tanerők száma 17. — Ez évben felvétetett 452, eltávozott 61, az év végén volt 391 tanuló. Ezekből kath. 167, evang. reform. 165, ágost. hitvallású 88, héber 25, görög keleti 7. — Nemzetiségöket illetőleg: magyar 356, német 89, román 7. Az iskola sok taneszközzel rendelkezik. — Nagy-várad i római katolikus nép. isk. tizenkettődik értesítője 1880—81. Igazgató Főtiszt. Lázár Miklós, czimz. kanonok. Tanerők száma: 6. Rendes tanuló volt ez évben 207, magán tanuló 4; a tanulók összes száma 236. Ebből r. kath. 203, gör. kath. 3, gör. kel. 12, helvét 14, ágostai 4. — Ez isk. tanárai több ízben tartottak ülést, melyek egy-egy értekező: felolvasásával voltak

egybekötte. — Székelyudvarhelyi ev. ref. collegium értesítője 1880—81 évről. Tanvezető tanár Gönczi Lajos. Tanerők száma 18. Ezekközül rendes tanár 5, segéd tanár 2, szak tanító 3, köztanító 10. A collegium népessége 300. A nemzetiséget illetőleg 295 magyar, német 7, oláh 2. Ev. ref. volt 270, ágost. 7, unit. 11, r. kath. 13, gr. kath. 1, görög. kel. 1, mózes vallásu 1. — A tordai állami polgári fiu- és leány-iskola értesítője 1880—81 évről. Igazgató Pálfi Károly. Tanerők száma 11. Ez évben felvételt 110, ebből magyar 101, román 7, német 2. Unit. vallásu 30, ev. ref. 47, r. kath. 21, gr. kath. 6, gr. kel. 1, luth. 2, héber 3. Megjegyezzük, hogy a polgári iskola gymnasiumi tanfolyammal van egybekötte.

A szerkesztőség postája.

Koncz József urnak Maros-Vásárhelytt. A beküldött történelmi adatokat Szabó Károly urtól köszönettel átvettük, és minél hamarabb közölni fogjuk.

ARANY-KÖNYV.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkési állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

VI. Közlemény.

Kovács János által Londonból: Lawrence Edwin, Esq. 580 frt. Shmith J. D. kisasszony (az előbbinek sógornéja) 580 frt. Heywood Jakab, Esq. 11 frt 60 kr. Sharpe Sámuel, Esq. 58 frt. Hazel W. Ferencz, orvos 11 frt 60 kr. Wade I. M. 12 frt 18 kr. Jeffery Henrik, Esq. 12 frt 18 kr. Preston T. József, Esq. 24 frt 36 kr. Preston Mari kisasszony 2 frt 90 kr. Steintal S. Alfréd lelk. 5 frt 80 kr; Odgers J. Collins, lelkész 11 frt 60 kr, Chalmers András, lelkész 48 frt 72 kr. Holland F. kisasszony 11 frt 60 kr. Forster kisasszony 5 frt 80 kr. Philpot Clara kisasszony 2 frt 90 kr. Hopgood Jakab, Esq. 116 frt. Dowson H. Enfield, lelkész 5 frt 80 kr. Sir Lawrance C. Jakab, parlamenti tag 116 frt. Lawrence Wilmos, Esq. parlamenti tag 116 frt. Egy barát 6 frt 90 kr. Shaen Richard, lelkész 23 frt 20 kr. Összesen: **1760 frt és 20 kr.**

Gál Jenő országgyűlési képviselő kötelezvényileg . . . 100 frt.

Gombos Sámuel 182. sz. gyűjtőívén: Dr. Lengyel József . . . 2 frt.

Gombos Sámuel . . . 3 frt.

Véber Sándorné, sz. Ferenczi Eszter 273. sz. gyűjtőívén . . . 12 frt.

Ferenczi Eszter, Véber Sándorné, Budapest . . . 5 frt.

Weinhold Sámuel, Budapest . . . 5 frt.

Vizi István . . . 2 frt.

Dr. Pap Samu, katolikus, Budapest . . . 5 frt.

Radó János 249. sz. gyűjtőívén: Radó János, adófelügye-

lői helyettes, N.-Becskekerek, öt év alatt . . . 10 frt.

Vajda Áron, adóhivatali tiszt, öt év alatt . . . 10 frt.

Gyulai László 186. sz. gyűjtőívén, Kolozsvárt . . . 15 frt.

Egyed Mózes 250. sz. gyűjtőívén Páncsován: Feymann Gyula, ügyvéd, a „Banater Post” szerkesztője 50 kr, Hermann Antal, a „Banater Post” munka-

társa 50 kr, Kovács Ferencz, k. vámtiszt 50 kr, W. Szikra 2 frt 20 kr, Kis Lajos 40 kr, Láng János 30 kr, Wigand János 40 kr, Olvashatlan név 40 kr, Utnyi János 40 kr, Romanecz Mihály 40 kr, XX. XX. XX együtt 80 kr, X. Y. 20 kr. Összesen 7 frt.

Dr. Iszlai József 275. sz. gyűjtőívén: Dr. Iszlai József 50 frt. Kéz-márszky Tivadar 5 frt. P. 1 frt, A. 4 frt, Sch. 5 frt, együtt 10 frt. Vajda Ottó, titkár, Budapest 1 frt. Márkus Sándor, oszt.-tanácsos, Budapest, 1 frt. Együtt 67 frt.

A bágyoni unitárius egyház 8. számú gyűjtőívén: Bágyoni unitárius ekklezsia 30 frt, Csegezi László 1 frt, Csegezi Ferencz 1 frt, Barra József 50 kr, Fejér János 30 kr, Simonfi Ferencz és neje 50 kr, Csegezi Samu 10 kr, Pálfi Máté és neje 1 frt, Borosnyai Sándor 10 kr, Gáspár Mihály 10 kr, Balog Mihály, felső 10 kr, Nagy Krisztina 10 kr, Nagy Jozefa 10 kr, Löbly Dániel 40 kr, Áts Imre 10 kr, Török Teréz 10 kr, Balog Péterné, felső 10 kr, Nagy István 10 kr. Kónya Ferencz id. és fia József 20 kr, Balog Sámuel 10 kr, Köntös György ifj. 10 kr, Vagyas János 10 kr, Balog Mózes 10 kr, Blényesi Mihály és neje, reform. 10 kr, Bléuyesi Mózes, ref. 10 kr, Szakmári István 10 kr, Horvát Anna 6 kr, Balog Mózes és neje 20 kr, Balog Imre 10 kr, Botyán Ferenczné id. 5 kr, Szép Klára Kis Mártonné 10 kr, Botyán László 10 kr, Jobb Kandí, g.-egyesült 10 kr, Szilágyi Mihály 10 kr, Boncz Béni és neje 10 kr, Jobb Sándor és neje 1 frt, Simófi Mihály 20 kr, Bodátsi Mihály 10 kr, Díják 10 kr, Boltán Márton 6 kr, Szász Mihály 3 kr, Nemes Jákob 10 kr, Gál Zsiga 5 kr, Keresztesi János 5 kr, Balog Ferencz 5 kr, Józán György 10 kr, Fejér Mózes 10 kr, Bodaczi Mihály 10 kr, Littan Juon 3 kr, Bottan Jonáz 4 kr, Fejér Márton 10 kr, Dávid Gábor 10 kr, Fülep Józsi 8 kr, Kozdi Mihály 10 kr, Jenei István 10 kr, Kis János bíró 50 kr, Balog József 40 kr, Csipkés József 10 kr, Csép M. Mózes 10 kr, Löbly Mátyás 20 kr, Csegezy János idős 5 kr, Boronyi Zsigmond 5 kr, Csép Sándor Jánosé 5 kr, Balog Sándor 25 kr, Csép I. Márton 50 kr, ennek fia Mihály 50 kr, leánya Róza 50 kr, fia József 25 kr, kisebb fia Gyula 25 kr, anyja özv. Csép Gergelyné, Szép Judit 1 frt, Csép S. Mózes 10 kr, Többek törökbuza adományából 30 kr. Összesen 45 frt 24 kr.

104. számú gyűjtőívén S.-Kálnokról: Ütő Dániel 1 frt, Szabó Izrael 10 kr, Bene Ferencz 10 kr, Gyöngyösi ifj. Károly 10 kr, Bedő Lajos 20 kr, Bedő Ádám 10 kr, Gyöngyösi János 4 kr, Téglás József 5 kr, Az egyház pénztára 20 frt, Gabonagyűjtélek 1 frt. Összesen 22 frt 69 kr.

103. számú gyűjtőívén S.-Sz.-Királyról: Özveg Sükösd Benedekné 50 kr, Sükösd Sándorné 50 kr, Vaska Sámuel 40 kr, Nagy Károlyné 15 kr, Ke-rekes Sándorné 20 kr, Kús Mihály 5 kr, ifj. özv. Sükösd Józsefné 20 kr, id. özv. Sükösd Józsefné 10 kr, özv. Szilágyi Sámuel honvéd alezredesné 1 frt, Kis Boris 9 kr, özv. Vida Áronné 50 kr, id. özv. Kús Áronné 50 kr, Vida József 50 kr, Kús József 20 kr, Vaska Mózes 50 kr, Vida Zsuzsánna 10 kr, Kús Lajos 20 kr, Vaska Elek 20 kr, Sükösd József 17 kr, Sükösd Pál 30 kr, Doknánd Ferencz, Fogaras 30 kr, Farkas Sándor 53 kr, ifj. Kús Pál 5 kr. Gabonában adakoztak: ifj. özv. Kús Áronné, Bagoly Dénezs, Kús András, Sükösd János, Jancsó Jula, Kús István, Barta Mózes, Farkas Rebeka, Kovács Mózesné, Kús Dénezs, Kús Ferencz, Kús Mózesné, Sükösd Sámuel, Sükösd György, Imre Sándor, a gabona értéke teszen 3 frtot. Összesen 10 frt 24 kr.

A 9-ik számú gyűjtőívén Kövendről: Gál Lajos lelkész 5 frt, Sárdi Imre kántor 2 frt, Ádamosi György 1 frt, id. Gál Lajos 50 kr, Dali András 50 kr, Kis Áron 50 kr, Szathmári Márton 10 kr, Veres József 10 kr, Pap Tamás 10 kr, Gábor József 20 kr, Simon György 10 kr, Kis József 50 kr, özv. Nagy Sándor-né 10 kr, özv. Dengyel Imréné 40 kr, Bárducz Dénes 40 kr, Demény Márton 40 kr, özv. Bölöni Zsuzsa 10 kr, Máté Pál 60 kr, Demény Péter 20 kr, Mezei Márton 10 kr, Bárducz Dani 10 kr, Kis Boldizsár 10 kr, Agh Márton 40 kr, özv. Csipkés Anna 15 kr, özv. Csipkés Jula 10 kr, Kovács Miklós 20 kr, Gál Mór 2 frt, Agh Sándor 10 kr, Gál Sándor 40 kr, Kis György János 10 kr, Gál György 1 frt, özv. Tanka Sámuelné 1 frt, Gál Antal 30 kr, Gál Imre 20 kr, Pálfi Lőrincz 20 kr, Gadó Ferencz 20 kr, Szász Gergely 50 kr, ifj. Bölöni Márton 1 frt, Létay Imre 50 kr, Bárducz Lajos 20 kr, Pap Márton

10 kr, Bárducz Zsigmond 10 kr, Bartha Mihály 10 kr, Szathmári József 10 kr, id. Szathmári Sámuel 20 kr, Bölöni György 25 kr, Gál János 10 kr, Gál Dénes 50 kr, Nagy Péter 50 kr, Kis Balázs 10 kr, özv. Létay Sándorné 50 kr, Nagy József 20 kr, Kováts István 20 kr, Csekme Ferencz 20 kr, Demény Miklós 10 kr, Kriza Sándor, közs. tanító 1 frt, az ekklezsia pénztárából 26 frt. Gabonában, 15 frt értékben, a következők adakoztak: Máté Ferencz, Máté Péter, Fodor Kálmán, Bölöni András, Égei Péter, Kis Márton, Létay Mózes, Égei József, Kerekes Mózes, Csipkés Elek, Dengyel Márton, id. Mezei István, Mezei József, ifj. Demény Imre, Kis Sándor, Kerekes József, Agh Sámuel, Simon Sándor, Bölöni István, Máté Miklósné, Nagy János, Simon Máté, Agh István, Bölöni János, Kis György id., Szabó Márton. Bárducz László, Kis László, Kerekes János, Máté Mózes, id. Bölöni Márton, ifj. Simon Mózes, Székely András, Simándi József, Fejér Márton, ifj. Kis M. György, id. Veres Sámuel, Veres Péter, Agh Mózes, Bárducz Imre, Kis János, Gál Tamás, Kis András, ifj. Szathmári Márton, Bölöni Péter, Kis M. Miklós, id. Simon Mózes, Kis S. Sándor, Demény Sándor, Szabó Mihályné, Fejér Mózes, Bölöni Ferencz, Dali Péter, Kis M. Samuné, Gál László, Vagyas Máté, Adámosy Károly, Egri György, Fazakas Ferencz, Kis György Lajos, Kovátsi Mózes, Szathmári Ferencz, Mezei Ferencz, Szabó Márton ifj., Szabó András, ifj. Veres Samu, Csép Márton, Kováts Károly, Simon István, Mezei Sándor, Veres Márton, Csipkés Sándor, Csép Samu, Szabó Péter, ifj. Kováts Mózesné, Fodor Mózesné. Összesen 66 frt 70 kr.

A 102-ik számú gyűjtőíven S.-Kőröspatakról: Az unitárius Ekklezsia 4 frt 3 kr, Török Sándor 1 frt, Baló Lajos 50 kr, Tibáld Lajos 20 kr, Téglás István, alsó 10 kr, Márkos Antal 10 kr, Költő István 10 kr, Téglás Mihályné, Csiki Juliánna 1 frt, Téglás Mihály 1 frt, Zsigmond Imre 20 kr, Kátó András 10 kr, Bedő András 20 kr, Ütő Mózes 10 kr, Fejér Istvánné 20 kr, Költő Áron 8 kr, Kis Gábor 10 kr, id. Kis István 10 kr, ifj. Kis István 25 kr, Bedő Ábel 10 kr, id. Költő Bálint 10 kr, Sorbán Albert 10 kr, özv. Bedő György 10 kr, Téglás István, felső 20 kr, Téglás Mózes 10 kr, id. Költő József 10 kr, Bedő Gábor 4 kr, Gyöngyösi Lajos 20 kr, Sorbán Mihályné 10 kr, id. Bedő Mózes 10 kr, ifj. Bedő Sándor 25 kr, Pilbárt Mihály 10 kr, özv. Bedő Györgyné 40 kr, Kis János 10 kr, Költő András 10 kr, Bedő Rákhel 5 kr, Sente István 20 kr, Fogarasi Istvánné, Költő Mária 20 kr, Fogarasi István 30 kr, Bedő Ferencz 20 kr, Költő Beniam 20 kr, Ráduly János 10 kr, Bedő Dániel 20 kr, Imre Lajos 20 kr, özv. Péterfi Józsefné 10 kr, ifj. Költő Bálint 10 kr, Szabó Dénes 20 kr, Költő Sámuel 20 kr, Szász Dávid 10 kr, Egyesektől gyűlt gabona ára 1 frt 10 kr. Összesen 15 frt.

A kolozsvári anya Ekklezsiank fizet évenként ötven fo-

rintot három év alatt és így fizet összesen	. . . . .	150 frtot.
Kőváry László fizetett	. . . . .	25 frtot.
Végh Sámuel	. . . . .	5 frtot.

Főösszeg 180 frt.

E közlemény összege **2344 frt 67 kr.** Ehez adva az V-ik közlemény összegét, 5271 frt 52 krt (a multkor hibásan állott főösszegül 4777 frt 8 kr), az alap teszen: **7616 frt 19 krt.**

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
egyh. pénztárnok.

Nyilvános köszönet. Sándor Jánosné és Barabás Lajosné vallásos buzgóságuktól lelkesítve, egy sz.-keresztúri ekkléziánk számára készítenő urasztalára és urasztali takaróra gyűjtést indítottak, melynek eredménye a következő volt: Sándor Jánosné 1 frt. Barabás Lajosné 1 frt. Barabás József 1 frt. László József 1 frt. Raffaj Károly 3 frt. Bedő Dénes 1 frt. Tibáld József 1 frt. Becsák Jánosné 1 frt. Kövendi Károlyné 50 kr. Kövendi Lidia 50 kr. Csifó József 60 kr. Telmán József 50 kr. Duka Jánosné 2 frt. Gr. Haller József 5 frt. Ifj. Fodor Jánosné 30 kr. Kováts Miklósné 20 kr. Bartalis Ilona 1 frt. Szél Géza 1 frt. Koncsag Elekné 1 frt. Mihály Dénesné 50 kr. Major Ferenczné 1 frt. Szentkirályi Árpádné 1 frt. Br. Horváth Béláné 1 frt. Gombos Samuné 1 frt. Kálmán Elek 50 kr. Fazakas Dénes 50 kr. Jakabházi Béla 1 frt. Pálfi Berta 1 frt. Keresztes János 50 kr. Keresztes Jánosné 50 kr. Sófalvi Lajosné 2 frt. Nagy Ferenczné 1 frt. Lőrinczi Sándorné 20 kr. P. Fodor Sándor 10 kr. P. Fodor Pál 20 kr. Id. Firtos Mózes 60 kr. Márkos Sándor 20 kr. Márkos Áron 20 kr. Patakfalvi Mihályné 1 frt. Id. Nagy János és neje 2 frt. Ifj. Fodor András 50 kr. Kozma Imre 1 frt. Kis Görgyné 24 kr. Özv. Major Andrásné 1 frt 20 kr. Sófalvi Józsefné 50 kr. Ifj. Kálmán Józsefné 1 frt. Patakfalvi Sándorné 50 kr. Patakfalvi Andrásné 1 frt. Wass Józsefné 50 kr. Patakfalvi Aronné 20 kr. Özv. Koronka Józsefné 1 frt. Koronka Juli 1 frt. Özv. P. Fodor Sámuelné 2 frt. Sipos Sándor 20 kr. Fazakas Mihályné 20 kr. Péter Ferencz 3 frt. Csifó Salamonné 20 kr. Csiki Dénesné 20 kr. Vitális Elek 1 frt. Id. Katona Mihály 1 frt. Kőkösi Sándor 1 frt. Major István 1 frt. Összesen 57 frt. 4 kr.

Törökbuzát adtak: P. Fodor János 6 kupát. P. Fodor Mózes 7 kupát. Ifj. Firtos Mózes 3 kupát. Major Istvánné 6 kupát. Patakfalvi Mózes 1 vékát. Pitó Sándor 8 kupát. Pitó Lajos 8 kupát. Ifj. Firtos János 1 kupát. Fodor György 1 vékát. Kálmán Pál 8 kupát. Patakfalvi János 4 kupát. Patakfalvi József 1 vékát. Pénzzé változtatva 5 frt 46 kr.

Az adakozásokból csináltattak: egy gyönyörű ébenfekete, lábain búza kalászokkal és szőlő gerezdekkel ékitett urasztalát, mely Péter Ferencz műfaragász készítőjének becsületére válik, és egy ezüst rojttal díszített égszín kék urasztali takarót.

Ugyancsak ez alkalomból küldött özv. Wass Miklósné urasszony Szt.-Ábrahámról egy urasztali csipke takarót.

Fogadják a fáradszatlan gyűjtők és lelkes adakozók ekklánk forró köszönetét.

Egy uttal e helyen ekklánk köszönetét fejezem ki Kovács János kolozsvári főgymn. ig. tanár urnak, a ki ekklánk elhasadt harangja újra öntésénél mint közbenjáró igen sokat fáradozott.

Sz.-Keresztur, aug. 10. 1881.

Barabás Lajos,
unit. lelkész.